

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER'İN SAVAŞLARININ SOSYOLOJİK
VE PSİKOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ebru BOYRAZ KALKAN

İstanbul
Eylül-2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER'İN SAVAŞLARININ SOSYOLOJİK VE
PSİKOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ebru BOYRAZ KALKAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ziya KAZICI

İstanbul
Eylül-2024

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Prof. Dr. Ziya KAZICI

Üye Prof. Dr. Nuh ARSLANTAŞ

Üye Doç. Dr. Mehmet ÖNCEL

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Hz. Peygamber’in Savaşlarının Sosyolojik ve Psikolojik Açıdan İncelenmesi**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Ebru BOYRAZ KALKAN

ÖN SÖZ

İslam tarihinin en kritik dönemlerinden birinde meydana gelen Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn savaşlarının konu edinildiği bu çalışma, bu savaşların sosyolojik ve psikolojik etkilerini derinlemesine incelemek amacıyla kaleme alınmıştır. İslam toplumunun erken dönemlerinde gerçekleşen bu savaşlar, hem toplumsal yapının şekillenmesinde hem de bireylerin psikolojik dayanıklılığının gelişmesinde belirleyici rol oynamıştır. Bu nedenle, söz konusu savaşların sadece askeri başarılar olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve bireysel dönüşüm süreçleri olarak ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

Çalışma konusunun seçilmesindeki temel etken, İslam tarihindeki bu önemli savaşların, sosyal bilimler perspektifinden yeterince ele alınmamış olmasıdır. Literatürde bu savaşların genellikle askeri ve teolojik boyutları incelenmiş, ancak sosyal yapı ve bireyler üzerindeki etkileri göz ardı edilmiştir. Oysa ki, bu savaşlar, Müslüman toplumun birlik ve dayanışma ruhunun pekiştirilmesi, liderlik anlayışının şekillendirilmesi ve bireylerin kriz durumlarında nasıl bir psikolojik direnç geliştirdiğini anlamak için kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, çalışmanın literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Toplumdaki sosyolojik ve psikolojik tahlilin belli bir metodolojik zemine oturtulmasının gerekliliği, çalışma çerçevesinde kuramsal arka planların eksen olarak kullanılmasını gerektirmiştir. Bu doğrultuda Émile Durkheim'in toplumsal dayanışma teorisi ve Max Weber'in otorite tipleri olarak sosyolojik perspektifler ile stresle başa çıkma teorileri ve karizmatik liderlik teorileri olarak psikolojik perspektifler, İslam toplumunun bu savaşlar sırasında geçirdiği dönüşümleri anlamak için temel kuramsal araçlar olarak kullanılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in liderliğinde Müslümanların gösterdiği birlik ve dayanışma ruhu, bu teorik çerçevelerle değerlendirilerek, toplumsal bütünlüğün nasıl korunduğu ve güçlendirildiği incelenmiştir. Ayrıca, bireylerin zorluklar karşısında geliştirdiği stresle başa çıkma mekanizmaları, bu savaşların psikolojik etkilerini anlamak için detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışmanın sonuçları, İslam tarihindeki bu savaşların, sadece birer askeri zafer olarak değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı ve bireysel direnci derinlemesine etkileyen

olaylar olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın sadece tarihsel bir analiz sunmakla kalmayıp, aynı zamanda günümüz toplumsal ve bireysel krizleri ile başa çıkma konusunda da değerli içgörüler sağlayacağı umulmaktadır. İslam toplumunun erken dönemlerinde yaşanan bu kritik olaylar, modern sosyoloji ve psikoloji alanlarında da anlamlı çıkarımlar sunmaktadır.

Ebru BOYRAZ KALKAN

İstanbul-2024

ÖZET

HZ. PEYGAMBER'İN SAVAŞLARININ SOSYOLOJİK VE PSİKOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ

Ebru BOYRAZ KALKAN

Yüksek Lisans, İslâm Tarihi ve Sanatları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ziya KAZICI

Eylül, 2024 -115 Sayfa

Gerçekleştirilen bu çalışma, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn savaşlarının, İslam toplumunun sosyal yapısı ve bireylerin psikolojik dayanıklılığı üzerindeki etkilerini ele alarak bir inceleme yapmayı amaçlamaktadır. Bu savaşların, İslam toplumunun birlik ve dayanışma ruhunu güçlendirdiği, liderlik anlayışını şekillendirdiği ve bireylerin stresle başa çıkma mekanizmalarını geliştirdiği gözlemlenmiştir. Çalışmada, Émile Durkheim'in toplumsal dayanışma teorisi, Max Weber'in karizmatik liderlik kuramı ve stresle başa çıkma teorileri kullanılarak, bu savaşların sosyolojik ve psikolojik etkileri derinlemesine incelenmiştir. Savaşlarda Müslümanların gösterdiği dayanışma ve birlik ruhu, psikolojik ve sosyolojik çerçevelerde değerlendirildiğinde, bu savaşların İslam toplumunun sosyal yapısını pekiştirdiği ortaya konulmuştur. Aynı zamanda, Hz. Peygamber'in karizmatik liderliği, savaş süresince topluluğun moral ve motivasyonunu yüksek tutmuş, Weber'in karizmatik liderlik kuramı ile bu durum açıklanmıştır. Psikolojik olarak ise, Müslümanlar bu savaşlar sırasında stresle başa çıkma stratejileri geliştirerek, bireysel dirençlerini artırmışlardır. Bu stratejiler, hem bireylerin zorluklarla başa çıkma yeteneklerini geliştirirken, hem de toplumsal uyumu ve sosyal bütünlüğü güçlendirmiştir. Tüm bunlara paralel olarak çalışmadan elde edilen bulgular, bu dört savaşın İslam toplumunun sosyal yapısı ve bireysel psikolojik direnç üzerindeki derin ve kalıcı etkilerini ortaya koymuştur. Bu etkiler, günümüz sosyolojik ve psikolojik kuramları ile değerlendirildiğinde, modern toplumlar için de önemli dersler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cihad, Sosyolojik ve Psikolojik Analiz, İlahi Yardım

ABSTRACT
SOCIOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL EXAMINATION OF
THE WARS IN WHICH THE PROPHET PARTICIPATED

Ebru BOYRAZ KALKAN

Master, Department of History and Arts of Islam

Thesis Advisor: Prof. Dr. Ziya KAZICI

September, 2024 - 115 Pages

This study aims to examine the effects of the battles of Badr, Uhud, Khandaq, and Hunayn, in which the Prophet (s.a.v.) participated, on the social structure of Islamic society and the psychological resilience of individuals. It has been observed that these battles strengthened the spirit of unity and solidarity within the Islamic community, shaped leadership practices, and helped individuals develop stress-coping mechanisms. The study utilizes Émile Durkheim's theory of social solidarity, Max Weber's theory of charismatic leadership, and stress-coping theories to thoroughly investigate the sociological and psychological impacts of these battles. When the spirit of solidarity and unity displayed by Muslims during these battles is evaluated within psychological and sociological frameworks, it becomes evident that these battles reinforced the social fabric of Islamic society. Additionally, the charismatic leadership of the Prophet maintained high morale and motivation within the community throughout the wars, as explained by Weber's theory of charismatic leadership. Psychologically, Muslims developed stress-coping strategies during these battles, which increased their individual resilience. These strategies not only enhanced individuals' abilities to cope with challenges but also strengthened social cohesion and unity. In parallel, the findings from this study reveal the profound and lasting effects of these four battles on the social structure of Islamic society and individual psychological resilience. When evaluated through contemporary sociological and psychological theories, these effects provide important lessons for modern societies.

Keywords: Jihad, Sociological and Psychological Analysis, Divine Assistance

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı	1
1.2. Yöntem ve Metodoloji	2

İKİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ VE CİHAD KAVRAMLARI	4
2.1. Savaşın Tanımı ve İslâm'daki Yeri.....	4
2.2. Cihadın Tanımı ve Cihad ile Savaş Arasındaki Farklar.....	13
2.3. İslâm'da Savaşın Hukukî Temelleri.....	18
2.4. Hz. Peygamber'in Temel İlkeleri ve Savaş.....	21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN KATILDIĞI BÜYÜK SAVAŞLAR	24
3.1. Bedir Savaşı	24
3.2. Uhud Savaşı	35
3.3. Hendek Savaşı.....	41
3.4. Huneyn Savaşı	46

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYOLOJİK VE PSİKOLOJİK KURAMLAR ÇERÇEVESİNDE SAVAŞLARIN İNCELENMESİ	53
4.1. Sosyolojik Kuramlar	53
4.1.1. Émile Durkheim'in Toplumsal Dayanışma Teorisi	53
4.1.2. Max Weber'in Otorite Tipleri	59
4.2. Klinik Psikolojik Kuramlar	65
4.2.1. Stres ve Başa Çıkma Teorileri.....	65
4.2.2. Karizmatik Liderlik Teorisi.....	70
4.3. Savaşların Kuramsal Çerçeveve Genel Değerlendirmesi	76

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ.....	92
KAYNAKÇA	97

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn savaşlarını sosyolojik ve psikolojik kuramlar çerçevesinde inceleyerek, bu savaşların İslâm toplumunun sosyal yapısı ve bireylerin psikolojik direnci üzerindeki etkilerini derinlemesine analiz etmektir. Bu doğrultuda, çalışmada, Émile Durkheim'in toplumsal dayanışma teorisi ve Max Weber'in karizmatik liderlik kuramı gibi sosyolojik perspektiflerle birlikte, stresle başa çıkma ve karizmatik liderliğin psikolojik etkileri ele alınmaktadır.

Çalışmanın kapsamı, İslâm tarihinin bu dört önemli savaşıyla sınırlı tutulmuştur. Bu savaşların hem toplumsal yapı üzerindeki hem de bireylerin psikolojik dayanıklılığı üzerindeki etkileri bu doğrultuda çalışma dâhilinde derinlemesine incelenmektedir. Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn savaşları, İslâm toplumunun sosyal bütünlüğünün ve bireysel direncinin nasıl şekillendiğini anlamak için kritik olaylar olarak ele alınmaktadır. Bu savaşların her biri, sosyolojik ve psikolojik teoriler bağlamında analiz edilerek, toplumsal ve bireysel dönüşümlerin nasıl gerçekleştiği değerlendirilmektedir.

Çalışmada, Durkheim'in toplumsal dayanışma teorisi üzerinden, Müslüman toplumunun bu savaşlar sırasında gösterdiği birlik ve beraberlik ruhu incelenmektedir. Bu bağlamda, savaşların Müslüman topluluğu içindeki sosyal bağları nasıl güçlendirdiği ve toplumsal dayanışmayı pekiştirdiği değerlendirilmektedir. Ayrıca, Weber'in karizmatik liderlik kuramı çerçevesinde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in liderlik rolü, bu savaşlar boyunca topluluğun moral ve motivasyonunu nasıl ayakta tuttuğu açısından ele alınmaktadır.

Psikolojik kuramlar bağlamında ise, stresle başa çıkma stratejileri ve karizmatik liderliğin bireyler üzerindeki etkileri incelenmektedir. Çalışmada, bu savaşların

Müslüman bireylerin psikolojik direnç geliştirmesindeki rolü ve bu süreçlerin toplumsal uyumu nasıl pekiştirdiği değerlendirilmektedir. Bu analiz, savaşların bireyler üzerindeki psikolojik baskıları nasıl yönettiklerini ve bu baskılarla başa çıkma yollarını anlamamıza katkı sağlamaktadır.

Tüm bunlar ekseninde bu çalışmanın amacı, Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn savaşlarının sosyolojik ve psikolojik etkilerini derinlemesine incelemek ve bu savaşların İslâm toplumunun sosyal yapısı ve bireysel direnci üzerindeki kalıcı etkilerini ortaya koymaktır. Çalışma, bu savaşların, toplumsal ve bireysel düzeyde nasıl bir dönüşüm yarattığını ve bu dönüşümlerin günümüz sosyolojik ve psikolojik kuramlarıyla nasıl ilişkilendirilebileceğini göstermeyi hedeflemektedir.

1.2. Yöntem ve Metodoloji

Mevcut çalışmada, İslâm toplumunun erken döneminde gerçekleşen Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn savaşlarının sosyolojik ve psikolojik kuramlar çerçevesinde incelenmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın problematiği, bu savaşların İslâm toplumunun sosyal yapısı ve bireylerin psikolojik dayanıklılığı üzerindeki etkilerini yeterince derinlemesine ele alan çalışmaların eksikliğidir. Nitekim literatür incelendiğinde toplumsal dayanışma ve stresör gibi psikososyal faktörler üzerinde duran çalışmaların istendik seviyede olmadığı gözlenmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın literatüre katkısı, bu dört savaşın sosyolojik ve psikolojik analizlerini bir araya getirerek, İslâm tarihinin önemli olaylarının toplumsal ve bireysel dönüşümler üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktır.

Yapılan bu çalışmada, Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn savaşlarının seçilmesinin nedeni, bu savaşların İslâm toplumunun yapı taşlarını oluşturan kritik olaylar olmalarıdır. Bu savaşlar, hem Müslüman toplumunun sosyal dayanışmasını pekiştirmiş hem de bireylerin zor koşullar altında psikolojik direnç geliştirmelerine olanak tanımıştır. Bu bağlamda, seçilen savaşların, İslâm toplumunun şekillenmesinde oynadıkları rol, çalışmanın ana odak noktalarından birini oluşturmaktadır.

Çalışmada, sosyolojik ve psikolojik analizlerde Émile Durkheim'ın toplumsal dayanışma teorisi ve Max Weber'in karizmatik liderlik kuramı olmak üzere iki sosyolojik; stresle başa çıkma ve karizmatik liderlik gibi iki psikolojik eksen belirlenmiştir. Bu eksenlerin, İslâm toplumunun erken dönemindeki savaşların sosyal

ve bireysel etkilerini anlamada kilit rol oynayacağı değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu dört eksen, toplumsal yapıların nasıl şekillendiğini, liderliğin toplumsal ve bireysel düzeyde nasıl algılandığını ve bireylerin stresle başa çıkma stratejilerini nasıl geliştirdiklerini anlamak açısından uygun bir çerçeve sunmaktadır.

Tüm bunlar minvalinde gerçekleştirilen bu çalışma, üç ana başlık altında ilerlemektedir. Birinci ana başlıkta, İslam'da savaş ve cihâd olgularına değinilmiş ve araştırma kapsamına dâhil edilen savaşların zorunluluktan kaynaklandığının altı çizilmiştir. İkinci bölümde ise Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn Savaşları sebepleri ve sonuçlarıyla birlikte anlatılmış, önemli olaylara değinilmiş ve üçüncü bölümde bu savaşlar üzerinden sosyolojik ve psikolojik tahliller gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın metodolojisi, seçilen kuramlar ve savaşlar ışığında, İslâm toplumunun erken dönemini kapsamlı bir şekilde analiz etmeye yönelik yapılandırılmıştır. Bu doğrultuda, çalışmanın her bir bölümünde, teorik çerçevelerle uyumlu bir şekilde, savaşların sosyal ve psikolojik etkileri derinlemesine ele alınmış ve bu analizler, İslâm toplumunun sosyal ve bireysel dönüşümlerini anlamada katkı sağlamayı hedeflemiştir

İKİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ VE CİHAD KAVRAMLARI

2.1. Savaşın Tanımı ve İslâm'daki Yeri

Savaş, insanlık tarihinin en eski olgularından biri olarak iki veya daha fazla grup arasındaki şiddetli çatışmalar olarak tanımlanmaktadır. Türk Dil Kurumu da savaşı “Devletlerin diplomatik ilişkilerini keserek giriştikleri silahlı mücadele; harp, cenk, cidal, kıtal” olarak ifade etmektedir.¹ Bu çatışmalar, genellikle siyasi, ekonomik, dini veya ideolojik nedenlerle ortaya çıkmakta ve büyük yıkım ve kayıplara yol açmaktadır. Tarih boyunca savaşın tanımı ve uygulama biçimleri, toplumların kültürel, sosyal ve teknolojik gelişmelerine bağlı olarak değişiklik göstermektedir.²

İslâm öncesi Arap toplumunda savaş, kabileler arası rekabet ve intikam alma amacıyla sıkça başvurulan bir yöntem olmuştur.³ Bu dönemde Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarında yapılan Ficâr savaşları (Yevmü Ficâr)⁴ ve bu ayların dışında yapılan Yevmü Buâs, Yevmü Zûkâr, Yevmü Dâhis ve Garbâ gibi pek çok savaş, genellikle ganimet elde etme, güç gösterisi yapma ve kabile onurunu koruma

---

¹ TDK, “Savaş”, 2024, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=savas>.

² Mehmet Birsin, “İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11, sy 21 (01 Haziran 2012): 164.

³ Ebu'l Ala Mevdudi, *İslam ve Cahiliye*, çev. İbrahim Ethem Hatiboğlu (Beyan Yayınları, 2018); İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih* (Ravza Yayınları, 2019), 578.

⁴ İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye* (Siyer Yayınları, 2023), 114.

amacıyla yapılmaktaydı.⁵ Ancak İslâm'ın gelişiyle birlikte savaşın kuralları ve meşruiyeti konusunda belirgin değişiklikler olmuştur.⁶

Kur'an-ı Kerim'de savaşla ilgili bir çok ayet yer almaktadır. Bunlardan biri olan “Ve onlarla, sizi dinden çıkarmak için savaşanlarla Allah yolunda savaşın; fakat taşkınlık etmeyin. Çünkü Allah, taşkın olanları sevmez” (Bakara 2:190) ayeti, savaşın meşruiyetine dair önemli bir ilkeyi ortaya koymaktadır. Bu ayette belirtildiği üzere, İslâm'da savaş, ancak zulme uğrayanların haklarını korumak ve adaleti sağlamak amacıyla meşru kabul edilmektedir.

İslâm'da savaşın yeri ve önemi, Kur'an ve Hadisler ile belirlenmiş bulunmaktadır. İslâm dini, genel olarak barış ve esenlik dini olarak tanımlanmaktadır. Nitekim İbrahim Suresi'nin birinci ve ikinci ayetlerinde de buna atıfta bulunarak İslam'ın insanları karanlıktan aydınlığa götüren yegâne yol olduğuna değinilmektedir (İbrahim 14: 1-2). Ancak, belirli şartlar altında savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda Müslümanlara savaş izni verilmektedir.

“Size karşı savaş açanlarla siz de Allah yolunda savaş açın. Fakat haksız yere saldırmayın. Sakın aşırı gitmeyin muhakkak ki Allah haddi aşanları sevmez.” (Bakara 2: 190)

“Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, adam öldürmekten beterdir. Yalnız, onlar, Mescid-ül Haram'ın yanında sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla orada savaşmayın, fakat sizi öldürmeye kalkışarlarsa siz de onlarla savaşın. İşte kâfirlerin cezası böyledir.” (Bakara 2: 191)

“Fitne tamamen yok edilinceye din ve itaat yalnız Allah'a mahsûs oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer inkârdan ve tecâvüzden vazgeçerlerse, bilin ki zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur.” (Bakara 2: 193)

---

⁵ Ali Aktan, *İslam Tarihi Başlangıcından Emevîlerin Sonuna Kadar* (Nobel Akademik Yayıncılık, 2023), 45-46.

⁶ Bağdatlı Müderriszade Mehmed Fehmi, *Tarih-i Edebiyat-ı Arabiyye*, çev. İsmail Araz (Fecr Yayınevi, 2023), 8.

Kur'an-ı Kerim'de savaş ile alakalı yukarıda örnekleri verilen ayetler, savunma amaçlı savaşları ve zulme karşı mücadeleyi teşvik etmektedir.

Peygamber Efendimiz Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatı, savaşın ne zaman ve nasıl meşru sayılacağına dair önemli örnekler sunmaktadır:

*“Allah'ın adıyla ve Allah yolunda savaşın. Allah'ı inkâr edenlerle savaşın. Savaşın, fakat hainlik yapmayın, zulmetmeyin, öldürdüğünüz kimselerin organlarını kesmeyin ve çocukları öldürmeyin.”*⁷

Hadislerde belirtildiği üzere, Hz. Peygamber (s.a.v.), savaşı yalnızca İslâm'ı korumak ve yaymak, zulmü engellemek için meşru bir araç olarak görmüştür. Bu çerçevede, savaşın başlatılmasından önce barışçıl çözüm yollarının tükenmiş olması gerektiği vurgulanmaktadır.⁸

İslâm hukukunda savaşın meşru sebepleri, yürütülme şekli ve sonlandırılması, Kur'an ve Sünnet'te belirlenen kurallara göre düzenlenmiştir. Naqvi'ye göre, İslâm hukuku, savaşın adil bir şekilde yürütülmesini, masum insanların zarar görmemesini ve çatışmanın en kısa sürede sona erdirilmesini amaçlamaktadır.⁹

Kur'an-ı Kerim'de, “Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah'a güven. Çünkü O, işitendir, bilendir” (Enfal 8: 61) ayeti, barışın her zaman tercih edilen yol olduğunu ve savaşın ancak zorunlu hallerde meşru sayılabileceğini vurgulamaktadır.

M. Hamidullah'ın “Hz. Peygamberin Savaşları” adlı eserinde, Bedir, Uhud ve Hendek savaşları gibi önemli savaşlar detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.), Bedir Savaşı devam ederken ordusuna belirli talimatlar vermiş ve savaşın adil bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır.¹⁰

---

⁷ İmam Tirmizi, *Sünen Tirmizi*, çev. Hüseyin Yıldız ve Arif Özbek (Ocak Yayıncılık, 2022), Diyât: 14.

⁸ Abdulbaset İbrahimoğlu, “Günümüzde Cihad Hadislerinin anlaşılması” (Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2022), 76.

⁹ Ali Raza Naqvi, “Laws of War in Islam”, *Islamic Studies* 13, sy 1 (1974): 27.

¹⁰ Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları* (Beyan Yayınları, 2002), 40.

Savaş türleri konusunda ise İslâm, belirli bir sınıflandırmaya gitmiştir. Klasik İslâm hukukunda, savaşlar genellikle cihad kavramı altında değerlendirilmiştir. Cihad, Allah yolunda yapılan mücadeleyi ifade etmekte ve bu kapsamda sadece silahlı çatışmaları değil, aynı zamanda kişinin nefsiyle, kötülüklerle ve toplum içindeki adaletsizliklerle mücadelesini de kapsamaktadır. Nitekim “Ellerinize, dillerinize ve mallarınızla cihâd ediniz” hadisi¹¹ ile “Mücâhid, nefsiyle cihâd eden kişidir” hadisi¹², cihadın, farklı bir bağlam dâhilinde yer aldığını doğrulamaktadır.

Ali Raza Naqvi'nin “Laws of War in Islam” adlı çalışmasında, cihadın İslâm'da yalnızca bir savaş aracı değil, aynı zamanda bir ruhsal ve ahlaki gelişim yolu olarak da görüldüğü belirtilmektedir. Naqvi, cihadın bir insanın ruhsal ve ahlaki gelişimi için önemli olduğunu vurgulamaktadır.¹³

Kur'an-ı Kerim'de cihad ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır. “Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” demeyin. Bilakis onlar diridirler, fakat siz anlayamazsınız” (Bakara 2:154) ayeti, cihadın bu evrensel boyutuna işaret etmektedir. Cihadın bu boyutu, Müslümanların hayatlarının her alanında Allah'ın rızasını gözetmelerini ve İslâm'ı en iyi şekilde temsil etmelerini gerektirmektedir. “Allah'a ve resulüne iman edersiniz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edersiniz. Bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.” (Sâff 61: 11) ayeti de bu bağlama işaret ederek cihadın sosyal içeriğine değinmektedir.

Cihadın bir uzantısı olarak değerlendirilebilecek olan ve İslâm hukukunda yer alan savaşın belirli kuralları ve sınırları vardır. Bu kurallar, savaş sırasında sivil halka zarar vermeme¹⁴, esirlere iyi muamele etme ve çevreye zarar vermeme gibi insani

---

¹¹ İmam Nesai, *Sünen-i Nesai Tercemesi*, ed. Abdullah Parlıyan (Konya Kitapçılık, 2005), Cihâd: 48.

¹² Tirmizi, *Sünen Tirmizi*, Fezâilü'l-cihâd: 2.

¹³ Naqvi, “Laws of War in Islam”, 29.

¹⁴ Raziye Gül Güzeş, “Bedir esirleri ve Bedir Savaşı sonrası tutum ve tavırları” (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023); Raziye Gül Güzeş ve Ali Dadan, “Bedir Esirlerinin Serbest Bırakılması ve Bedir Savaşı Sonrası

prensipieri içermektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.), savaşta kadınların, çocukların ve yaşlıların öldürölmesini yasaklamıştır. Nitekim Hz. Ömer'in naklettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) bir savaş sonrasında öldürölmlüş bir kadın görmüş ve bunun üzerine çocuk ve kadınların öldürölmesini yasaklamıştır.¹⁵ Bu prensipler, savaşın insanlık onuruna uygun bir şekilde yürütölmesini sağlamayı hedeflemektedir.¹⁶

Savaşta sivillerin durumu, hem uluslararası hukukun hem de İslâm hukukunun üzerinde durduğu önemli bir konudur. Sivillerin, çatışmalardan korunması ve savaşın zararlarından mümkün olduğunca az etkilenmeleri gerekmektedir. İslâm hukuku, savaş esnasında sivillerin, kadınların, çocukların ve yaşlıların korunması gerektiğini açıkça belirtmektedir.¹⁷

“Bir mü'mini kasten öldürenin cezası, ancak cehennemdir. Orada ebediyen kalacaktır. Allah ona gazap etmiş, lanet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır” (Nisa 4:93) ayeti, masum bir insanın öldürölmesinin büyük bir günah olduğunu ve ciddi sonuçları olacağını ifade etmektedir.

İslâm hukuku, savaş esnasında belirli ahlaki ilkelerin gözetölmesini şart koşmaktadır. Bu ilkeler arasında, sivillerin korunması, esirlere iyi muamele edilmesi ve gereksiz yere yıkıma yol açılmaması yer almaktadır. Bu kurallar, savaşın insanlık onuruna uygun bir şekilde yürütölmesini sağlamayı hedeflemektedir. Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethi sırasında aşağıdaki sözleri, bu noktaya ilişkin önemli bir emsal teşkil etmektedir.¹⁸

İslam'a Karşı Tutumları”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Faköltesi Dergisi*, sy 33 (15 Aralık 2023): 176.

¹⁵ İmam-ı Buhari, *Tecrid-i Sarih-Sahih-i Buhari Muhtasarı* (Çelik Yayınevi, 2019), Kitâbü'l-cihâd: 3015; İmam Müslim, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İrfan Yayınevi, 2014), Kitâbü'l-cihâd: 1744.

¹⁶ Ahmet Akıncı, “İslam Hukukuna göre savaşta uyulacak kurallar” (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2007).

¹⁷ İbrahimoğlu, “Günümüzde Cihad Hadislerinin anlaşılması”, 76.

¹⁸ Muhammed b. Ömer el Vakıdı, *Kitâbü'l-Meğazi*, çev. Ahmet Şen ve Ramazan Önal (Ankara Okulu Yayınları, 2019), 21.

“Kim Kabe'ye sığınursa emindir,

- Kim Eb-û Süfyan'ın evine sığınursa emindir,

- Kim evinin kapısını kilitler ve kendi evinde oturursa ona dokunulmayacaktır, o da emindir.”

Savaşın sonlandırılması ve barış sürecinin yönetilmesi, İslâm hukukunda önemli bir yer tutmaktadır. Barış anlaşmaları yapılırken adil şartların sağlanması ve tarafların haklarının korunması, İslâm'ın adalet ve merhamet ilkelerine uygun bir yaklaşımdır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in üzerinde durduğu şu hadisi, barışın inşasının oldukça önemli olduğunu vurgularken savaştan ziyade barışın önceliğine işaret etmektedir.¹⁹

“Ey cemaat, düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin, Allah'tan afiyet isteyin, Onlarla karşılaştığınız zaman da sabredin. Biliniz ki Cennet kılıçların gölgesi altındadır.”

Naqvi, İslâm'ın savaş ve barış anlayışının, uluslararası hukuk normlarıyla uyumlu olduğunu belirtmektedir.²⁰ Uluslararası anlaşmalar, savaş hukuku alanında temel taşlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu anlaşmalar, devletler arası ilişkilerde barışın korunmasına ve savaş durumunda insani ilkelerin uygulanmasına yönelik önemli hükümler içermektedir.²¹ Örneğin, Cenevre Sözleşmeleri, savaş esirlerinin korunması, yaralı ve hastaların muamelesi ve sivil halka yönelik muamele standartlarını belirlemektedir. İslâm, barış ve adalet ilkelerini ön planda tutan bir din olduğundan, bu tür uluslararası anlaşmaların amaçları İslâm'ın genel prensipleriyle uyumlu bulunmaktadır.²²

---

¹⁹ İmam-ı Buhari, *Tecrid-i Sahih-i Buhari Muhtasarı*, Cihâd: 155; İmam Müslim, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, Cihâd: 20; Ebu Davud, *Sünen-i Ebu Davud*, çev. Necati Yeniel ve Hüseyin Kayapınar (Şamil Yayınları İstanbul, 2023), Cihâd: 90.

²⁰ Naqvi, “Laws of War in Islam”.

²¹ Akıncı, “İslam Hukukuna göre savaşta uyulacak kurallar”, 123.

²² Ahmet Özel, *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri* (Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 89.

“Ey iman edenler, adâleti titizlikle ayakta tutan ve yalnızca Allah için şahitlik yapan kimseler olun. Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Adil olun. Bu, takvaya daha yakındır. Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır” (Maide 5:8)

Maide Suresi’nde geçen bu ayet de İslamiyet’te adaletin her durumda korunması gerektiğini vurgulamaktadır.

İslam tarihinde önemli bir yer tutan Hudeybiye Antlaşması, savaşın sonlandırılması ve barışın sağlanmasında bu bağlama örnek olarak gösterilebilir. Hudeybiye Antlaşması, Mekkelilerle yapılan bir barış anlaşması olup, Müslümanların Mekke’ye üç yıl boyunca hacetmelerine izin verilmemesi karşılığında on yıllık bir barış dönemi öngörülmüştür.²³ Bu anlaşma, savaşın sonlandırılması ve barışın tesis edilmesinde İslam’ın adalet ve barış ilkelerini yansıtmaktadır.²⁴

Savaş esnasında düşmanla yapılan anlaşmalar ve ateşkesler, İslâm hukuku açısından oldukça önemlidir. Kur’an-ı Kerim’de, “Eğer onlar barıştan yana dürüst davranırlarsa, sen de ondan yana dürüst davran ve Allah’a güven. Çünkü O, işitendir, bilendir” (Enfal 8:61) ayeti, barış sürecinde dürüstlüğün ve adil şartların önemini vurgulamaktadır.

Bu ilke, savaşın sonlandırılması ve barışın tesis edilmesi sürecinde adaletin ve dürüstlüğün korunmasını gerektirmektedir. Uluslararası müdahaleler ise, genellikle insan hakları ihlallerinin yoğun yaşandığı, soykırım, etnik temizlik gibi durumlarda uluslararası toplumun müdahalesini ifade etmektedir.²⁵

İslâm hukuku, savaş sırasında sivillerin korunmasına büyük önem vermektedir. Kur’an-ı Kerim’de, “Bir mü’mini kasten öldürenin cezası, ancak cehennemdir. Orada ebediyen kalacaktır. Allah ona gazap etmiş, lanet etmiş ve onun için büyük bir azap

---

²³ Muhammed Abid El-Cabiri, *Fehmü’l Kur’an*, c. 3 (Mana Yayınları, 2023), 420.

²⁴ Majid Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam* (The Lawbook Exchange, Ltd., 2006), 119.

²⁵ İsmail Polat, “İslam’a Göre Uluslararası İlişkileri ve Dış Politikayı Düzenleyen Esaslar”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 4, sy 1 (30 Haziran 2019): 113.

hazırlamıştır” (Nisa 4:93) ayeti, masum bir insanın öldürülmesinin büyük bir günah olduğunu ve ciddi sonuçları olacağını ifade etmektedir.

İslâm, barış ve adalet ilkelerini ön planda tutan bir din olduğundan, bu tür uluslararası anlaşmaların amaçları İslâm’ın genel prensipleriyle uyumludur. “Ey iman edenler, adâleti titizlikle ayakta tutan ve yalnızca Allah için şahitlik yapan kimseler olun. Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Adil olun. Bu, takvaya daha yakındır. Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır” (Maide 5:8) ayeti, adaletin her durumda korunması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu çerçevede, savaş hukukunun temel prensipleri, İslâm’ın savaş ve barış anlayışı ile uyum içindedir. Uluslararası anlaşmalar, müdahaleler ve sivillerin korunması, İslâm’ın merhamet, adalet ve insan haklarına verdiği önemin bir yansımasıdır.²⁶

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) savaştaki taktik ve stratejileri, modern savaş yöntemlerine ışık tutmaktadır. M. Hamidullah’ın belirttiği gibi, Hendek Savaşı’nda hendek kazma stratejisi, düşmanı savunma amaçlı olarak şehrin dışına çekmeyi başarmıştır.²⁷ Bu taktik, düşmanın saldırı planlarını bozmuş ve Müslümanların savunma gücünü artırmıştır.²⁸

Bu prensipler, savaş ve çatışma durumlarında insan onurunun korunmasını ve zararın en aza indirilmesini amaçlamaktadır.²⁹ Bu nedenle, İslâm hukuku ve uluslararası hukuk normları, savaşın olumsuz etkilerini azaltma ve insan hayatını koruma konusunda önemli bir rehber teşkil etmektedir.³⁰

İslâm, barış ve adalet ilkelerini ön planda tutan bir din olduğundan, savaşın insan üzerindeki etkilerini azaltmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, İslâm’ın savaş ve

---

²⁶ Polat, “İslam’a Göre Uluslararası İlişkileri ve Dış Politikayı Düzenleyen Esaslar”.

²⁷ Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, 58.

²⁸ İbn-i Hişam, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, 214-33; Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, 124-57.

²⁹ Mevlana Muhammed Ali, *İslam Dini*, çev. Ömer Aydın (İşaret Yayınları, 2007), 165.

³⁰ Vehbe Zuhayli, *Âsâru’l-harbi fi’l-fikhi’l-İslâmî* (Risale, 2023), 404.

barış anlayışı, uluslararası hukuk normlarıyla uyumlu bir şekilde insan hayatını ve onurunu koruma ilkesine dayanmaktadır.³¹

İslam Tarihi'nde önemli bir yer tutan Hudeybiye Antlaşması'nın şartları, Müslümanların lehine gibi görünmese de, uzun vadede İslam'ın yayılmasını sağlamıştır. Anlaşma, Mekke'ye hac yapma yasağına rağmen, Müslümanların Mekkelilerle barış içinde yaşama taahhüdü vermesi açısından önemlidir. Bu anlaşma, Müslümanların stratejik sabrını ve barışa verdiği önemi göstermektedir.

“Ve eğer onlar barıştan yana dürüst davranırlarsa, sen de ondan yana dürüst davran ve Allah’a güven. Çünkü O, işitendir, bilendir” (Enfal 8:61) ayeti, barışın önemini ve düşmanla bile olsa adil ve dürüst bir şekilde muamele etmenin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Savaşta esirlere nasıl davranılacağı konusunda da İslâm hukuku, insani ve adil kurallar belirlemiştir. Kur’an-ı Kerim’de belirtildiği üzere, “Onlara ya karşılıksız salıverme ya da fidye ile serbest bırakma” (Muhammed 47:4) ayeti, esirlere karşı merhametli ve adil davranılması gerektiğini belirtmektedir. Öte yandan “Onlar kendi canları çektiği halde yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler” (İnsan 76: 8) ayeti de esirlere karşı merhametin önemli bir atıf noktası olarak değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.v), esir tutulan kişilere iyi muamele edilmesini emretmiş ve sahabelerine esirlerin ihtiyaçlarının karşılanması konusunda örnek olmuştur.³² Aşağıdaki hadisler de bu olguyu destekler niteliktedir.

“Esiri özgürlüğüne kavuşturun, davet edenin (davetine) katılın, hastayı ziyaret edin.”³³

“Esirlere iyi davranın!”³⁴

---

³¹ Fawaz Mohammed Abdo, “İslam Hukuku ve Uluslararası Hukukta Esir Hakları”, *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4, sy 1 (30 Haziran 2021): 93.

³² Seyyid Sabık, *Fıkhu’s-Sünne*, çev. Mehmet Yılmaz, c. 2 (Pınar Yayınları, 2015), 686-87.

³³ İmam-ı Buhari, *Tecrid-i Sarih-Sahih-i Buhari Muhtasarı*, Nikâh: 72.

“Her kim (esirler arasındaki) anne ile çocuğunu birbirinden ayırırsa Allah da o kimseyi kıyamet gününde sevdiklerinden ayırır.”³⁵

İslâm’da savaşın tanımı ve meşruiyeti, adalet, merhamet ve barış ilkeleri üzerine kurulmuştur. Ayet ve hadisler, savaşın ne zaman ve nasıl meşru sayılacağına dair açık yönlendirmeler sunmaktadır. Bu yönlendirmeler, İslâm toplumlarının savaş ve barış konularında nasıl hareket etmeleri gerektiğine dair kapsamlı bir çerçeve sağlamaktadır.

M. Asım Köksal’ın “İslam Tarihi” adlı eserinde, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) savaşlarında gösterdiği stratejik ve taktiksel dehalar anlatılmaktadır. Bu savaşlar, Müslümanların askeri disiplinini ve savaş ahlakını yansıtmaktadır. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) savaştan önce düşmana barış teklifinde bulunması ve savaş sırasında esirlerle adil bir şekilde ilgilenmesi, İslam’ın savaş ve barış anlayışının en güzel örneklerindedir.³⁶

2.2. Cihadın Tanımı ve Cihad ile Savaş Arasındaki Farklar

Cihad, İslâm inancında merkezi bir kavramdır ve geniş bir yelpazede hem manevî hem de fizikî mücadeleleri içerecek şekilde ele alınmaktadır. İslâm’ın temel kaynakları olan Kur’an-ı Kerim ve Hadislerde cihad, Allah’ın rızasını kazanmak, dini korumak ve yaymak için yapılan her türlü çabayı ifade etmektedir. Cihadın kelime kökeni, Arapça “jahada” fiilinden gelmekte ve “çaba sarf etmek, gayret göstermek” anlamına gelmektedir. İslâm hukukunda cihad, sadece savunma savaşlarını değil, aynı zamanda toplum içinde iyiliği yaymayı, kötülükten sakındırmayı ve adaleti sağlamayı da kapsayan geniş bir kavramdır.³⁷

---

³⁴ İmam Taberani, *El Mücemul Kebir Taberani*, çev. Hüseyin Yıldız (Ocak Yayıncılık, 2023), el-Mu’cemü’l-kebir: XXII, 393.

³⁵ Tirmizi, *Sünen Tirmizi*, Siyer: 17.

³⁶ M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, 2. bs (Işık Yayınları, 2008).

³⁷ İslam Ansiklopedisi, “Cihad”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cihad>.

Cihadın önemi, Müslümanların karşılaştığı zorluklar ve engellerle mücadele ederken Allah'a olan bağlılıklarını göstermeleri açısından vurgulanmaktadır. Bu husus, sadece savaş alanında düşmanlara karşı savaşmakla sınırlı değildir; bireyin kendi içsel nefis mücadelesini de içermektedir. “Mücahid nefsiyle cihad edendir” hadisi³⁸ de nefis mücadelesinin cihadın anlamlarından birini teşkil ettiğini göstermektedir. Bu nedenle, cihad iki ana boyutta incelenmektedir: Büyük cihad ve küçük cihad. Büyük cihad, kişinin kendi nefsiyle olan mücadelesini, küçük cihad ise toplumun iyiliği ve adaleti için yapılan fizikî mücadeleyi ifade etmektedir.³⁹

Dr. Muhlis Akar'ın “Cihad Kavramı ve Cihadın Çeşitleri” adlı çalışmasında cihad, geniş bir şekilde tanımlanmaktadır. Bu çalışmaya göre, cihad sadece düşmana karşı savaşmak değil, aynı zamanda nefisle mücadele, bilgi ve ilimle yapılan cihad, mal ile yapılan cihad gibi çeşitli şekillerde de uygulanmaktadır.⁴⁰ Kur'an-ı Kerim'de, “Allah yolunda hakkıyla cihad edin” (Hac, 22/78) ayeti, cihadın bu geniş kapsamını özetlemektedir.

Cihadın farklı yorumları ve perspektifleri tarih boyunca İslâm alimleri tarafından tartışılmıştır. Bazı alimler cihadı, zulme karşı koymak ve adaleti sağlamak amacıyla yapılan fizikî müdahale olarak değerlendirmiştir. Bu farklı yorumlar, İslâm dünyasındaki çeşitliliği ve zenginliği göstermektedir. Nitekim İmam Gazali, cihadın manevî yönüne büyük önem vermiş ve müminin kendi içsel mücadelesini, Allah'a ulaşmanın ve ruhsal olgunluğa erişmenin bir yolu olarak görmüştür.⁴¹ Diğer taraftan

---

³⁸ Tirmizi, *Sünen Tirmizi*, Fezâ' ilü'l-cihâd: 2.

³⁹ İmam Suyuti, *Ed-Dürrü'l-Mensur* (Ocak Yayıncılık, 2016), 2: 73; Musa Kaval, “Büyük Cihad'ı Anlamaya Dair Bir Değerlendirme”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 49 (01 Mayıs 2015): 2.

⁴⁰ Muhlis Akar, “Cihad Kavramı ve Cihadın Çeşitleri” (Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Genel Müdürlüğü, 2003), 1-7, <https://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazProjeleri/Cihad%20Kavram%C4%B1ve%20Cihad%C4%B1n%20C3%87e%C5%9Fitleri.pdf>.

⁴¹ İmam Gazali, *İhya-u Ulumid'din*, çev. Sıtkı Güllü (Huzur Yayınevi, 2021), Kitab'u-l İlim: 46.

İbn Teymiyye, toplumu zulümden korumak ve İslâm'ı savunmak için gerektiğinde fizikî mücadeleyi de vurgulamıştır.⁴²

Modern zamanlarda ise cihad kavramı, çeşitli yorum ve perspektiflerle daha da karmaşık hale gelmiştir. Bazı çağdaş alimler ve düşünürler, cihadı sosyal adaleti sağlama, eğitim ve bilim alanında ilerleme kaydetme gibi toplumsal faaliyetlerle ilişkilendirmiştir. Nitekim “Dul ve kimsesizler için çalışan, Allah yolunda cihad eden veya gündüzleri oruç tutup geceleri de ibadet eden kimse gibidir” hadisi⁴³ de sosyal adalet ilkesi ile cihâd kavramının ilişkisini güçlendirici bir bağlama zemin oluşturmaktadır. Öte yandan, bazı radikal gruplar, cihadı kendi siyasî ve ideolojik amaçları doğrultusunda, genellikle şiddet içeren eylemlerle ilişkilendirmiştir. Bu radikal yorumlar, İslâm'ın temel öğretileriyle çelişmektedir ve İslâm âlimleri tarafından kabul edilmemektedir.⁴⁴

Dolayısıyla cihad kavramı İslâm'da çok boyutlu bir anlam taşımakta ve hem bireysel manevî mücadeleyi hem de toplumun iyiliği için yapılan fizikî mücadeleyi içermektedir. Cihadın farklı yorumları ve perspektifleri, Müslümanların karşılaştığı dönemseller ve coğrafi koşullara göre şekillenmiş, İslâm dünyasındaki çeşitliliği ve dinamizmi yansıtmıştır. Bu çeşitlilik, cihadın sadece dışsal bir mücadele değil, aynı zamanda bireyin kendi iç dünyasıyla olan mücadelesini de kapsadığını göstermektedir.⁴⁵

Cihadın farklı formları, İslâm'ın kapsamlı yaklaşımının bir yansımasıdır. İlmi cihad, bilgi ve hikmetin yayılması için yapılan çabayı ifade etmekte ve Müslümanların eğitim ve araştırmaya verdikleri önemi vurgulamaktadır. Nahl Suresi'nin 125.

---

⁴² Muhammed Ebu Zehra, *İmam İbn-i Teymiyye Hayatı-Fikirleri-Eserleri*, çev. Nusrettin Bolelli (İslamoğlu Yayıncılık, 1988), 33.

⁴³ İmam-ı Buhari, *Tecrid-i Sarih-Sahih-i Buhari Muhtasarı*, Nafakât: 1; İmam Müslim, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, Züd: 41; Nesai, *Sünen-i Nesai Tercemesi*, Zekât: 78.

⁴⁴ İşıl Arpacı, “Terörizm ve Cihad Üzerine Kavramsal Bir Mukayese”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19, sy 34 (31 Ocak 2018): 264.

⁴⁵ Kaval, “Büyük Cihad'ı Anlamaya Dair Bir Değerlendirme”, 6; Niyazi Beki, “İslam'da Cihad Kavramının Kapsamı”, *Ekev Akademi Dergisi*, sy 70 (2017): 87.

Ayetinde ifade edilen “İnsanları Allah’ın yoluna ilim ve hikmetle, güzel öğütle dâvet edin. Onlarla en güzel şekilde cihad ediniz” nokta da ilimle yapılan cihadın İslâm’daki yerine ışık tutmaktadır. Yine “Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.” (Tevbe 9: 122) ayeti de ilim öğrenmek ve öğretmek için mü’minlerin bir kısmının savaştan geri durmasının önemine işaret ederek bunun da bir nevi cihad olduğunu dolaylı olarak açıklamaktadır.

Ahlaki cihad ise toplum içinde iyi davranışların teşvik edilmesi, kötülüklerin ise engellenmesi çabasını temsil etmektedir.⁴⁶ Ekonomik cihad, adil bir ekonomik düzenin sağlanması, fakir ve muhtaçlara yardım edilmesi gibi faaliyetleri kapsamaktadır.⁴⁷

Buna paralel olarak, cihad kavramının İslâm’daki derinliği ve çeşitliliği, bu terimin sadece savaşla ilişkilendirilmesinin yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. İslâm’ın erken dönemlerinden itibaren alimler, cihadın bireysel ve toplumsal yaşamdaki önemini vurgulayarak, bu kavramı sadece dış düşmanlara karşı yapılan mücadele olarak değil, aynı zamanda bireyin iç dünyasında ve toplumda adaleti, barışı ve ilerlemeyi teşvik etmek için verdiği geniş çaplı bir mücadele olarak ele almıştır. Bu çok yönlü yaklaşım, İslâm toplumlarında cihadın nasıl uygulandığını ve İslâm medeniyetinin gelişiminde nasıl temel bir rol oynadığını göstermektedir.⁴⁸

---

⁴⁶ Ghaneie Mohammad, Eslamee Saeed, ve Soleimani Poulak Fatemeh, “The Concept of Jihad in the Neo-Salafist Doctrine With An Emphasis on Economic Jihad: A Review”, *Open Access Journal Of Resistive Economics* 9, sy 1 (2021): 30.

⁴⁷ Syaidatun Nazirah Abu Zahrin, Radin Anis Adlina Radin Hasbani, ve Mohamad Sabri Haron, “The Relationship between Love for Humanity and Economic Jihad”, *Jurnal Hadhari* 12, sy 2 (2020): 93.

⁴⁸ Abdulkhakim Allahdad, “Perception and Interpretation Problems of Contemporary Approaches of the Concept of Jihad”, *Talim: Journal of Education in Muslim Societies and Communities* III, sy 1 (2019): 7-30; Alimcan Buğda, “İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihad”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy 37 (30 Nisan 2021): 195-213.

Akar da bu bulgularla benzer şekilde, cihadın sadece savaşıla sınırlı olmadığı, aksine nefis terbiyesi, iyiliği emretme, kötülükten sakındırma ve ilimle yapılan mücadele gibi çeşitli alanlarda kendini gösterdiğini belirtmektedir.⁴⁹ “Allah yolunda hakkıyla cihad edin” (Hac, 22/78) ayeti de cihadın bu geniş anlamını desteklerken yalnızca fiziksel bir müdahale ile cihadın açıklanamayabileceğine işaret etmektedir.

Cihadın İslâm’daki derin ve çok yönlü anlamı üzerine yapılan geniş çaplı inceleme, bu kavramın sadece fizikî bir savaştan çok daha fazlasını ifade ettiğini ortaya koymaktadır. İslâm’da cihad, bireyin kendi nefsiyle mücadelesinden, toplumda adalet ve barışın sağlanması için yapılan geniş çaplı faaliyetlere kadar uzanan geniş bir spektrumu kapsamaktadır. Bu çok katmanlı yapı, cihadı İslâm inancında merkezi bir konumda tutarken, aynı zamanda onu sıradan bir savaş anlayışından ayırmaktadır. Savaş ve cihad arasındaki farkları anlamak, İslâm’ın barış ve adalet üzerine kurulu derin ahlaki ve manevî prensiplerinin daha iyi kavranmasına imkân tanımaktadır.⁵⁰

Kur’an-ı Kerim’de, savaş yalnızca savunma amaçlı ve son çare olarak kabul edilecek şekilde sınırlandırılmaktadır. “Fitne kalmayınca ve din Allah’ın oluncaya dek onlarla savaşın” (Bakara 2:193) ayeti, savaşın amacının fitne ve zulmü ortadan kaldırmak olduğunu vurgulamaktadır. Bu nokta, İslâm’ın savaşa başvurmadan önce barışçıl çözümleri tercih ettiğini göstermektedir. Diğer taraftan cihadın çeşitli formlarıyla birlikte farz kılındığı ve mutlak şekilde cihad yapılması gerekmesi, cihad ile savaşın ayrıldığı hususu netleştirmektedir.⁵¹

Bu çerçevede cihad ve savaşın İslâm’da farklı kavramlar olarak değerlendirilebileceği ve her birinin kendine özgü amaçları, yöntemleri ve etik kuralları olduğu söylenebilmektedir. Cihad, İslâm’ın barış, adalet ve insan onuruna verdiği değeri yansıtan geniş kapsamlı bir mücadele iken bu anlayış, Müslümanların hem bireysel hem de toplumsal olarak karşılaştıkları zorluklarla nasıl başa çıktıklarını ve İslâm’ın evrensel mesajını nasıl yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Cihadın bu derin ve kapsamlı anlamı, onu sıradan bir savaş anlayışından

---

⁴⁹ Akar, “Cihad Kavramı ve Cihadın Çeşitleri”, 4.

⁵⁰ Buğda, “İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihad”, 210.

⁵¹ İbn Hacer el-Askalani, *Fethu'l-Bari* (Polen Yayınları, 2020), 6: 39.

ayırmaktadır ve İslâm'ın barış ve adalet üzerine kurulu temel değerlerini ön plana çıkarmaktadır.⁵²

2.3. İslâm'da Savaşın Hukukî Temelleri

İslam hukukunda savaşın hukuki temelleri, Kur'an-ı Kerim ve sünnetin belirlediği ilkeler doğrultusunda şekillenmiştir. Bu temeller, savaşın yalnızca belirli şartlar altında meşru sayıldığı, adalet ve merhamet ilkelerine dayalı bir anlayışı yansıtmaktadır.⁵³

İslam'da savaşın hukuki dayanağı, savunma amacıyla yapılan ve meşru müdafaa olarak kabul edilen savaşlar ile zulmü ve haksızlığı ortadan kaldırmak için yapılan savaşlara dayanmaktadır. Bakara Suresi'nin 190. ayeti, “Sizinle savaşanlarla Allah yolunda siz de savaşın, fakat aşırı gitmeyin. Doğrusu Allah aşırı gidenleri sevmez,” diyerek savaşın yalnızca meşru müdafaa durumunda yapılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Savaşın başlatılması, İslam hukukunda belirli şartlara bağlıdır. Bu şartlar arasında, karşı tarafın barış tekliflerini reddetmesi ve saldırgan bir tutum sergilemesi yer almaktadır.⁵⁴ Kur'an, Hac Suresi'nin 39. ayetinde, “Kendilerine savaş açılan müminlere savaş izni verildi. Çünkü onlar zulme uğradılar” diyerek savaş izninin ancak zulme uğranıldığında verildiğini belirtmektedir.

İslam hukukunda savaşın amacı, adaleti sağlamak ve zulmü ortadan kaldırmaktır.⁵⁵ Kur'an'da, Bakara Suresi'nin 193. ayeti, “Fitne kalmayınca ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın” diyerek savaşın, haksızlık ve zulmü sona erdirmek amacıyla yapılması gerektiğini ifade etmektedir.

---

⁵² İbrahimioğlu, “Günümüzde Cihad Hadislerinin anlaşılması”, 11.

⁵³ Muhammed Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 11.

⁵⁴ Muhammed Hamidullah, *El-Vesaike's-Siyasiyye Hiz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*, çev. Vecdi Akyüz (Kitabevi, 1997), 566; Muhammed Ebu Zehra, *Son Peygamber Hiz. Muhammed*, çev. Mehmet Keskin (İtisam Yayınları, 2018), 391.

⁵⁵ Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş (Beyan Yayınları, 2007), 260.

Hız. Peygamber'in savaşları da bu ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Peygamber, hiçbir zaman bir kavme Müslümanlara karşı saldırgan bir tavır sergilemedike savaş açmamıştır. Tehdidin ciddi olması, savaşın n koşuludur. Bu koşul, İslam hukukunda savaşın yalnızca zorunlu durumlarda gündeme geldiğini göstermektedir. Mümtehine Suresi'nin aşağıdaki ayetleri de Hız. Peygamberin bu yaşantısının önemli bir temeli niteliğindedir:

“Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara dil davranmaktan men etmez. şüphesiz Allah, dil davrananları sever.” (Mümtehine 60:8)

“Allah, sizi ancak, sizinle din konusunda savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkararak ve çıkarılmanız için destek verenleri dost edinmekten men eder. Kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.” (Mümtehine 60:9)

Savaş sırasında insani ölçüler içinde hareket etmemek, İslam hukukunda büyük bir eksiklik olarak kabul edilmektedir.⁵⁶ Savaşta sivillere dokunmamak, temel prensiplerdendir.⁵⁷ Kadınlar, ocuklar, yaşlılar ve akıl sağlığı yerinde olmayan bireyler gibi savunmasız gruplar, özel bir koruma altına alınmıştır.⁵⁸ Bu yaklaşım, savaşın sadece zorunlu ve kaçınılmaz olduğu durumlarda meşru bir araç olarak grlmesi gerektiğini ve her zaman adalet, merhamet ve insan onurunu gözeterek yrtlmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁵⁹

Savaşın insani boyutu, Hız. Peygamber'in uygulamalarıyla da ortaya konmuştur. Peygamber, savaş sırasında ölenlerin cesetlerini parçalamayı yasaklamış ve düşman

---

⁵⁶ Ebu Davud, *Sünen-i Ebu Davud*, Cihâd: 128.

⁵⁷ Abdürrezzak Es-Sanani, *Musanef* (Ocak Yayıncılık, 2013), 408; Ebu Davud, *Sünen-i Ebu Davud*, Cihâd: 82; İmam Müslim, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, Cihâd: 24.

⁵⁸ İmam-ı Buhari, *Tecrid-i Sarih-Sahih-i Buhari Muhtasari*, Mezlim: 30; Ebu'l Ala Mevdudi, *İslamda Savaş Hukuku*, ev. M. Beşir Eryarsoy (Buruc Yayınları, 2009), Cihâd: 281-282.

⁵⁹ Hakim en-Nisaburi, *El-Müstedrek Ale's-Sahihayn (11 Cilt)*, ev. M. Beşir Eryarsoy (Konevi Yayınları, 2013), 345.

cenazelerinin saygı çerçevesinde muamele görmesi gerektiğini öğütlemiştir.⁶⁰ Bu nokta, savaşın en şiddetli anlarında bile insanlık onurunun korunması gerektiğini göstermektedir. Savaşta öfkenin her şeye hâkim olduğu anlarda bile, düşmanların yüz bölgelerine direkt olarak darbe indirilmesi ve bu şekilde tanınmaz hale getirilmesi yasaktır.⁶¹

İslam'da savaşın sona erdirilmesi, belirli şartlara bağlanmıştır. Savaş, düşmanın İslam'ı kabul etmesi ya da teslim olması, barış antlaşması yapılması, Müslümanların savaşı bırakması ya da mağlup olması yollarından biriyle sona ermektedir. İslam hukukçuları, bu konuyla ilgili ayrıntılı hükümler belirleyerek konuyu hukuk çerçevesinde ele almayı amaçlamıştır.

Savaş hukuku kuralları, savaşın sadece zaruret durumlarında yapılmasını öngörmekte ve zaruret miktarınca sınırlı tutulmasını şart koşmaktadır.⁶² Bu ilke, Kur'an'ın birçok ayetinde belirtilmiştir. Nitekim, Bakara Suresi'nin 194. ayeti, “Size saldıranlara, size saldırdıkları şekilde karşılık verin, ancak haddi aşmayın,” diyerek savaşta ölçülülük ilkesini vurgulamaktadır.

Savaş sırasında düşman kadınlarına tecavüz etmek⁶³, cesetleri parçalamak ve yakmak yasaktır⁶⁴. Düşman askerleri bu fiilleri gerçekleştirirse bile, misilleme yapılması caiz değildir. Bu tür davranışlar, İslam savaş hukukunda barbarlık ve vahşet olarak kabul edilir ve kesinlikle yasaklanmaktadır.

---

⁶⁰ Akıncı, “İslam Hukukuna göre savaşta uyulacak kurallar”, 56; İbn-i Mace, *Sünen-i İbni Mace*, çev. Haydar Hatipoğlu (Kahraman Yayınları, 2018), Cihâd: 38; Ebu Davud, *Sünen-i Ebu Davud*, Cihâd: 82.

⁶¹ İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 281-82; Muhammed b Cerir Taberi, *Tarih-i Taberi (4 Cilt Takım)*, çev. M. Faruk Gürtunca (Sağlam Yayınları, 2023), II: 450.

⁶² Ahmet Özel, *Darulislam, Darulharb -İslam Hukukunda Ülke Kavramı* (İz Yayıncılık, 2019), 143; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (Azim Dağıtım Ürünleri, 2022), Enfâl 8: 61-62.

⁶³ İmam Ebu Yusuf, *Kitabu'l Asar*, ed. Adem Kuşkulu (Kayıhan Yayınları, 2019), 224.

⁶⁴ Tirmizi, *Sünen Tirmizi*, Cihâd: 20.

İslam hukukunda savaşın hukuki temelleri, sadece düşmanla savaşmayı değil, aynı zamanda savaş sırasında ve sonrasında adil davranmayı da içermektedir. Müslümanlar, savaş esnasında ve sonrasında düşmana karşı adil olmalı, intikam duygusuyla hareket etmemelidir. Kur'an'da, Hucurât Suresi'nin 9. ayeti, “Müminlerden iki grup birbirleriyle savaşılırsa aralarını düzeltin. Şayet biri diğerine saldırırsa, Allah'ın emrine dönünceye kadar saldırganla savaşın,” diyerek adaletin önemini vurgulamakta ve düşmanla savaşırken “Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.” (Bakara 2: 190) ayetiyle ölçülü olmanın altının çizmektedir.

Savaşın sona erdirilmesi, adalet ve barışın yeniden tesis edilmesi amacıyla yapılmalıdır. İslam hukukunda, savaşın bitirilmesi için antlaşmalar yapılabilir, esirler serbest bırakılabilir ve savaşın tahribatı en aza indirilmeye çalışılır. Bu husus, İslam'ın barışçıl ve adaletli bir dünya düzeni kurma hedefiyle uyumludur. “Sizden uzak durur, sizinle savaşmaz ve barışı (şartlarını) size bırakırsa, artık Allah, sizin için onalar aleyhinde bir yol kılmamıştır.” (Nisâ 4: 30) ayeti de bu bağlama örnek teşkil etmektedir.

Tüm bunlara paralel olarak İslam'da savaşın hukuki temelleri, adalet, merhamet ve insan onuruna saygı ilkeleri çerçevesinde şekillenmiştir. Savaş, sadece zorunlu ve kaçınılmaz durumlarda meşru kabul edilir ve her zaman adalet ve insan haklarına uygun şekilde yürütülmesi gerektiği vurgulanır. Bu yaklaşım, İslam'ın savaş ve barış konularındaki derin ahlaki ve etik değerlerini yansıtmaktadır.

2.4. Hz. Peygamber'in Temel İlkeleri ve Savaş

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in savaş anlayışı ve temel ilkeleri, hayatı boyunca sergilediği adalet, merhamet ve barışçıl çözüm arayışlarıyla şekillenmiştir. İslâm, Hz. Peygamber (s.a.v.) aracılığıyla insanlığa sunulan son ilahi din olarak, savaş ve barış konularında belirgin prensipler ortaya koymuştur. Bu prensipler, Kur'an-ı Kerim ayetleri ve Hz. Peygamberin hadisleriyle desteklenmiş ve İslâm toplumlarının savaş ve barış anlayışını derinden etkilemiştir.⁶⁵

---

⁶⁵ Muhammed Hamidullah, *El-Vesaiku's-Siyasiyye Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*; Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*.

Hız. Peygamber'in savaş anlayışı, öncelikle adalet ve zulme karşı duruş üzerine kuruludur. Kur'an-ı Kerim'de, "Allah yolunda savaşın; ama taşkınlık yapmayın. Çünkü Allah, taşkın olanları sevmez" ayetiyle, savaşın sadece meşru sebeplerle ve adil bir şekilde yürütölmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Peygamberimiz, savaşın son çare olarak görölmesi gerektiğini, barış ve uzlaşmanın her zaman tercih edilmesi gerektiğini öğretmiştir.⁶⁶ Aşağıdaki hadisler de bu doğrultuda savaş sürecinde de ilkeli ve ölçölü olmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

*"Savaş iki türölüdür: Allah'ın rızasını kazanmak isteyen, komutanına itaat eden, değerli malını bu yolda harcayan, arkadaşına kolaylık gösteren ve bozgunculuktan kaçınan kimsenin uykusu da uyanıklığı da tamamıyla sevap olarak yazılır. Gösteriş ve başkalarına duyurmak için savaşan, komutanına isyan eden ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaran kimse ise bundan hiçbir karşılık göremez."*⁶⁷

*"Allah (cc) her işte ihsanı (güzel ve zarif davranmayı) emreder. (Savaşta/yahut hayvan boğazlarken dahi) öldürmeyi en güzel biçimde (acı çekirtmeden ve hunharca görüntölere meydan vermeden) yapın."*⁶⁸

*"Allah'ın adıyla ve Allah yolunda savaşın. Allah'ı inkâr edenlerle savaşın. Savaşın, fakat hainlik yapmayın, zulmetmeyin, öldürdüğünüz kimselerin organlarını kesmeyin ve çocukları öldürmeyin."*⁶⁹

Hız. Peygamber (s.a.v.), savaş esnasında bile insanlık onurunun korunmasına büyük önem vermiştir. Savaş sırasında kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve ibadethanelerin zarar görmemesi gerektiğini belirten peygamberimiz, savaşın sadece savaşanlara karşı

---

⁶⁶ Ebu Davud, *Sünen-i Ebu Davud*, Cihâd: 82; Muhammed Ali Es-Sabuni, *Ahkam Tefsiri* (şamil Yayınları İstanbul, 2023), 216-17.

⁶⁷ Nesai, *Sünen-i Nesai Tercemesi*, Cihâd: 46.

⁶⁸ İmam Müslim, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, Sayd: 57; Ebu Davud, *Sünen-i Ebu Davud*, Dahâyâ: 10-11.

⁶⁹ Tirmizi, *Sünen Tirmizi*, Diyât: 14.

yürütülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu nokta, İslâm'ın savaş etiğinin temelini oluşturmakta ve insan hayatına verilen değeri göstermektedir.⁷⁰

Ayrıca, Hz. Peygamber (s.a.v.), savaşta esir düşenlere karşı merhametli davranılmasını emretmiş, esirlerin iyi muamele görmelerini ve gerektiğinde fidyelerinin ödenerek serbest bırakılmalarını tavsiye etmiştir. Bu durum, savaşın acımasız yüzünü yumuşatan ve savaş esirlerinin de insan onuruyla muamele görmesi gerektiğini hatırlatan önemli bir prensiptir.⁷¹

Peygamberimizin savaş anlayışında önemli bir yer tutan başka bir ilke de düşmanla yapılan antlaşmalara sadık kalınmasıdır. Hz. Peygamber, Hudeybiye Antlaşması gibi örneklerle, barış yolunda önemli adımlar atmış ve antlaşmalara sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Bu bağlam, İslâm'ın dürüstlük ve sözünün eri olma değerlerini yansıtmaktadır.⁷²

Dolayısıyla Hz. Peygamber'in temel ilkeleri ve savaş anlayışı, İslâm'ın savaş ve barış konularında sunduğu kapsamlı ve derinlikli bir çerçeveyi oluşturmaktadır. Bu çerçeve, savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda dahi adalet, merhamet ve insan onuruna saygı gibi evrensel değerlerin korunmasını öngörmektedir.⁷³ Hz. Peygamber'in örnek hayatı ve öğretileri, İslâm toplumlarının bu değerlere nasıl bağlı kaldığını ve insanlık tarihine olan katkılarını göstermektedir. Bu eksen, İslâm'ın barış ve adalet üzerine kurulu temel değerlerinin, zaman ve mekân fark etmeksizin, tüm insanlık için önemli mesajlar içerdiğini vurgulamaktadır.⁷⁴

---

⁷⁰ Eş-Şerif Er-Radi, *Nehcü'l Belağa*, çev. Adnan Demircan (Beyan Yayınları, t.y.), 393-94.

⁷¹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (Beyan Yayınları, 2019), I: 588.

⁷² Mehmet Ali Kapar, "Hudeybiye Seferi ve Hz. Muhammed'in Barışçı Siyaseti", *-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy 16 (2016): 155-75; Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, 244-46; Abdürrezzak Es-Sanani, *Musannef*, V: 333.

⁷³ Mehmet Azimli, "Tarihin Kırılma Noktası; Hudeybiye Antlaşması", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 3, sy 6 (30 Mart 2021): 43.

⁷⁴ İbn Sa'd, *Siyer* (Siyer Yayınları, 2019), I: 223-224.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN KATILDIĞI BÜYÜK SAVAŞLAR

3.1. Bedir Savaşı

Bedir Savaşı öncesinde, peygamberimiz Medine'deki Ensar ile Mekkeli Muhacirlerin birbirleriyle kaynaşması, İslam dininin emirlerini insanlara daha iyi duyurabilmesi, eğitim, siyaset ve toplumu ilgilendiren konuların rahatça konuşulması ve oluşabilecek problemlere cevaplar verilebilmesi için Mescid-i Nebevî'yi inşa etmiştir.⁷⁵ Bu mescit yapılırken Resul-ü Ekrem ashabıyla beraber bizzat kendisi de çalışmıştır. Yapılan bu mescit, müşriklerden gelebilecek herhangi saldırıya karşı daha güçlü Müslüman bir toplumun temelini atmak, fikir birliğinden oluşan dava birliğini güçlendirmek amacıyla da yapılmıştır.⁷⁶

Mescid-i Nebevî, Müslümanların bir araya geldikleri, namaz vakitlerinde Hz. Peygamber (s.a.v) ile buluştukları, dertleşip sohbet ettikleri, moral ve motivasyon mekanı olarak hizmet etmiştir.⁷⁷ Ayrıca inşa edilen bu mescit, siyasi konuların ele alındığı, diplomatik meselelerin görüşüldüğü resmi bir yer olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) İslam dininin tebliğcisi olduğu gibi aynı zamanda bir kanaat önderiydi ve bu mescidin inşası ile Medine'de birliği sağlamayı amaçlamıştır.⁷⁸

---

⁷⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tarih-i Hulefa* (Elips Kitap, 2013), 100; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II: 227.

⁷⁶ Cuma Karan, *Psiko-Sosyo-Tarih Açısından Bedir Meydan Muharebesi* (İlahiyat Yayınevi, 2021), 32.

⁷⁷ A.g.e.

⁷⁸ İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, çev. İsmail Yiğit (Kayıhan Yayınları, 1985), VI: 83.

Hız. Peygamber (s.a.v), Medine'ye hicret ettikten sonra Ensar ve Muhacirler arasında kardeşlik bağı kurarak Müslümanlar arasındaki dayanışmayı pekiştirmiştir. Diğer taraftan Mekkeli Muhacirler, ticaret ile uğraşan ve tarım yapacak toprakları olmayan kişilerdi. Ensar, Muhacirlerle mallarını ve evlerini paylaşarak onların yalnızlıklarına ortak olmuş ve bu sayede İslam kardeşliği tesis edilmiştir. Bu kardeşlik, Bedir Savaşı'nın saflarında Müslümanların birbirlerine olan bağlılıklarını göstermiştir.⁷⁹

Medine'deki gayrimüslimler nezdinde bir yaşam alanından da söz etmek mümkündür. Hız. Peygamber (s.a.v), Medine'ye vardığında putperest kabileler ile birlikte yaşayan Yahudi kabileleri de vardı. Bedir Savaşı öncesi, Müslümanların Medine'deki nüfusu toplam nüfusun %15'ini oluşturuyordu. Bu sebepten dolayı Hız. Peygamber (s.a.v), Medine'de sınırları belirledikten sonra başta Yahudi kabileleri olmak üzere diğer Arap kabileleri ile de anlaşmalar yapmıştır. Dünyada ilk yazılı anlaşma olan Medine Vesikası ile Medine'ye yapılan herhangi bir saldırı durumunda taraflar şehri beraber savunacaklardır maddesi gereği güç birliği oluşturulmuş ve dışarıdan gelen herhangi bir saldırıya karşı tüm kabilelerin katılımı ile şehir muhafazası amaçlanmıştır.⁸⁰

Medine Vesikası, Müslümanlar ile diğer topluluklar arasında karşılıklı hak ve sorumluluklar belirlemiş, bu vesika ile Medine'deki Yahudi ve diğer Arap kabilelerinin Müslümanlar aleyhine birleşmeleri engellenmiş ve düşman sayısı azaltılmıştır. Arap aşiret ve kabile liderliğinin geleneksel kuralları kalkmış, onun yerine kutsal bir devlet yönetimi kabul edilmiştir. Bu sözleşme ile Hız. Peygamber (s.a.v), dinin esas alındığı yeni bir tür Arap toplumu inşa etmiştir.⁸¹

Medine'de ticaret ve pazarın Yahudilerin himayesi altında olduğunu gören Hız. Peygamber (s.a.v), hak ve adalet ölçüsü çerçevesinde dürüst bir ticaretin hakim olmasının yolunun Yahudi pazarına alternatif bir pazar yeri kurmaktan geçtiğini

---

⁷⁹ Karan, *Psiko-Sosyo-Tarih Açısından Bedir Meydan Muharebesi*, 36.

⁸⁰ Adnan Demircan, *İslam Tarihinin İlk Döneminde Birlikte Yaşama Tecrübesi* (Beyan Yayınları, 2016), 71.

⁸¹ Osman Keskiöğlü ve Ali Himmet Berki, ed., *Hatemü'l-Enbiya Hazreti Muhammed ve Hayatı*, 8. bs (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1999), 205.

anlamıştır. Bu sebeple şehrin alt kısmında bir pazar yeri kurdurarak Medinelî Ensar'ın üretim yeteneği ile Mekkeli Muhacirlerin ticari kafalarını bir araya getirmiştir. Kurulan bu pazarda vergi alınmamış ve Yahudilerin ekonomik faaliyetleri zora sokulmuştur.⁸²

Bedir Savaşı öncesi düzenlenen seriyyeler, Müslümanların kendilerini güvende hissetmeleri ve düşmanların korku hissetmeleri amacı da taşımıştır. Ayrıca bu seriyyeler, Müslümanları savaşa hazırlamak, onların manevra kabiliyetlerini artırmak, farklı kişileri komutan tayin ederek olası büyük savaşlarda liderlik yapabilecek kişilerin yetişmesini sağlamak amacıyla düzenlenmiştir. Seriyyeler, Müslümanların askeri yeteneklerini geliştirmelerine ve stratejik avantaj elde etmelerine katkıda bulunmuştur.⁸³

Bedir Savaşı'nın başlamasının temel nedenleri arasında Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicret etmeleri ve Kureyş müşriklerinin buna karşılık baskı ve zulümlerine devam etmeleri yer almaktadır. Mekkeli müşrikler, Müslümanların mallarına el koymuş ve onları yok etmeye çalışmışlardır. Müslümanlar ise bu saldırılara karşı koymak zorunda kalmışlardır. Bu durum, Bedir Savaşı'nın kaçınılmaz hale gelmesine neden olmuştur.⁸⁴

Kureyş'in ticaret kervanına yönelik saldırılar da Bedir Savaşı'nın başlamasına sebep olmuştur. Müslümanlar, Mekke'den Medine'ye hicret ederken bıraktıkları malların iadesi için Kureyş kervanlarına saldırmıştır. Kureyşliler, bu saldırılar karşısında büyük bir ordu toplamaya ve Müslümanlarla savaşmaya karar vermiştir. Bedir Savaşı'nın fitili de böylece ateşlenmiştir.⁸⁵

Bu süreçle birlikte Hz. Peygamber (s.a.v), Bedir Savaşı'na yönelik ashabıyla istişarelerde bulunmuştur. Ashabın görüşlerini almış ve savaş stratejisini belirlemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v), ashabına güven vermiş ve onları motive

---

⁸² Karan, *Psiko-Sosyo-Tarih Açısından Bedir Meydan Muharebesi*, 41.

⁸³ İbn Sa'd, *Siyer*, II: 3.

⁸⁴ Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 47.

⁸⁵ Muhammed Ebu Zehra, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, III: 23-24; Muhammed b Cerir Taberi, *Tarih-i Taberi (4 Cilt Takım)*, 428.

etmiştir. İstişareler sonucunda Bedir’de karargah kurma kararı alınmıştır. Medinelî Müslümanlar ve Mekkeli Muhacirler birlikte hareket ederek düşmana karşı koyma konusunda fikir birliğine varmışlardır.⁸⁶

H.z. Peygamber (s.a.v), Medine’den yola çıkarak askerlerini Bedir’e sevk etmiştir. Medine’den ayrılmadan önce gerekli tedbirleri almış ve şehirde güvenliği sağlamıştır. Bedir’e giderken askeri stratejilerini uygulamaya koymuş ve düşmana karşı avantajlı bir konum elde etmiştir. Bu hareket, Müslümanların Bedir’e doğru ilerlemesini sağlamıştır.⁸⁷

Bu noktada H.z. Âtike bint-i Abdulmuttalip’in gördüğü rüya, savaşın seyrini değiştiren önemli bir olay olmuştur. Rüyasında Kureyş liderlerinin öldüğünü görmüş ve bu olayı H.z. Peygamber (s.a.v) ile paylaşmıştır. Rüyanın etkisiyle Müslümanlar moral bulmuş ve savaşta başarılı olacaklarına inanmışlardır. Bu rüya, Müslümanlar arasında büyük bir motivasyon kaynağı olmuştur.

Bedir Savaşı yolunda Müslümanlar, iki önemli olayla karşılaşmışlardır. İlk olarak, Hubeyb b. Yesâf ve Kays b. Muharris isimli iki cesur adam Müslüman ordusuna katılmak istemişlerdir. Ancak H.z. Peygamber (s.a.v), onların Müslüman olmadan ordusuna katılmalarına izin vermemiştir. Bu nedenle Müslümanların yalnızca savaşçı gücüne değil, aynı zamanda dini bağlılığa da önem verdikleri söylenebilmektedir. Böylece, H.z. Peygamber (s.a.v), ordusunu hem askeri açıdan hem de manevi olarak güçlendirmiştir.⁸⁸

İkinci önemli olay ise, düşman casuslarının yakalanmasıdır. Müslümanlar, Bedir yolunda düşman casuslarını tespit etmiş ve onları yakalayarak sorgulamışlardır. Bu casusların verdikleri bilgiler, Kureyş ordusunun büyüklüğü ve komuta kademesi hakkında olmuştur. Bu bilgiler sayesinde H.z. Peygamber (s.a.v), savaş stratejilerini

---

⁸⁶ Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, 78; Siret-i İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, III: 355.

⁸⁷ Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, 79-80.

⁸⁸ A.g.e., 77.

belirleyerek ordusunu daha hazırlıklı hale getirmiştir. Bu tür istihbarat, Müslümanların savaşta avantaj sağlamalarına yardımcı olmuştur.⁸⁹

Bedir Savaşı'na katılamayanlar arasında çeşitli nedenlerle savaşa iştirak edemeyen sekiz Müslüman bulunmaktadır. Bunlardan biri Hz. Osman (r.a)'dır. Eşi Rukiyye'nin hastalığı nedeniyle Medine'de kalmış ve savaşa katılamamıştır. Ayrıca, Talha b. Ubeydullah ve Sa'd b. Zeyd, ticaret kervanı ile ilgili bilgi getirmek için görevlendirilmişlerdir. Ensar'dan Ebû Lübâbe b. Abdülmünzir ise Medine'de kalması için görevlendirilmiştir. Bu kişiler, savaş sonrasında sağladıkları destekle Müslümanların zaferine katkıda bulunmuşlardır.⁹⁰

Müşrikler, Bedir Savaşı için büyük bağış ve yardımlar yapmışlardır. Kureyş'in önde gelen liderleri, savaşa katılmak için mallarını ve servetlerini seferber etmişlerdir. Bu bağışlar, müşrik ordusunun güçlenmesini sağlamıştır. Mekke'deki zenginler, silahı olmayanlara silah, yiyeceği olmayanlara yiyecek temin ederek savaş hazırlıklarını desteklemişlerdir. Bu nedenle müşrik ordusu Bedir Savaşı'na güçlü bir şekilde katılabilmektedir.⁹¹

Bedir Savaşı'nın amacı, Müslümanların Kureyş'in zulmünden kurtulması ve İslam'ın gücünü göstermesidir. Hz. Peygamber (s.a.v), bu savaşı Allah'ın emri doğrultusunda yapmıştır. Kur'an-ı Kerim'de, "O topluluk yakında bozguna uğrayacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır" (Kamer 45: 45) ayeti ile Müslümanların galip geleceği belirtilmiştir.

Bu dönemde Ebû Süfyân, ticaret kervanını Müslümanların saldırısından kurtarmak için çeşitli tedbirler almıştır. Kervanı güvenli bir şekilde Mekke'ye ulaştırmak için farklı yollar denemiştir. Bedir kuyularında Müslümanların varlığını fark edince, kervanın yolunu değiştirerek Müslümanların saldırısından kurtulmayı başarmıştır.⁹²

---

⁸⁹ İbn Sa'd, *Siyer*, VII: 457.

⁹⁰ İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II: 269.

⁹¹ Köksal, *İslam Tarihi*, II: 78; Siret-i İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*.

⁹² İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 44-46.

Hız. Peygamber (s.a.v), Bedir Savaşı için ordusunu hazırladıktan sonra, Bedir'e doğru yola çıkmıştır. Yol boyunca askerlerinin moralini yüksek tutmuş ve stratejik olarak önemli noktaları kontrol etmiştir. Medine'den ayrılmadan önce gençleri, hastaları ve yaşlıları geri göndererek ordusunu güçlendirmiştir. Bu hareket, Müslüman ordusunun daha disiplinli ve hazırlıklı olmasını sağlamıştır. Yaşları küçük olduğu için Medine'ye geri gönderilen gençler arasında Abdullah b. Ömer, Üsâme b. Zeyd, Râfi b. Hadîc gibi isimler bulunmaktadır. Diğer taraftan bu gençler, savaşa katılamamalarına rağmen, Medine'de savaş sonrası destek sağlamışlardır.⁹³

Hız. Peygamber (s.a.v), Bedir'e doğru ilerlerken askeri stratejilerini de uygulamaya koymuştur. Bedir mevkiine ulaştıklarında, Hız. Peygamber (s.a.v), su kuyularının kontrolünü ele geçirmiş ve stratejik bir konumda karargah kurmuştur. Bu konum, Müslümanların su kaynaklarına yakın olmasını sağlamış ve Kureyş ordusunu zor durumda bırakmıştır. Bu stratejik hamle, savaşın kazanılmasında büyük rol oynamıştır. Su kaynaklarının kontrolü, Müslümanların Bedir'de avantajlı bir konuma geçmelerini sağlamıştır.⁹⁴

Bedir Savaşı başlamadan önce Hız. Peygamber (s.a.v) ve ordusunun ilerlediği süreçte Hubab b. Münzir, tüm kuyuları kapatıp yalnızca bir kuyunun yanında karargah kurmayı ve buradan su temin etmeyi önermiştir. Bu strateji, müşriklerin su ihtiyacını karşılamasını engelleyerek onları zor duruma düşürmeyi amaçlamıştır. Hız. Peygamber (s.a.v), bu öneriyi kabul etmiş ve böylece Müslümanlar için su kaynaklarına erişim sağlanmıştır. Bu stratejik hamle, savaşın ilerleyen safhalarında Müslümanların lehine sonuçlar doğurmuştur.⁹⁵

Bedir kuyularının kontrolü, Müslümanların savaştaki en büyük avantajlarından biri olmuştur. Hız. Peygamber (s.a.v), karargahı kurduktan sonra askerlerini düzenli saflar halinde dizmiş ve onları savaşa hazırlamıştır. Su kaynaklarına yakın olmak, Müslümanların moralini yüksek tutmuş ve ihtiyaçlarını kolayca karşılamalarını

---

⁹³ Köksal, *İslam Tarihi*, II: 84.

⁹⁴ Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, 78.

⁹⁵ İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 355; Köksal, *İslam Tarihi*, II: 111.

sağlamıştır. Bu stratejik konum, savaşın ilerleyen safhalarında Müslümanların lehine sonuçlar doğurmuştur.⁹⁶

Hız. Peygamber (s.a.v), savaş sırasında ordusuna belirli parolalar vererek onların disiplinli bir şekilde hareket etmelerini sağlamıştır. Bu parolalar, Müslümanların birbirlerini tanımalarını ve organize bir şekilde hareket etmelerini kolaylaştırmıştır. Harp nizamı ve verilen parolalar, Müslüman ordusunun müşriklere karşı üstünlük sağlamasında kritik bir rol oynamıştır. Bu sayede, Müslümanlar savaş sırasında daha düzenli ve etkili bir şekilde hareket edebilmişlerdir.⁹⁷

Bedir Savaşı'nın hemen öncesinde bazı önemli olaylar da yaşanmıştır. Ebû Cehil, Müslümanlara ve Hız. Peygamber (s.a.v)'e yönelik sert tavırlar sergilemiş ve onlara beddua etmiştir. Ancak Kur'an-ı Kerim'de yer aldığı üzere, "Onlar bir tuzak kurdular, Biz de bir tuzak kurduk; onlar farkında olmadan" (Nahl 16: 26) ayeti bu durumu açıklamaktadır. Allah'ın yardımı Müslümanların yanında olmuş ve müşriklerin zafer umudu boşa çıkmıştır.⁹⁸

Savaşın hemen öncesinde, Müslümanlar düşmanlarının hareketlerini izleyerek stratejik avantaj sağlamışlardır. Bu süreçte Müslümanlar, düşman ordusunun büyüklüğünü ve komuta kademesini öğrenmişlerdir. Bu bilgiler, Hız. Peygamber (s.a.v) ve ashabının savaş taktiklerini belirlemelerinde kritik bir rol oynamıştır. Bu tür bilgiler, Müslümanların savaşta hazırlıklı olmalarını ve düşmanlarına karşı üstünlük sağlamalarını mümkün kılmıştır.

Savaşın başlangıcında gerçekleşen hadiseler, Müslümanların disiplinli hareket etmeleriyle başlamıştır. Hız. Peygamber (s.a.v), ashabına düşman ok menziline girmeden saldırmamalarını ve düşmana çok yaklaşımdan kılıçlarını kullanmamalarını emretmiştir. Bu strateji, Müslümanların disiplinli ve organize bir şekilde hareket etmelerini sağlamıştır. Müşrikler ise, Ebû Cehil'in komutasında savaş

---

⁹⁶ Köksal, *İslam Tarihi*, II: 111.

⁹⁷ Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, I: 40-41.

⁹⁸ Hayrettin Karaman ve İbrahim Kafi Dönmez, *Kur'an Yolu* (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), I: 676.

düzeni alarak karşı saldırıya geçmişlerdir. Savaşın başlangıcında, her iki taraf da güçlü bir duruş sergilemiştir.⁹⁹

Savaşın ilk safhalarında, Hz. Peygamber (s.a.v) ordusuna cesaret verici konuşmalar yaparak onları motive etmiştir. Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.v)'in liderliğinde cesurca savaşmışlardır. Müslümanların birlik ve beraberlik içinde hareket etmeleri, savaşın kazanılmasında büyük rol oynamıştır.¹⁰⁰

Savaşın kızışması ile birlikte güç dengeleri Müslümanların lehine dönmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v), ordusunu cesaretlendirmek için ashabının arasına katılmış ve onları cesaretlendirmiştir. Müslüman askerler, Hz. Peygamber (s.a.v)'in liderliğinde cesurca savaşmışlardır. Müslümanlar, savaşın ilerleyen safhalarında çok daha güçlü hale gelmişlerdir.¹⁰¹

Meleklerin yardıma gelmesi, Müslümanların zaferini perçinlemiştir. Kur'an-ı Kerim'de de belirtildiği üzere, Allah Müslümanlara meleklerle yardım etmiş ve bu yardım, müşriklerin korkuya kapılmasına ve moral bozukluğu yaşamalarına neden olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v), meleklerin yardımıyla ordusunu daha da güçlendirmiştir. Bu ilahi yardım, Müslümanların zaferini kaçınılmaz hale getirmiştir.¹⁰²

Bedir Savaşı sırasında Hz. Ebû Bekir ile oğlu arasında geçen konuşma, savaşın manevi boyutunu yansıtmaktadır. Hz. Ebû Bekir, oğlu ile karşılaştığında ona İslam'a davet etmiş ve nasihatlerde bulunmuştur. Bu konuşma, Müslümanların inancını ve kararlılığını göstermiştir. Hz. Ebû Bekir'in oğluna olan sevgisi, savaşın manevi atmosferinde önemli bir yer tutmuştur. Bu tür insani ve manevi ilişkiler, savaşın kazanılmasında etkili olmuştur.¹⁰³

---

⁹⁹ Köksal, *İslam Tarihi*, II: 131.

¹⁰⁰ A.g.e., II: 134.

¹⁰¹ İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II: 364.

¹⁰² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV: 371; Muhammed Hüseyin Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı* (Kitabevi, 2015), 277.

¹⁰³ Köksal, *İslam Tarihi*, 145.

Müslümanların zaferi ve müşriklerin yenilgisi, savaşın sonunda net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v), savaş sırasında yerden aldığı çakıl taşlarını müşriklerin üzerine atarak onların kalplerine korku salmıştır. Bu hareket, müşrik ordusunun moralini bozmuş ve dağılmalarına neden olmuştur.

Bedir Savaşı'nda öldürülen bazı müşrikler arasında Kureyş'in önde gelen liderleri de bulunmaktadır. Ebû Cehil, Utbe b. Rebia ve diğer müşrik liderler, savaş sırasında öldürülmüşlerdir. Bu kayıplar, Kureyş'in moralini bozmuş ve onların İslam'a karşı olan direnişini zayıflatmıştır. Müslümanlar, bu zaferle birlikte Kureyş'in lider kadrosunu önemli ölçüde etkisiz hale getirmiştir.¹⁰⁴

Bedir Savaşı'nın ardından elde edilen ganimetlerin dağıtımı Müslümanlar arasında önemli bir konu olmuştur. Savaşta ele geçirilen malların paylaşımı konusunda bazı sahâbiler arasında tartışmalar yaşanmıştır. Bu duruma müdahale eden Hz. Peygamber (s.a.v), ganimetlerin dağıtımı konusunda Kur'an'ın belirlediği prensiplere göre hareket etmiştir. Enfal suresi 41. ayet gereği, ganimetlerin beşte biri Allah'a, peygambere, peygamberin akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara ayrılmıştır. Geri kalan ganimetler ise savaşa katılan Müslümanlar arasında eşit olarak dağıtılmıştır.¹⁰⁵

Bedir Savaşı'nın ardından ele geçirilen esirler hakkında da önemli kararlar alınmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v), esirlerle iyi muamele edilmesini ve onlara insanca davranılmasını emretmiştir. Esirlerin serbest bırakılması için fidye belirlenmiştir. Fidye ödeyemeyen esirlerin ise Müslüman çocuklara okuma-yazma öğretilmeleri karşılığında serbest bırakılmaları kararlaştırılmıştır. Bu uygulama, İslam'ın merhamet ve adalet prensiplerini yansıtarak esirlerin insani bir şekilde muamele görmesini sağlamıştır. Ayrıca, esirlerin fidye karşılığında serbest bırakılması, Müslümanların ekonomik durumunu da olumlu etkilemiştir.¹⁰⁶

---

¹⁰⁴ İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 375; Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, 109.

¹⁰⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II: 669.

¹⁰⁶ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakati'l- Kebir (Tabakat)* (Siyer Yayınları, 2020), I: 485.

Bedir Savaşı sonrasında, Hz. Peygamber (s.a.v) ve Müslümanlar, zaferin ardından Bedir Ovası'ndan ayrılmaya karar vermişlerdir. Savaşın bitiminden sonra, esirler ve ganimetler ile birlikte Medine'ye dönmek üzere hazırlıklar yapılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v), esirlerin güvenli olacak şekilde taşınmasını ve ganimetlerin korunmasını sağlamak için gerekli tedbirleri almıştır. Medine'ye dönüş yolculuğu, Müslümanların zafer sevinci içinde geçmiştir. Bu yolculuk sırasında Müslümanlar, Bedir'de kazandıkları zaferin Allah'ın bir lütfu olduğunu sürekli olarak dile getirmişlerdir.¹⁰⁷

Bedir Savaşı'ndan zaferle dönen Müslümanlar, Medine'de büyük bir coşkuyla karşılanmışlardır. Müslümanlar, zaferin sevinciyle Hz. Peygamber (s.a.v)'i ve savaşa katılan sahâbîleri büyük bir sevinç ve coşkuyla karşılamışlardır. Medine'de zafer kutlamaları yapılmış ve bu zafer, Müslümanlar arasında birlik ve beraberliği pekiştirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v), Medine halkına Allah'ın yardımıyla elde edilen bu zaferin önemini anlatmış ve Müslümanların imanını pekiştirmiştir. Zaferin kutlanması sırasında, Müslümanlar arasında büyük bir sevinç ve moral yüksekliği yaşanmıştır.¹⁰⁸

Habeşli Necaşi, Müslümanların Bedir Savaşı'ndaki zaferini büyük bir sevinçle karşılamıştır. Necaşi, Müslümanların kazandığı bu zaferi, İslam'ın hakikatini ve gücünü ortaya koyan önemli bir gelişme olarak görmüştür. Necaşi, Hz. Peygamber (s.a.v)'e tebrik mesajları göndererek, kazanılan bu zaferin Müslümanlar için ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Necaşi'nin bu olumlu tepkisi, Müslümanlar ile Habeşistan arasındaki dostluk ilişkilerini daha da güçlendirmiştir.¹⁰⁹

Bedir Savaşı'nın hemen ardından Medine'de üzücü bir haber yaşanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v)'in kızı Hz. Rukiye'nin vefatı, zafer sevincini gölgeleyen bir olay olmuştur. Hz. Osman (r.a), eşinin cenazesini defnetmiş ve Hz. Peygamber (s.a.v) de bu acı kayıptan dolayı büyük üzüntü yaşamıştır. Hz. Rukiye'nin vefatı, Müslümanlar

---

¹⁰⁷ İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II: 381.

¹⁰⁸ Köksal, *İslam Tarihi*, II: 168.

¹⁰⁹ Muhammed Bin Salih Ed-Dimaşki, *Peygamber Külliyyatı*, ed. Yusuf Özbek (Ocak Yayıncılık, 2004), IV: 110.

arasında derin bir üzüntüye yol açmış ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in ailesi bu zor dönemde teselli edilmeye çalışılmıştır.¹¹⁰

Bedir Savaşı sonrasında Medine'deki Yahudi kabileler, Müslümanların kazandığı bu zafer karşısında büyük bir endişe ve tedirginlik yaşamışlardır. Yahudi kabileler, bu zaferin İslam'ın Medine'deki konumunu güçlendirmesinden ve Müslümanların otoritesinin artmasından korkmuşlardır. Bu nedenle, Yahudi kabileler, Hz. Peygamber (s.a.v) ve Müslümanlarla olan ilişkilerini gözden geçirmişlerdir. Bu eksen, ilerleyen zamanlarda Yahudi kabileler ile Müslümanlar arasında yaşanacak gerginliklerin ve çatışmaların habercisi olmuştur. Yahudi kabileler, Müslümanların bu zaferini dikkatle takip etmiş ve kendi güvenliklerini sağlama konusunda tedbirler almışlardır.

Bedir Savaşı'na katılan sahâbilerin fazileti, İslam tarihindeki önemli bir yer tutmuştur. Bedir Ashabı, Allah yolunda büyük fedakarlıklar göstermiş ve bu savaşta kazandıkları zaferle İslam'ın yayılmasına büyük katkı sağlamışlardır. Hz. Peygamber (s.a.v), Bedir Ashabı'nın faziletlerini överek, onların imanını ve cesaretini takdir etmiştir. Bedir Ashabı, İslam tarihindeki bu önemli zaferin kahramanları olarak anılmış ve Müslümanlar arasında saygın bir konuma sahip olmuşlardır. Bedir Ashabı, cesaretleri ve fedakarlıkları ile İslam'ın temel taşlarından biri haline gelmişlerdir.

Bedir Savaşı sonrasında, bu önemli zaferin anısını canlı tutmak ve Müslümanlar arasında zaferin coşkusu pekiştirmek amacıyla şiirler yazılmıştır. Şairler, Bedir Savaşı'ndaki kahramanlıkları ve zaferi öven şiirler kaleme almışlardır. Bu şiirler, savaşın ruhunu ve Müslümanların birlik beraberlik duygusunu yansıtmıştır. Şiirlerde, Hz. Peygamber (s.a.v)'in liderliği, sahâbilerin cesareti ve Allah'ın yardımıyla kazanılan zafer vurgulanmıştır. Nitekim, Hassan bin Sabit, Bedir zaferini öven şiirleriyle Müslümanların moralini yükseltmiş ve onları cesaretlendirmiştir. Bu şiirler, İslam kültüründe önemli bir yere sahip olmuş ve nesilden nesile aktarılmıştır.

---

¹¹⁰ Köksal, *İslam Tarihi*, II: 200.

Şiirler, Bedir zaferinin unutulmamasını sağlamış ve Müslümanlar arasında sürekli bir hatırlatma aracı olmuştur.¹¹¹

3.2. Uhud Savaşı

Uhud Savaşı, İslam tarihindeki önemli savaşlardan biri olarak Bedir Savaşı'ndan sonra meydana gelmiştir. Bu savaş, Müslümanların Mekke müşriklerine karşı verdikleri ikinci büyük mücadeledir. Uhud Savaşı, Müslümanlar açısından önemli sonuçlar doğurmuş ve İslam'ın yayılma sürecinde kritik bir rol oynamıştır. Uhud Savaşı'nın temel nedenleri, esasen Bedir Savaşı'na dayanmaktadır. Bedir Savaşı'nda Müslümanlar, Mekke müşriklerine karşı büyük bir zafer kazanmışlardır. Bu zafer, müşrikler arasında derin bir öfke ve intikam arzusu doğurmuştur. Mekke müşrikleri, Bedir'de yaşadıkları yenilginin intikamını almak ve İslam'ın yayılmasını durdurmak amacıyla yeni bir savaş hazırlığına girişmişlerdir. Bu bağlamda, Uhud Savaşı'nın nedenleri ve gelişmeleri İslam tarihinin önemli bir parçası olarak değerlendirilebilmektedir.¹¹²

Müşriklerin Bedir Savaşı'nda kaybettikleri prestij ve ekonomik kayıplar onları yeni bir savaş hazırlığına sevk etmiştir. Bedir'de kaybettikleri liderler ve savaşçılar, Kureyş kabilesi için büyük bir kayıp olmuştur. Bu nedenle intikam arzusu, Uhud Savaşı'nın en önemli nedenlerinden biri olmuştur. Ayrıca, Müslümanların Mekke ticaret yollarını tehdit etmeleri de müşriklerin savaş hazırlıklarını hızlandırmıştır.¹¹³

Müşrikler açısından diğer bir neden, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ve Müslümanların Medine'de güçlenmesi olarak ifade edilebilmektedir. İslam'ın yayılması, Kureyş'in dini ve ekonomik gücünü tehdit etmektedir. Bu sebeple, Müslümanların güçlenmesini durdurmak için bir an önce harekete geçmek istemişlerdir. Bedir

---

¹¹¹ İmam Muhaddis Abdurrahman Es-Süheyli, *er-Ravdü'l Ünüf* (Siyer Yayınları, 2023), 191-92.

¹¹² İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 168.

¹¹³ Elşad Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamberin Savaşları* (İsam Yayınları, 2022), 252.

Savaşı'nda elde ettikleri başarısızlık, müşriklerin İslam'ın yükselişine engel olma çabalarını daha da arttırmıştır.¹¹⁴

Müşriklerin savaşa hazırlıkları, Bedir Savaşı sonrasında başlamıştır. Mekke'deki kabileler arasında yoğun bir seferberlik ve hazırlık dönemi yaşanmıştır. Kureyş, diğer Arap kabilelerinden destek aramış ve büyük bir ordu toplamıştır. Toplanan ordu, hem Bedir'deki kayıpları telafi etmek hem de Medine'ye ciddi bir darbe indirmek amacı taşımaktadır. Kureyş liderleri, özellikle Ebu Süfyan, savaşa hazırlık sürecinde önemli rol oynamıştır.¹¹⁵

Müşriklerin savaş hazırlıkları sırasında, finansal kaynakların toplanması büyük önem taşımıştır. Kureyş, savaşa katılacak askerlerin donatılması ve savaş hazırlıklarının yapılabilmesi için büyük bir maddi kaynak ayırmıştır. Ayrıca, savaşa katılacak askerlerin motivasyonunu artırmak için çeşitli ödüller ve vaatler verilmiştir. Savaş hazırlıkları, büyük bir orduyu donatmak için gereken tüm lojistik ve finansal düzenlemeleri içermektedir.¹¹⁶

Askeri hazırlıklar da büyük bir titizlikle yürütülmüştür. Müşrikler, savaş stratejilerini belirlemek ve ordunun düzenini sağlamak için kapsamlı planlar yapmıştır. Savaşçılar, zırhlar, silahlar ve diğer savaş malzemeleri ile donatılmıştır. Ayrıca, savaş sırasında kullanılacak taktikler ve stratejiler üzerinde yoğun bir çalışma yapılmıştır. Müşrik ordusu, savaş alanına nasıl yerleşeceği ve Müslümanlara karşı nasıl bir strateji izleyeceği konusunda detaylı planlar yapmıştır.¹¹⁷

Psikolojik hazırlıklar da savaşın önemli bir parçası olmuştur. Müşrikler, savaş öncesinde askerlerin moralini yüksek tutmak için çeşitli etkinlikler ve motivasyon

---

¹¹⁴ Muhammed Ebu Zehra, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, III: 118.

¹¹⁵ Hafız İbn Kesir, *el-Bidaye* (Polen Yayınları, 2022), IV: 23; Köksal, *İslam Tarihi*, III: 51; Siret-i İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, III: 83; Muhammed b Cerir Taberi, *Tarih-i Taberi (4 Cilt Takım)*, IV: 371.

¹¹⁶ Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, I: 252; İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakati'l-Kebir (Tabakat)*, II: 35.

¹¹⁷ Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, I: 258; Siret-i İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, III: 92.

konuşmaları düzenlemiştir. Liderler, savaşçılara Bedir Savaşı'nda kaybettiklerinin intikamını alacaklarını ve Mekke'nin itibarını yeniden kazanacaklarını söylemiştir. Bu psikolojik hazırlıklar, askerlerin savaşa daha motive ve kararlı bir şekilde katılmalarını sağlamıştır.¹¹⁸

Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashâb-ı kirâm da savaş hazırlıklarına başlamıştır. Mekke'den gelen istihbaratlar doğrultusunda Medine'de gerekli tedbirler alınmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.), Mekke'deki gelişmeleri takip etmek ve müşrik ordusunun hareketlerini izlemek için çeşitli önlemler almıştır. Ashâb-ı kirâm, savaş için gerekli hazırlıkları yapmış ve Medine'de savunma önlemleri almıştır. Savaş öncesi yapılan hazırlıklar, Müslümanların savaşa hazır olmalarını sağlamıştır.¹¹⁹

Medine'deki Müslümanlar, savaşa hazırlık sürecinde önemli bir dayanışma göstermiştir. Evs ve Hazrec kabileleri'de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in etrafında birleşmiş ve savaşa hazır hale gelmiştir. Müslümanlar, savaş için gerekli olan tüm malzeme ve lojistik desteği sağlamışlardır. Ayrıca, Medine'nin savunulması için gerekli önlemler alınmış ve şehirde nöbetçiler görevlendirilmiştir.¹²⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.), savaş stratejilerini belirlemek ve ashâb-ı kirâm ile istişarelerde bulunmak için toplantılar düzenlemiştir. Bu toplantılarda, savaşın nerede ve nasıl yapılacağı konuları tartışılmış ve ortak bir karar alınmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.), savaşın Medine dışında yapılmasına karar vermiştir. Bu karar, ashâb-ı kirâmın görüşleri doğrultusunda alınmış ve savaş hazırlıkları bu doğrultuda yapılmıştır.¹²¹

Ordunun hazırlanması ve düzenlenmesi sürecinde Hz. Peygamber (s.a.v.), Müslüman ordusunu üç temel birlik halinde düzenlemiştir. Her birliğin başına deneyimli komutanlar atanmış ve ordunun düzeni sağlanmıştır. Müslüman ordusu, savaş için gerekli tüm hazırlıkları yapmış ve Medine'den hareket etmiştir. Hz. Peygamber

---

¹¹⁸ İbnü'l Esir, *El- Kamil Fi't-Tarih*, II: 144; Siret-i İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, III: 85; Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, I: 254-255.

¹¹⁹ Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, I: 265.

¹²⁰ İmadüddin Halil, *Muhammed Aleyhisselam* (Yediveren Kitap, 2003), 195.

¹²¹ Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, 261-62.

(s.a.v.), ordunun moralini yüksek tutmak için çeşitli motivasyon konuşmaları yapmıştır.¹²²

Savaş alanına hareket ve yolda yaşananlar, Müslümanlar için önemli deneyimler olmuştur. Müslüman ordusu, Medine'den Uhud'a doğru ilerlerken çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Bu zorluklar, Müslümanların birlik ve beraberlik içinde hareket etmelerini sağlamıştır. Yolculuk sırasında, müşriklerin ordusu hakkında bilgi toplanmış ve gerekli önlemler alınmıştır.¹²³

Güvenli bir güzergâh arayışı ve Uhud'a varış sürecinde, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in liderliği büyük önem taşımıştır. Müslüman ordusu, güvenli bir şekilde Uhud'a ulaşmış ve burada karargâh kurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.), ordusunu stratejik bir konuma yerleştirmiş ve savaş için gerekli tüm hazırlıkları tamamlamıştır. Müslüman ordusu, savaş öncesinde motivasyonunu yüksek tutmak için çeşitli etkinlikler düzenlemiştir.¹²⁴

Uhud Savaşı'nın başlaması, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Medine'ye saldıracaklarını öğrendiği müşrik ordusunun hareketleri üzerine olmuştur. Müşriklerin hazırlık yaptığını ve Medine'ye doğru yola çıktığını haber alan Hz. Peygamber (s.a.v.), hemen ashâbıyla istişare ederek savunma stratejisini belirlemiştir. Müşrik ordusunun hareketlerini izlemek ve istihbarat toplamak için Enes ve Mu'nis adında iki sahabiyi görevlendirmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda, Medine'nin dışına çıkarak düşmanla karşılaşma kararı alınmıştır.¹²⁵

Savaş öncesi hazırlıklar kapsamında, Hz. Peygamber (s.a.v.) ordusunu üç ana birlik halinde düzenlemiştir. Her birliğin başına deneyimli komutanlar atanmış ve Müslümanlar savaş için tam teçhizatlı bir şekilde hazırlanmıştır. Savaş stratejisi belirlenirken, müşriklerin süvarilerinin geçebileceği noktaları kapatma ve stratejik yerlere yerleşme planı yapılmıştır. Bu doğrultuda, okçular Ayneyn Tepesi'ne

---

¹²² A.g.e., I: 267; İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakati'l- Kebir (Tabakat)*, II: 38; Köksal, *İslam Tarihi*, III: 73.

¹²³ Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, 268-69.

¹²⁴ A.g.e.

¹²⁵ A.g.e., 267.

yerleştirilmiş ve müşriklerin ilerleyişine engel olacak bir savunma hattı oluşturulmuştur.¹²⁶

Uhud Savaşı başladığında Müslüman ordusu, savaşın ilk safhasında üstünlük sağlamış ve müşriklerin sancaktarlarını öldürerek onları bozguna uğratmıştır.¹²⁷ Hz. Hamza, bu safhada büyük bir kahramanlık göstererek birçok müşriği öldürmüştür ancak, savaşın gidişatı kısa süre içinde değişerek Hz. Hamza şehid edilmiştir.¹²⁸

Okçuların Ayneyn Tepesi'ni terk etmesi, savaşın seyrini değiştiren en kritik olaylardan biri olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in emirlerine uymayan okçular, ganimet toplamak amacıyla yerlerinden ayrılınca, müşrik ordusunun süvarileri boşluğu değerlendirerek Müslümanların arka hatlarına saldırmıştır. Hâlid b. Velîd'in komutasındaki müşrik süvarileri, bu boşluğu kullanarak İslam ordusunu büyük bir darbe vurmuşlardır.¹²⁹

Tam bu süreçte, Hz. Hamza'nın şehit edilmesi Müslümanlar için büyük bir kayıp olmuştur. Hind bint Utbe'nin teşvikiyle Vahşi b. Harb tarafından şehit edilen Hz. Hamza, Müslümanların moralini olumsuz etkilemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), amcası Hz. Hamza'nın cesedine müsle yapılması nedeniyle dolayı büyük üzüntü yaşamış, ancak "Eğer ceza verecekseniz size yapılanın misliyle ceza verin. Ama sabrederseniz elbette bu sabredenler için daha hayırlıdır" (Nahl 16: 126) ayetinin nazil olması sonrası intikam almaktan vazgeçmiştir.¹³⁰

---

¹²⁶ Muhammed Hamidullah ve Casim Avcı, "Uhud Gazvesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 08 Ağustos 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/uhud-gazvesi>.

¹²⁷ İmam Gazali, *Fıkhu's Sire*, çev. Resul Tosun (Risale, 2000), 250; Safiurrahman el Mübarek Furi, *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*, çev. Halil İbrahim Kutlay (Risale, 2019), 261.

¹²⁸ İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*, II: 68; Köksal, *İslam Tarihi*, III: 121.

¹²⁹ İmam Gazali, *Fıkhu's Sire*, 252; İbn Kayyim El-Cevziyye, *Zadu'l Mead*, çev. Şükrü Özen (Sağlam Yayınları, 2008), III: 1174; Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, 280-81; Köksal, *İslam Tarihi*, III: 124.

¹³⁰ İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, III: 128-129; İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakati'l- Kebir (Tabakat)*, III: 11.

Müşriklerin saldırısıyla İslam ordusu dağılmış ve Müslümanlar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu süreçte yaralanmış ve bu nedenle Müslümanlar arasında kısa süreli bir panik oluşmuştur. Ancak, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in çevresinde toplanan sahâbîler, onu koruma altına alarak yeniden savunma düzeni kurmuşlardır.¹³¹

Müslümanların geri çekilmesi sırasında, savaşın kontrolü büyük ölçüde müşriklerin eline geçmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in üstün savaş yönetimi ve sahâbîlerin fedakarlıkları, Müslümanların yeniden toparlanmasını sağlamıştır. Müşrikler, Müslümanların direnişi karşısında savaşı uzatmadan geri çekilmek zorunda kalmışlardır.¹³²

Uhud Savaşı'nın ardından, müşrik ordusu savaş alanını terk ederek Mekke'ye geri dönmüştür. Müslümanlar, savaş alanında kalan şehitlerini defnetmiş ve Medine'ye dönüş hazırlıklarına başlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.), şehitlerin Allah katında büyük mükafatlara mazhar olacaklarını belirterek, Müslümanlara teselli vermiştir.¹³³

Hamrâülesed Gazvesi de bu süreçte Uhud Savaşı'nın hemen ardından gerçekleşen önemli bir olay olarak ifade edilebilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.), müşriklerin olası bir saldırısını engellemek amacıyla Hamrâülesed'e sefer düzenlemiştir. Bu sefer, Müslümanların moralini yükseltmiş ve müşriklerin saldırı planlarını bozmuştur.¹³⁴

Uhud Savaşı'nın olumsuz sonuçları Medine içindeki sosyal düzeni de etkilemiştir. Yahudiler, savaş sonrasında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in gerçek bir peygamber olmadığını, sadece saltanat peşinde koştuğunu iddia etmişlerdir. Özellikle Benî Nadir

---

¹³¹ Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, 294-95; İmam Zehebi, *Tarihül İslam*, çev. Muzaffer Can (Cantaş Yayıncılık, 1996), I: 193.

¹³² Mahmud Şakir, *Hz. Adem'den Bugüne İslam Tarihi*, çev. Ferit Aydın (Kahraman Yayınları, 1993), I: 490.

¹³³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II: 446.

¹³⁴ Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, I: 392; İbrahim Sarıçam, "Hamrâülesed Gazvesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 08 Ağustos 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hamraulesed-gazvesi>.

Yahudileri, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile yaptıkları antlaşmalara aykırı davranışlar sergilemiş ve hatta suikast düzenlemeye kadar gitmişlerdir. Bu husus, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Nadiroğullarını Medine'den çıkarmasına neden olmuştur.¹³⁵

Mekke müşrikleri açısından ise Uhud Savaşı, Bedir Savaşı'nın intikamını almak için önemli bir fırsat olmuştur. Ebû Süfyân ve diğer Kureyş liderleri, Uhud Savaşı'nda Müslümanlara karşı kazandıkları üstünlükle büyük bir gurur yaşamışlardır. Mekkeliler, bu zaferi tüm Arap yarımadasına duyurarak Bedir'de kaybettikleri itibarlarını yeniden kazanmayı hedeflemişlerdir. Ancak, bu üstünlük uzun süreli bir başarıya dönüşmemiştir.¹³⁶

Uhud Savaşı'nın diğer Arap kabileleri üzerindeki etkisi de önemli olmuştur. Müşriklerin Uhud'daki nispi başarıları, Beni Esed ve Beni Lihyan kabilelerinin cesaretlenmesine ve Medine'ye saldırma planları yapmalarına neden olmuştur. Ancak, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in aldığı tedbirler sayesinde bu planlar başarıya ulaşmamıştır. Uhud Savaşı, Arap kabileleri arasında İslam'ın yayılmasını engelleme çabalarını artırmış, ancak Müslümanların direnci ve azmi bu çabaları boşa çıkarmıştır.¹³⁷

3.3. Hendek Savaşı

Hendek Savaşı öncesinde, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Müslümanlar, Mekkeli müşrikler ve Medineli Yahudilerle karmaşık ilişkiler içinde bulunmaktaydılar. Bu dönemde, Müslümanların Mekke'deki müşrikler ile olan çatışmaları, Hicret'ten sonra da devam etmiş ve Müslümanlar için sürekli bir tehdit oluşturmuştur. Mekke müşrikleri, Bedir ve Uhud savaşlarındaki başarısızlıklarının ardından Müslümanları yok etmek için yeni stratejiler geliştirmişlerdir. Medine'deki Yahudi kabileleri ise

---

¹³⁵ Muhammed Ebu Zehra, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, III: 188-193.

¹³⁶ Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, II: 125.

¹³⁷ Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, I: 393-399; Köksal, *İslam Tarihi*, IV: 6-8; Şakir, *Hz. Adem'den Bugüne İslam Tarihi*, 270.

başlangıçta Müslümanlarla barış içinde yaşamayı kabul etmişlerse de, zamanla bu anlaşmaları bozarak düşmanca tavırlar sergilemişlerdir.¹³⁸

Hendek Savaşı öncesi Mekkeli müşriklerle ilişkiler oldukça gergin bir seyir izlemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), risâlet görevini aldıktan sonra Mekke'de müşriklerin yoğun baskı ve zulümleriyle karşılaşmıştır. Bu nedenle, Müslümanların bir kısmı Habeşistan'a hicret etmiş, Hz. Peygamber (s.a.v.) ise Medine'ye göç ederek güvenli bir yer arayışına girmiştir. Medine'de de müşriklerin saldırıları devam etmiş, özellikle Bedir ve Uhud savaşları bu düşmanlığın zirve noktaları olmuştur.¹³⁹

Bedir Savaşı sonrasında, Mekkeli müşrikler Medine'ye karşı yeni saldırı planları yapmışlardır. Uhud Savaşı'nda kısmi başarı elde eden müşrikler, bu zaferi daha ileriye taşımak istemişlerdir. Ancak, Uhud'daki stratejik hatalar ve Medine'nin güçlü savunması, müşriklerin planlarını engellemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise müşriklerin bu saldırgan tutumlarına karşı seriyyeler göndererek Mekke'nin ticaret yollarını kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu seriyyeler, müşriklerin ekonomik açıdan zayıflamasına neden olmuş ve Müslümanların stratejik üstünlük sağlamasına katkıda bulunmuştur.¹⁴⁰

Hendek Savaşı öncesinde, Medineli Yahudilerle ilişkiler de karmaşık bir hal almıştır. Hicretten sonra yapılan Medine Vesikası, Müslümanlar ve Yahudiler arasında barış içinde yaşama prensibini benimsemiştir. Ancak, Yahudilerin Müslümanlara karşı olan tavırları zamanla değişmiş ve ihanet etmeye başlamışlardır. Benî Kaynukâ', Benî Nadîr ve Benî Kurayza Yahudileri, Müslümanlara karşı düşmanca faaliyetlerde bulunmuş ve antlaşmaları bozmuşlardır.¹⁴¹

---

¹³⁸ Leone Caetani, *İslam Tarihi*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın (Ankara Okulu Yayınları, 2021), IV: 190-191.

¹³⁹ Kasım Şulul, *Son Peygamber Hz. Muhammed'in Hayatı* (Siyer Yayınları, 2023), 317-18.

¹⁴⁰ Muhammed Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 115.

¹⁴¹ A.g.e., 233.

Benî Kaynukâ' Yahudileri, Müslüman bir kadına yapılan saldırı ve ardından gelen çatışmalar sonucunda Medine'den sürülmüşlerdir.¹⁴² Benî Nadîr Yahudileri ise Hz. Peygamber (s.a.v.)'e suikast planları yapmış ve bu planın açığa çıkması sonrasında Medine'den çıkarılmışlardır. Bu olaylar, Yahudilerin Müslümanlara karşı düşmanlıklarını artırmış ve Medine'deki güvenliği tehdit etmiştir. Medine'den sürülen Yahudiler, Hayber'e yerleşerek orada Müslümanlara karşı yeni ittifaklar kurmaya başlamışlardır.¹⁴³

Yahudilerin müşriklerle yaptıkları bu ittifak, Müslümanların savunma stratejilerini değiştirmesine neden olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.), Selman-ı Farisî'nin önerisiyle Medine'nin etrafına hendek kazma kararı almış ve bu strateji savaşın seyrini değiştirmiştir. Hendek, düşman ordusunun Medine'ye girmesini engellemiş ve Müslümanların savunma hattını güçlendirmiştir.¹⁴⁴

Hendek Savaşı'nın sebeplerinden ilki, Medine'den çıkarılan Yahudilerin Hayber'de yaşadıkları zorluklar neticesinde Müslümanlara duydukları kin ve nefretin artmasıdır. Medine'den sürülen Yahudilerin büyük bir kısmı Hayber ve çevresine yerleşmişlerdi. Burada ekonomik sıkıntılarla karşılaşılıyor ve barınma zorluğu çekiyorlardı. Medine'den çıkarılmaları kendi hatalarından kaynaklanmış olmasına rağmen yaşadıkları sıkıntılar sebebiyle her geçen gün Müslümanlara karşı kin ve nefret duyguları artıyordu.¹⁴⁵ Özellikle Hayber'e yerleşen Benî Nadîr Yahudileri Müslümanlardan intikam alma düşüncesiyle Medine'ye giden ticaret kervanlarını engellemek üzere Hayber çevresinde yer alan kabile liderleriyle anlaşmaya başlamışlardır. Böylece Medineliler'i maddi zarara uğratmayı, güçlerini kırarak onları tamamen yok etmeyi ve İslâm'ı ortadan kaldırmayı düşünüyorlardı. Bunun için de öncelikle Dûmetü'l-Cendel melikiyle bir anlaşma yaptılar. Bu faaliyetlerinin bir neticesi olarak Dûmetü'l-Cendel hâkimi Ükeydir b. Abdümelik Suriye ve Irak'tan Medine'ye gelen hububat yüklü kervanların geçtiği yolları keserek

---

¹⁴² İbn Sa'd, *Siyer*, II: 28-30.

¹⁴³ Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, I: 363-382; a.g.e., II: 14.

¹⁴⁴ Mevlana Muhammed Ali, *İslam Dini*, 165.

¹⁴⁵ Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, I: 403.

Medine'ye gitmekte olan kervanlara tacizde bulunmaya başladı. Hz. Peygamber Ükeydir b. Abdülmelik'in bu hareketini haber alınca olayı yerinde durdurmak üzere Dûmetü'l-Cendel'e doğru yola çıkmış; ancak çıkan çatışma sonunda Dûmetü'l-Cendel halkı dağılarak kaçmıştı.¹⁴⁶

Tüm bunlar ekseninde Kureyş müşrikleri ve müttefikleri, Hendek Savaşı için geniş çaplı hazırlıklar yapmışlardır. Diğer taraftan Yahudiler ve müttefik kabileler de Müslümanlara karşı bir ittifak arayışındaydı. Bu bağlamda her grup kendi imkanları dahilinde savaş hazırlıkları yapmıştır. Bu hazırlıklar, Yahudilerin, müşriklerin ve müttefik kabilelerin ayrı ayrı hazırlık yapmalarını içermektedir.¹⁴⁷

Benî Nadîr Yahudileri, Medine'den sürüldükten sonra Hayber'e yerleşmişlerdir. Burada ekonomik zorluklarla karşılaşan Yahudiler, Müslümanlardan intikam almak amacıyla Kureyş müşrikleri ile ittifak yaparak savaş hazırlıklarına başlamışlardır. Yahudiler, savaş için gerekli olan teçhizat ve malzemeleri temin etmişlerdir. Yahudi liderleri, Medine'ye dönmek ve Müslümanları yok etmek amacıyla geniş çaplı bir savaş planı yapmışlardır. Bu plan, Yahudilerin Kureyş müşrikleriyle ittifak yaparak savaş hazırlıklarını tamamlamalarını sağlamıştır. Yahudiler, savaş için gerekli olan teçhizat ve malzemeleri Hayber'deki kaynaklardan temin etmişlerdir.¹⁴⁸

Diğer yandan Hz. Peygamber'in Gatafân heyetine teklifi, savaşın seyrini değiştiren önemli bir stratejik hamle olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.), Gatafân kabilesi ile anlaşarak onların müşriklerle olan ittifakını bozmayı amaçlamıştır. Bu teklif, Gatafân kabilesinin tarafsız kalmasını sağlamış ve müşriklerin gücünü zayıflatmıştır. Hz. Peygamber'in bu stratejik hamlesi, Müslümanların savaşta üstünlük sağlamasına yardımcı olmuştur.¹⁴⁹

Kureyş müşrikleri, müttefik kabilelerin desteğini alarak savaş hazırlıklarını genişletmişlerdir. Bu kabileler, savaş için gerekli olan asker ve teçhizatı

---

¹⁴⁶ Muhammed b Cerir Taberi, *Tarih-i Taberi (4 Cilt Takım)*, II: 506.

¹⁴⁷ Muhammed Kutub, *Peygamberimizin Savaşları* (Hisar Yayınları, 1986), 5.

¹⁴⁸ Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, II: 17-27; Siret-i İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II: 60; Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, I: 199.

¹⁴⁹ İmam Muhaddis Abdurrahman Es-Süheyli, *er-Ravdü'l Ünüf*, V: 367.

sağlamışlardır. Müttefik kabilelerin savaşa katılması, Kureyş müşriklerinin gücünü artırmıştır. Müttefik kabileler, Kureyş müşrikleri ile birlikte savaş hazırlıklarını tamamlamışlardır. Bu hazırlıklar, müttefik kabilelerin Kureyş müşrikleri ile birlikte Medine'ye saldırmalarını içermektedir. Müttefik kabileler, Kureyş müşrikleri ile birlikte savaş için gerekli olan asker ve teçhizatı sağlamışlardır. Böylece, Kureyş müşriklerinin savaş hazırlıklarını tamamlamaları kolaylaşmıştır.¹⁵⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.) de Müslüman ordusunu bu süreçte savaş için hazırlamıştır. Bu süreçte, sahabeler ordunun ihtiyaçlarını karşılamış ve savaş düzenini oluşturmuşlardır. Müslümanlar, Kureyş müşriklerinin saldırı planlarını öğrendikten sonra, savunma hazırlıklarına başlamışlardır.¹⁵¹

Sıcak savaşın yanı sıra Hendek Savaşı bağlamında istihbari faaliyetlerden de bahsedilebilmektedir. Benî Nadîr ve Benî Kurayza gibi Yahudi kabileleri, savaş esnasında Kureyş'e istihbarat sağlamış ve lojistik destek vermişlerdir. Özellikle Benî Kurayza, Müslümanlarla olan anlaşmalarını bozarak, müşriklerin tarafına geçmiş ve ihanet etmiştir. Bu ihanet, Müslümanların savunma stratejilerini ciddi şekilde zorlamıştır.¹⁵²

Müşrikler, Müslümanların savunma hatlarını aşmak için çeşitli yöntemler denemişlerdir. Bunlar arasında hendekleri geçmeye çalışmak, uzaktan ok ve taş atarak saldırılar düzenlemek gibi taktikler yer almıştır. Ancak Müslümanlar, hendekleri savunmak için büyük bir çaba göstermiş ve müşriklerin ilerlemesini engellemiştir.¹⁵³

Hendek ve karargâhta yaşananlar, Müslümanların savunma mücadelesinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Hendek kazma faaliyetleri, Müslümanların savunma stratejisinin temelini oluşturmuştur. Müslümanlar, hendekleri kazarken büyük bir

---

¹⁵⁰ İbnü'l-Cevzi, *Sevgili Peygamberimizin Hayatı*, ed. Mehmet Akif Alpaydın (Veciz Yayınları, 2021), III: 228; Kesir, *el-Bidaye*, IV: 96.

¹⁵¹ İbnü'l Esir, *El- Kamil Fi't-Tarih*, II: 180.

¹⁵² Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, II: 454-455.

¹⁵³ Ali Muhammed Sallabi, *Siyer-i Nebi*, çev. Mustafa Kasadar, Şerafettin Şenaslan, ve Sadullah Ergin (Ravza Yayınları, 2017), II: 267.

gayret göstermiş ve gece gündüz çalışmışlardır. Hendek kazma faaliyetleri sırasında, Hz. Peygamber (s.a.v.) de sahabelerle birlikte çalışarak onların moral ve motivasyonunu artırmıştır.¹⁵⁴

Nuaym b. Mes'ûd'un Hendek Savaşı'ndaki rolü de savaşın kaderini belirleyen önemli olaylardan birini teşkil etmektedir. Nuaym b. Mes'ûd, Müslümanlara gizlice katılarak, düşman saflarında fitne çıkarmış ve onların moralini bozmuştur. Nuaym b. Mes'ûd'un bu stratejik hamlesi, düşman ordularının birbirine olan güvenini sarsmış ve savaşın sonucunu Müslümanların lehine çevirmiştir.¹⁵⁵

Müşrikler, hendekleri aşamadıkları ve Müslümanların savunma hattını geçemedikleri için geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu geri çekilme, Müslümanların savaşta üstünlük sağlamasını ve düşman ordularının moralini bozmasını sağlamıştır. Müslümanlar, bu zaferle birlikte Medine'nin güvenliğini sağlamış ve düşman ordularının saldırılarını püskürtmüşlerdir.¹⁵⁶

Savaşın ardından Benî Kurayza üzerine de bir karekât gerçekleştirilmiştir. Benî Kurayza'nın ihaneti, Müslümanların savunma hattını zayıflatmış ve savaşın sonucunu tehlikeye sokmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.), Benî Kurayza'nın ihanetini öğrendikten sonra onların üzerine bir sefer düzenlemiş, bu harekâtla birlikte Benî Kurayza'nın ihaneti cezalandırılmış ve böylece Medine'nin güvenliği yeniden sağlanmıştır.¹⁵⁷

3.4. Huneyn Savaşı

Huneyn savaşı, Kur'an-ı Kerim'de adı geçen iki savaştan biridir (Âl-i İmr'an 3: 123).¹⁵⁸ Huneyn adının yanı sıra Hevâzin kabilesi nedeniyle çıkması nedeniyle bu

---

¹⁵⁴ İbn Sa'd, *Siyer*, II: 66.

¹⁵⁵ İmam Müslim, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, Cihâd: 1739; İbn-i Mace, *Sünen-i İbni Mace*, Cihâd 2833; Zehebi, *Tarihül İslam*, 293.

¹⁵⁶ Sallabi, *Siyer-i Nebi*, II: 267.

¹⁵⁷ İbn Sa'd, *Siyer*, V: 81.

¹⁵⁸ İbn Kayyim El-Cevziyye, *Zadu'l Mead*, I: 190.

savaşın zaman zaman Hevâzin savaşı olarak adlandırıldığı da gözlenmektedir.¹⁵⁹ Buna göre; Arap Yarımadası'nda Adnânîler ve Kahtânîler olarak iki ana kısma ayrılan kabilelerin düşmanlıkları, İslamiyet'in yayılmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Hevâzin kabilesi, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve İslam'a karşı düşmanlık besleyen en önemli kabilelerden biri olmuştur. Bu kabileler, Mekke'nin fethinden sonra Müslümanların kendilerine saldıracağını düşünerek savaşa hazırlık yapmaya başlamışlardır.¹⁶⁰ Bu süreçte Sakîf kabilesi de savaş hazırlıkları noktasında Hevâzin kabilesine destek vermiş ve Müslümanlara karşı birlik içerisinde hareket etmeye karar vermiştir.¹⁶¹

Hevâzin ve Sakîf kabileleri, büyük bir ordu hazırlamış ve Mâlik b. Avf'ın liderliğinde toplanan bu kabileler, yanlarına mallarını, çocuklarını ve kadınlarını alarak ilerlemiştir. Bu karar, savaşçıların savaşa daha bağlı olmalarını sağlamak amacıyla alınmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) ise Abdullah b. Ebî Hadred'i Hevâzinliler'in üzerine gözcü olarak göndermiştir. Müslümanların savaş öncesi istihbarat faaliyetlerinin önemini gösteren bu süreçte gözcülük faaliyetleri ile Müslümanlar, düşmanın planlarını önceden öğrenebilmiş ve buna yönelik strateji geliştirebilmiştir.¹⁶²

Müslümanların sefer hazırlığı, Huneyn Gazvesi öncesinde büyük bir titizlikle yürütülmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v.), Müslümanları savaşa hazırlamak için çeşitli tedbirler almış ve orduyu organize etmiştir. Ardından Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'den hareket etmiş, böylece Huneyn Gazvesi'nin yolculuğu başlamıştır.¹⁶³

Müslümanlar, Huneyn Gazvesi noktasında sayıca daha büyük bir ordu toplamayı başarabilmiştir. Bu nedenle Hevâzin gözetleyicileri, korku içinde ordularına dönmüş,

---

¹⁵⁹ İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, I: 14.

¹⁶⁰ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakati'l- Kebir (Tabakat)*, II: 150; Muhammed b Cerir Taberi, *Tarih-i Taberi (4 Cilt Takım)*, III: 70.

¹⁶¹ İbn Kayyim El-Cevziyye, *Zadu'l Mead*, I: 185.

¹⁶² Kesir, *el-Bidaye*, IV: 324.

¹⁶³ A.g.e., IV: 326.

bu olay da Huneyn Gazvesi'nin seyrini etkilemiştir. Bu nokta, Müslümanların düşmanları üzerinde psikolojik bir üstünlük sağlamalarına yardımcı olmuştur. Hevâzin gözetleyicilerinin korkuları, düşman ordusunun moralini bozmuş ve onların savaş stratejilerini olumsuz etkilemiştir.¹⁶⁴

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Müslümanları harbe teşvik etmesi, savaş öncesi moral ve motivasyonun yüksek tutulması açısından kritik bir öneme sahiptir. Hz. Peygamber (s.a.v.), sahabelerine Allah'ın yardımıyla zafer kazanacaklarını hatırlatarak, onları savaşa hazırlamış ve cesaretlendirmiştir.¹⁶⁵

Düşmanla karşılaşma ve öncü birliğin bozulması, Huneyn Gazvesi'nin en kritik anlarından biridir. Müslümanlar, düşmanla ilk karşılaşmalarında öncü birliklerinin bozulmasıyla kısa bir süreliğine geri çekilmişlerdir.¹⁶⁶ Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabelerin cesareti sayesinde bu dezavantaj hızla giderilmiş ve Müslümanlar yeniden savaş düzenine girmişlerdir.¹⁶⁷

Kadın sahabi Ümmü Süleym'in Hz. Peygamber'in (s.a.v.) önündeki cesareti, Müslümanların savaşta moral ve motivasyonunu artıran önemli bir faktördür. Ümmü Süleym, savaş sırasında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında yer alarak onun cesaretini ve kararlılığını pekiştirmiştir.¹⁶⁸ İlk bozgun sırasında bazı Müslümanlar moral bozukluğu yaşamış ve geri çekilmeyi düşünmüşlerdir.¹⁶⁹ Ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) liderliği ve sahabelerin cesareti sayesinde bu durum aşılmış ve Müslümanlar yeniden toparlanarak savaşa devam etmişlerdir.¹⁷⁰

---

¹⁶⁴ Zehebi, *Tarihül İslam*, 478.

¹⁶⁵ İmam Beyhaki, *Delailü'n-Nübüvve*, çev. Zekeriya Yıldız, Hüseyin Yıldız, ve Hasan Yıldız (Ocak Yayıncılık, 2017), V: 126.

¹⁶⁶ İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*, II: 262.

¹⁶⁷ İbn Hazm, *Cevamiu's-Sire*, çev. Mehmet Salih Arı (Çıra Yayın Grubu-kampanya, 2004), 229.

¹⁶⁸ Kesir, *el-Bidaye*, IV: 327.

¹⁶⁹ Allame Zemahşeri, *El-Keşşaf*, çev. Harun Ünal (Ekin Yayınları, 2016), III: 28.

¹⁷⁰ Zehebi, *Tarihül İslam*, 479.

Şeybe bint Osman'ın Hz. Peygamber'e (s.a.v.) suikast teşebbüsü, Huneyn Gazvesi'nin en tehlikeli anlarından biridir. Şeybe bint Osman, savaş sırasında Hz. Peygamber'e (s.a.v.) suikast düzenlemeye çalışmış, ancak başarılı olamamıştır.¹⁷¹ Suikast girişimi sonrası İslam ordusu toparlanmış, Müslümanlar, ilk bozgunun ardından hızla yeniden savaş düzenine girmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.), Müslümanları organize ederek düşmana karşı başarılı bir şekilde mücadele etmelerini sağlamıştır.¹⁷² Bu sırada Rebîa b. Rûfey'in Düreyd b. es-Simme'yi öldürmesi, savaşın seyrini değiştiren önemli bir olay olmuş, müşriklerin en önemli liderlerinden biri olan Düreyd b. es-Simme'yi öldürülmesi ile ordunun çözülmesi hız kazanmıştır. Bunun neticesinde müşriklerin hezimete uğraması ile sonuçlanan Huneyn Gazvesi'yle müşrikler Müslümanların üstünlüğü karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardır.¹⁷³

Müşriklerin geri çekilmesi sonrasında Hz. Peygamber (s.a.v.)'nin emriyle geri çekilen ordunun takip edilmesi, Müslümanların savaş stratejilerinin bir parçasıdır. Düşmanın bozguna uğramasının ardından Müslümanlar, müşrikleri takip ederek onların tamamen geri çekilmelerini sağlamışlardır.¹⁷⁴

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sütkardeşi Şeyma bint el-Hâris'le karşılaşması, Huneyn Gazvesi'nin önemli bir ânıdır. Savaş sırasında Hz. Peygamber (s.a.v.), sütkardeşi Şeyma bint el-Hâris'le karşılaşmış ve onu koruma altına almıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) savaş sırasında dahi insani vecibelere ve aile bağlarına önem verdiği söylenebilmektedir.¹⁷⁵

Hz. Peygamber (s.a.v.), savaş sırasında Halid bin Velid'in bir kadını öldürmesi sonrası kadın, çocuk ve yaşlı kimselerin öldürülmesini yasaklamış ve Müslümanların düşmana karşı merhametli olmalarını emretmiştir. Bu yasak, İslam'ın savaş ahlakını

---

¹⁷¹ Beyhaki, *Delailü'n-Nübüvve*, V: 128.

¹⁷² İbn Hacer el-Askalani, *Metelib ul-Aliye* (Ocak Yayıncılık, 2006), IV: 251.

¹⁷³ Zehebi, *Tarihül İslam*, 489; Beyhaki, *Delailü'n-Nübüvve*, V: 154.

¹⁷⁴ İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II: 455; Kesir, *el-Bidaye*, IV: 336; Zehebi, *Tarihül İslam*, 489; İbn Hazm, *Cevamiu's-Sire*, 240.

¹⁷⁵ İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II: 458.

ve insani değerlerini yansıtmaktadır.¹⁷⁶ Diğer taraftan Ebû Âmir el-Eş'arî'nin Evtâs Seriyyesi, Huneyn Gazvesi sonrası yapılan önemli bir harekettir. Ebû Âmir el-Eş'arî, Evtâs bölgesine bir seriyye düzenleyerek düşmanın toparlanmasını engellemiştir.¹⁷⁷

Savaş sonrasında Müslümanlar, ganimetlerin düzenli bir şekilde toplanması ve dağıtılması sürecine girmişlerdir. Bu süreçte Hz. Peygamber (s.a.v.), ganimetlerin adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamış ve toplumsal düzeni korumuştur. Ganimetlerin Ci'râne mevkiine gönderilişi, bu sürecin ilk adımlarından biridir. Bu hareket, ganimetlerin güvenli bir şekilde muhafaza edilmesi ve dağıtımın organize edilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ci'râne mevki, stratejik bir konumda olup ganimetlerin güvenli bir şekilde saklanması için ideal bir yer olarak seçilmiştir.¹⁷⁸

Tâif muhasarası, Huneyn Gazvesi sonrasında Müslümanların düşmanlarına karşı yürüttüğü önemli bir askeri harekâttir. Tâif, Hevâzin ve Sakîf kabilelerinin önemli bir merkezi olup, Müslümanlara karşı direniş göstermekteydi. Hz. Peygamber (s.a.v.), Tâif'i kuşatarak düşmanlarının direnişini kırmayı ve İslam'ın yayılmasını sağlamayı amaçlamıştır. Tâif muhasarası sırasında Müslümanlar, düşmanın güçlü savunma sistemlerine rağmen büyük bir cesaret ve kararlılık göstermişlerdir. Bu kuşatma, İslam ordusunun disiplinini ve savaşıma azmini bir kez daha gözler önüne sermiştir.¹⁷⁹

Tâif'in güçlü surları ve savunma sistemleri, Müslümanların ilerlemesini zorlaştırmış ve kuşatma sürecini uzatmıştır.¹⁸⁰ Hz. Peygamber (s.a.v.), sahabelerine moral vererek ve onları cesaretlendirerek kuşatmanın başarılı bir şekilde devam etmesini sağlamıştır. Özellikle Ebû Rigâl'in kabrine rastlanması ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in

---

¹⁷⁶ M. Said Ramazan el-Buti, *Fıkhu's Siyre*, çev. Atik Aydın (Dönem Yayıncılık, 2024), 425; Kesir, *el-Bidaye*, IV: 337; Muhammed b. Ömer el Vakıdi, *Kitabü'l-Meğazi*, III: 915; Zehebi, *Tarihül İslam*, 488.

¹⁷⁷ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakati'l- Kebir (Tabakat)*, II: 252.

¹⁷⁸ Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 95; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI: 2494.

¹⁷⁹ Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 97.

¹⁸⁰ İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II: 478.

kabirde altın bir dal olduğunu belirterek dilerlerse sahabenin bunu alabileceklerini belirtmesi, akabinde kazılan mezardan 1000 dirhem değerinde altın bir dalın bulunması, imanların tazelenmesi konusunda önemli bir mesele olarak değerlendirilmektedir.¹⁸¹

Tâif sonrasında bazı bedevilerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ganimetlerin taksimi konusundaki itirazları, Huneyn Gazvesi sonrasında yaşanan sosyal bir gerilimi göstermektedir. Bedeviler, ganimetlerin dağıtım sırasında adaletsizlik olduğunu iddia ederek Hz. Peygamber'e (s.a.v.) itiraz etmişlerdir.¹⁸² Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.), ganimetlerin adil bir şekilde dağıtıldığını açıklamış ve bedevilerin itirazlarını bertaraf etmiştir. Bu eksen, Müslümanlar arasında adaletin sağlanması ve toplumsal huzurun korunması açısından önemlidir. Bedevilerin itirazlarının giderilmesi, İslam toplumunda huzurun ve birliğin korunmasını sağlamıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) açıklamaları, toplumsal düzenin devamlılığı açısından büyük bir önem taşımaktadır.¹⁸³

Ganimetlerin taksimi sırasında Hz. Peygamber (s.a.v.), ganimetlerin bir kısmını İslam'a yeni katılan kimselere dağıtarak onların kalplerini İslam'a ısındırmıştır. Bu strateji, Müslümanlar arasında birlik ve beraberliğin pekişmesine katkı sağlamış ve İslam'ın yayılmasını hızlandırmıştır. Yeni Müslüman olan kimselerin gönüllerinin kazanılması, İslam toplumunun büyümesini ve güçlenmesini sağlamıştır.¹⁸⁴

Hevâzin heyetinin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına gelişi, Huneyn Gazvesi sonrasında yaşanan önemli bir diplomatik gelişmedir. Hevâzin kabilesi, savaş sonrasında Hz. Peygamber (s.a.v.) ile barış görüşmeleri yapmak üzere bir heyet göndermiştir. Bu görüşmeler, Hevâzin kabilesinin İslam'a karşı olan düşmanlığının sona ermesi ve barışın sağlanması açısından büyük bir önem taşımaktadır. Hz.

---

¹⁸¹ Köksal, *İslam Tarihi*, VIII: 492.

¹⁸² Zehebi, *Tarihül İslam*, 502.

¹⁸³ İbn Kayyim El-Cevziyye, *Zadu'l Mead*, I: 189.

¹⁸⁴ Kesir, *el-Bidaye*, IV: 356-357.

Peygamber (s.a.v.), bu görüşmelerde adaletli ve merhametli bir yaklaşım sergileyerek barışın sağlanmasına katkıda bulunmuştur.¹⁸⁵

Tüm bunlar nezdinde Huneyn Gazvesi'nin sonuçları, İslam toplumunun hem askeri hem de sosyal yapısına büyük etkiler yapmıştır. Savaş sonrasında Müslümanlar, düşmanlarının direnişini kırmış ve İslam'ı kabul etmelerini sağlamışlardır. Bu zafer, İslam toplumunun askeri gücünü ve stratejik becerilerini göstermiştir. Huneyn Gazvesi, Müslümanların düşmanlarına karşı kazandıkları büyük bir zafer olarak tarihe geçmiştir.¹⁸⁶

---

¹⁸⁵ Abdürrezzak Es-Sanani, *Musannef*, V: 381; Beyhaki, *Delailü'n-Nübüvve*, V: 191.

¹⁸⁶ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakati'l- Kebir (Tabakat)*, II: 151.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYOLOJİK VE PSİKOLOJİK KURAMLAR ÇERÇEVESİNDE SAVAŞLARIN İNCELENMESİ

4.1. Sosyolojik Kuramlar

4.1. 1. Émile Durkheim'in Toplumsal Dayanışma Teorisi

Émile Durkheim, toplumsal olgular üzerinde çalışan sosyologlardan biri olarak toplumların dayanışma ekseninde bir araya geldiğini savunmaktadır. Bu yönüyle çatışmacı niteliğe sahip olan Marx ve Weber gibi sosyologlardan ayrılan Durkheim, toplumların dayanışma üzerine kurulduğu ve bu sistemin en kaçınılmaz unsur olduğu vurgusunu yapmaktadır.¹⁸⁷ Bu çerçevede dâhilinde Durkheim, toplumsal dayanışma kavramını mekanik dayanışma ve organik dayanışma olarak iki kategoriye ayırmıştır. Mekanik dayanışma, geleneksel ve daha ilkel toplumlarda, bireylerin benzer roller üstlenmeleri ve aynı değerlere sahip olmaları nedeniyle oluşmaktadır. Bu tür dayanışmada, bireyler arasındaki benzerlikler, toplumsal bağları güçlendirmektedir. Geleneksel toplumlarda, aile, din ve ortak yaşam alanları gibi unsurlar bireylerin birbirlerine olan bağlılıklarını artırmakta ve toplumsal bütünlüğü sağlamaktadır. Bireyler arasındaki dayanışma, ortak değerler ve inançlar üzerinden şekillenmekte, bu da toplumsal düzenin korunmasına katkıda bulunmaktadır. Mekanik dayanışma, bireylerin toplumsal normlara sıkı sıkıya bağlı kalmasını sağlamak ve toplumsal uyumun devamlılığını sağlamaktadır.¹⁸⁸

---

¹⁸⁷ Serap Suğur, ed., *Klasik Sosyoloji Tarihi* (Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012), 23.

¹⁸⁸ Emile Durkheim, "The Division of Labor in Society", içinde *Social Stratification*, 4. bs (Routledge, 2014), 16-30.

Organik dayanışma ise modern ve karmaşık toplumlarda görülmektedir. Bu tür dayanışmada, bireyler farklı uzmanlık alanlarına sahip olup, birbirlerine bağımlı hale gelmektedir. Farklılıklar, toplumsal işbölümü sayesinde bir araya gelerek toplumsal bütünlüğü sağlamaktadır. Modern toplumlarda, işbölümü ve uzmanlaşma, bireylerin farklı alanlarda yetkinleşmelerini ve bu sayede birbirlerini tamamlamalarını mümkün kılmaktadır. Bu bağlam, bireylerin birbirlerine olan bağımlılıklarını artırmakta ve toplumsal uyumun sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Organik dayanışma, bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinin karmaşıklığını ve karşılıklı bağımlılıklarını ifade etmektedir.¹⁸⁹

Durkheim'e göre, toplumsal dayanışma, toplumun kolektif bilincine dayanmaktadır. Kolektif bilinç, bir toplumdaki ortak inançlar, değerler ve normların toplamını ifade etmektedir. Bu bilinç, bireylerin toplumun bir parçası olduklarını hissetmelerini sağlamaktadır. Bireyler, bu ortak bilinç sayesinde toplumsal kurallara uymakta ve toplumsal düzenin devamlılığını sağlamaktadır.¹⁹⁰

Mekanik dayanışmanın hâkim olduğu toplumlarda, kolektif bilinç güçlü ve baskındır.¹⁹¹ Bireyler, toplumsal normlara sıkı sıkıya bağlı kalmakta ve bu normları ihlal edenler toplumdaki dışlanmaktadır. Bu tür toplumlarda, bireysel farklılıklar tolere edilmemektedir. Toplumsal düzenin korunması için, bireylerin ortak değerlere ve inançlara bağlı kalmaları gerekmektedir. Mekanik dayanışma, toplumsal düzenin korunmasında ve toplumsal normların içselleştirilmesinde önemli bir işlev görmektedir.¹⁹²

Organik dayanışmanın hâkim olduğu toplumlarda ise, kolektif bilinç daha farklı ve esnektir. Bireyler, toplumsal işbölümü sayesinde birbirlerine bağımlı hale gelmekte

---

¹⁸⁹ Jonathan H. Turner, Leonard Beeghley, ve Charles H. Powers, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, çev. Ümit Tatlıcan (Sentez Yayınları, 2013), 375.

¹⁹⁰ İştâr Gözaydın ve Nazlı Ökten Gülsoy, "Durkheim Sosyolojisinde Dinin Tarihsel ve Güncel Olanakları", *İstanbul University Journal of Sociology* 3, sy 21 (20 Ekim 2011): 3.

¹⁹¹ A.g.e.; Durkheim, "The Division of Labor in Society", 38.

¹⁹² Randall Collins ve Michael Makowsky, *Toplumun Keşfi*, çev. Nurgün Oktik (Nobel Akademik Yayıncılık, 2014), 95-96.

ve bu bağımlılık, toplumsal uyumu sağlamaktadır. Bu tür toplumlarda, bireysel farklılıklar ve uzmanlıklar teşvik edilmektedir. Bireyler, farklı yeteneklere ve uzmanlık alanlarına sahip olmakta, bu da toplumsal işbölümünün verimliliğini artırmaktadır. Organik dayanışma, toplumsal uyumun ve işbirliğinin temelini oluşturmaktadır.¹⁹³

Durkheim, toplumsal dayanışmanın sürekliliği için eğitimin önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Eğitim, bireylere toplumsal normları ve değerleri öğretmekte ve onların topluma uyum sağlamalarına yardımcı olmaktadır. Eğitimin bu işlevi, toplumsal bütünlüğün korunmasında kritik bir işlev sahibidir. Eğitim kurumları, bireylerin toplumsal normlara uygun davranışlar geliştirmelerini sağlamakta ve toplumsal düzenin sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır. Eğitim, toplumsal dayanışmanın sağlanmasında ve toplumsal uyumun korunmasında önemli bir araçtır.¹⁹⁴

Mekanik dayanışmanın hâkim olduğu toplumlarda, eğitim daha çok geleneksel değerlere ve normlara odaklanmaktadır. Bu tür eğitim, bireylerin toplumsal normlara uyum sağlamalarını ve bu normları içselleştirmelerini hedeflemektedir. Eğitimin amacı, toplumsal düzenin sürdürülmesidir. Eğitim kurumları, bireylerin toplumsal değerleri ve normları öğrenmelerini sağlamak ve bu değerlerin nesilden nesile aktarılmasına katkıda bulunmaktadır.¹⁹⁵

Organik dayanışmanın hâkim olduğu toplumlarda ise, eğitim daha çok bireysel yeteneklerin geliştirilmesine ve uzmanlaşmaya odaklanmaktadır. Bu tür eğitim, bireylerin toplumsal işbölümünde yer almalarını ve uzmanlık alanlarında başarılı olmalarını sağlamaktadır. Eğitimin amacı, toplumsal işbölümünün verimli bir şekilde işlenmesini sağlamaktır. Eğitim kurumları, bireylerin yeteneklerini ve uzmanlıklarını geliştirmelerine yardımcı olmakta ve toplumsal uyumun sağlanmasına katkıda

---

¹⁹³ Suğur, *Klasik Sosyoloji Tarihi*, 61.

¹⁹⁴ A. K. C. Ottaway, "Durkheim on Education", *British Journal of Educational Studies*, 01 Şubat 1968, 9-11.

¹⁹⁵ Durkheim, "The Division of Labor in Society", 76.

bulunmaktadır. Eğitim, toplumsal işbölümünün ve uzmanlaşmanın temelini oluşturmaktadır.¹⁹⁶

Durkheim, toplumsal dayanışmanın zayıfladığı durumlarda anomi kavramını kullanmaktadır. Anomi, toplumsal normların zayıflaması veya yok olması durumunda ortaya çıkan bir durumdur. Bu çerçevede dahilinde, bireylerin toplumsal rehberlikten yoksun kalmasına ve toplumsal uyumsuzluğa yol açmaktadır. Anomi, bireylerin toplumsal normlara uyum sağlamakta zorlandıkları ve toplumsal düzenin zayıfladığı durumlarda ortaya çıkmaktadır.¹⁹⁷ Anomi, özellikle hızlı toplumsal değişim dönemlerinde yaygın olarak görülmektedir. Durkheim, sanayileşme ve modernleşme süreçlerinin anomiye yol açabileceğini belirtmektedir. Bu süreçler, geleneksel toplumsal yapıların ve normların zayıflamasına neden olmaktadır. Hızlı toplumsal değişimler, bireylerin toplumsal normlara uyum sağlamalarını zorlaştırmakta ve toplumsal uyumsuzluğa yol açmaktadır.¹⁹⁸

Durkheim, toplumsal dayanışmanın sağlanmasında dini kurumların da önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Din, bireyleri ortak değerler ve inançlar etrafında bir araya getirerek toplumsal bütünlüğü sağlamaktadır. Dini ritüeller ve ibadetler, bireylerin toplumsal aidiyet duygusunu pekiştirmektedir. Din, toplumsal normların ve değerlerin korunmasında ve toplumsal uyumun sağlanmasında önemli bir işlev görmektedir.¹⁹⁹ Mekanik dayanışmanın hâkim olduğu toplumlarda, din daha merkezi bir konumda yer almaktadır. Dini inançlar ve ritüeller, toplumsal normların korunmasında ve bireylerin toplumsal düzene uyum sağlamasında önemli bir işlev görmektedir. Bu tür toplumlarda, din ve toplum iç içe geçmiş durumdadır. Dini

---

¹⁹⁶ A.g.e.

¹⁹⁷ Stephen R. Marks, “Durkheim’s Theory of Anomie”, *American Journal of Sociology* 80, sy 2 (Eylül 1974): 341-42.

¹⁹⁸ A.g.e., 344.

¹⁹⁹ Gözaydın ve Gülsoy, “Durkheim Sosyolojisinde Dinin Tarihsel ve Güncel Olanakları”, 7-10.

kurumlar, bireylerin toplumsal normlara uygun davranışlar geliştirmelerini sağlamak ve toplumsal düzenin sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır.²⁰⁰

Organik dayanışmanın hâkim olduğu toplumlarda ise, dinin rolü daha farklıdır. Din, bireylerin manevi ihtiyaçlarını karşılamada ve toplumsal uyumu sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Bu tür toplumlarda, din ve toplum arasındaki ilişki daha karmaşıktır ve din, toplumsal işbölümünün bir parçası olarak görülmektedir. Dini kurumlar, bireylerin manevi ihtiyaçlarını karşılamak ve toplumsal uyumun sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.²⁰¹

Durkheim, toplumsal dayanışmanın sürekliliği için hukukun da önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Hukuk, toplumsal normların ve değerlerin korunmasında ve bireyler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde kritik bir işleve sahiptir. Hukukun bu işlevi, toplumsal düzenin korunması amacıyla hizmet etmektedir. Hukuk, bireylerin toplumsal normlara uygun davranışlar geliştirmelerini sağlamak ve toplumsal uyumun sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.²⁰²

Mekanik dayanışmanın hâkim olduğu toplumlarda, hukuk daha çok cezalandırıcıdır. Bu tür hukuk, toplumsal normları ihlal edenleri cezalandırarak toplumsal düzeni korumayı hedeflemektedir. Hukukun amacı, toplumsal normlara uyumu sağlamaktır. Hukuk, toplumsal normların ve değerlerin korunmasında ve bireylerin toplumsal düzene uyum sağlamasında önemli bir işlev görmektedir. Organik dayanışmanın hâkim olduğu toplumlarda ise, hukuk daha çok düzenleyicidir. Bu tür hukuk, bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyerek toplumsal uyumu sağlamayı hedeflemektedir. Hukukun amacı, toplumsal işbölümünün verimli bir şekilde işlenmesini sağlamaktır. Bu tür toplumlarda, hukukun rolü, toplumsal işbölümünün ve uzmanlaşmanın temelini oluşturmaktadır.²⁰³

---

²⁰⁰ Turner, Beeghley, ve Powers, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, 378.

²⁰¹ Cevat Özyurt, İbrahim Mazman, ve Abdulkadir Zorlu, *Sosyal Teoride DİN* (Hece Yayınları ve Dergileri, t.y.), 184-86.

²⁰² Emile Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, çev. Özer Ozankaya (Cem Yayınevi, 2023), 91.

²⁰³ A.g.e.

Durkheim, toplumsal dayanışmanın sağlanmasında ekonomik kurumların da önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Ekonomik kurumlar, bireyler arasındaki işbölümünü ve işbirliğini teşvik ederek toplumsal bütünlüğü sağlamaktadır. Ekonomik faaliyetler, bireylerin toplumsal sisteme entegrasyonunu kolaylaştırmaktadır. Ekonomik kurumlar, bireylerin toplumsal normlara uygun davranışlar geliştirmelerini sağlamakta ve toplumsal uyumun sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Ekonomik faaliyetler, toplumsal uyumun ve dayanışmanın temelini oluşturmaktadır.²⁰⁴

Mekanik dayanışmanın hâkim olduğu toplumlarda, ekonomik faaliyetler daha basit ve yereldir. Bu tür toplumlarda, bireyler genellikle benzer ekonomik faaliyetlerde bulunmakta ve birbirlerine bağımlı hale gelmektedir. Ekonomik işbirliği, toplumsal dayanışmayı güçlendirmektedir. Ekonomik kurumlar, bireylerin toplumsal normlara uygun davranışlar geliştirmelerini sağlamakta ve toplumsal düzenin korunmasına katkıda bulunmaktadır.²⁰⁵

Organik dayanışmanın hâkim olduğu toplumlarda ise, ekonomik faaliyetler daha karmaşık ve küreseldir. Bu tür toplumlarda, bireyler farklı uzmanlık alanlarında çalışmakta ve birbirlerine bağımlı hale gelmektedir. Ekonomik işbölümü, toplumsal uyumu sağlamaktadır. Ekonomik kurumlar, bireylerin toplumsal normlara uygun davranışlar geliştirmelerini sağlamakta ve toplumsal işbölümünün verimli bir şekilde işlemesine katkıda bulunmaktadır. Ekonomik faaliyetler, toplumsal uyumun ve dayanışmanın temelini oluşturmaktadır.²⁰⁶

Durkheim, toplumsal dayanışmanın sağlanmasında eğitim, din, hukuk ve ekonomi gibi kurumların birlikte çalışmasının önemli olduğunu belirtmektedir. Bu kurumlar, bireylerin toplumsal normlara ve değerlere uyumunu sağlamaktadır. Toplumsal dayanışma, bu kurumların etkin bir şekilde işlemesiyle mümkün olmaktadır. Eğitim,

---

²⁰⁴ Hans Joas ve Andreas Pettenkofer, *The Oxford Handbook of Émile Durkheim* (Oxford University Press, 2024), 229-32.

²⁰⁵ Richard Swedberg, "Major Traditions of Economic Sociology", *Annual Review of Sociology* 17, sy Volume 17, 1991 (01 Ağustos 1991): 272-73.

²⁰⁶ A.g.e., 273.

din, hukuk ve ekonomi, toplumsal uyumun ve dayanışmanın sağlanmasında önemli işlevler görmektedir. Toplumsal dayanışmanın sürdürülebilirliği, bu kurumların uyumlu ve etkin bir şekilde işlemesine bağlıdır.²⁰⁷

4.1.2. Max Weber'in Otorite Tipleri

Max Weber, sosyoloji ve yönetim bilimleri alanında derinlemesine çalışmalarıyla tanınmış bir düşünürdür. Otorite kavramını, toplumsal düzenin sürdürülmesinde kritik bir unsur olarak ele almıştır.²⁰⁸ Weber, otoritenin meşruiyet kaynaklarına dayanarak üç ana tip ortaya koymuştur: karizmatik otorite, geleneksel otorite ve yasal-ussal otorite. Bu üç otorite tipi, Weber'in toplumsal ve siyasal analizlerinde önemli bir yer tutmaktadır ve modern yönetim teorilerinin temel taşlarını oluşturmuştur. Otoritenin bu farklı biçimleri, toplumsal düzenin nasıl sağlandığını ve bireylerin toplumsal yapıya nasıl entegre olduğunu açıklayıcı bir içeriğe sahiptir.²⁰⁹

Weber'in otorite teorisi, toplumsal düzenin meşrulaştırılması ve otoritenin kabul edilmesi süreçlerini analiz etmektedir. Weber'e göre, otorite, bireylerin ve grupların toplumsal normlara uyum sağlamalarını ve bu normları içselleştirmelerini gerektiren bir yapıdır. Otoritenin meşruiyeti, bireylerin bu otoriteyi kabul etmeleri ve itaat etmeleri ile sağlanmaktadır. Weber, otorite tiplerini analiz ederken, toplumların bu tip otoriteleri nasıl benimsediklerini ve otoritenin toplumsal yapı üzerindeki etkilerini incelemiştir.²¹⁰

İlk olarak karizmatik otorite bireylerin, liderin kişisel özelliklerine ve karizmasına duydukları inanç ve güvene dayanmaktadır. Weber, bu otorite tipinin özellikle kriz dönemlerinde ve toplumsal değişim süreçlerinde ortaya çıktığını belirtmektedir. Karizmatik liderler, olağanüstü yetenekleri ve karizmaları ile takipçilerini etkilemekte ve onları harekete geçirmektedir. Bu liderler, mevcut düzeni sorgulayan

---

²⁰⁷ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*.

²⁰⁸ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla (Deniz Yayınları, 2017), 113.

²⁰⁹ Stephen Kalberg, *Max Weber'i Anlamak*, çev. Bedri Gencer (Lotus Yayınevi, 2009), 128.

²¹⁰ Levent Gönenç, "Meşruiyet Kavramı ve Anayasaların Meşruiyeti Problemi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 50, sy 1 (01 Şubat 2001): 134-35.

ve değiştiren yenilikçi figürler olarak görölmektedir. Karizmatik otoritenin meşruiyeti, liderin kişisel çekiciliği ve takipçilerinin ona duyduğu inançtan kaynaklanmaktadır.²¹¹

Karizmatik otoritenin etkisi, liderin kişisel niteliklerine bağlı olduğundan, liderin ölümlü veya karizmasını kaybetmesi durumunda bu otoritenin sürdürülebilirliği tehlikeye girmektedir. Weber, karizmatik niteliğe sahip olan bir otoritenin sürekliliğini sağlamak için liderin karizmasının kurumsallaştırılması gerektiğini belirtmektedir.²¹² Bu süreç, karizmatik liderin öğretilerinin ve vizyonunun kurumsal yapılar aracılığıyla devam ettirilmesi anlamına gelmektedir. Ancak, bu dönüşüm süreci her zaman başarılı olamayabilmekte ve karizmatik otoritenin yerini başka bir otorite tipi alabilmektedir.²¹³

Diğer bir otorite tipi olarak geleneksel otorite, geçmişten gelen geleneklere ve alışkanlıklara dayanmaktadır. Weber, bu otorite tipinin özellikle geleneksel toplumlarda yaygın olduğunu belirtmektedir.²¹⁴ Geleneksel otoritenin meşruiyeti, bireylerin bu otoriteyi tarihsel olarak kabul etmiş olmalarına ve geleneklere olan bağlılıklarına dayanmaktadır. Geleneksel liderler, genellikle miras yoluyla veya belirli geleneklere uygun olarak seçilmektedir.

Geleneksel otorite, toplumsal normların ve değerlerin korunmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu otorite tipi, bireylerin toplumsal düzeni ve istikrarı sürdürmelerine yardımcı olmaktadır. Ancak, geleneksel otoritenin katı ve değişime kapalı yapısı, toplumsal değişim ve modernleşme süreçlerinde engelleyici olabilmesi nedeniyle

---

²¹¹ Turner, Beeghley, ve Powers, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, 226.

²¹² A.g.e.

²¹³ Hülya Eşki, “Bugünü Anlamak İçin Max Weber’i Yeniden Okumak”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* 6, sy 11 (01 Haziran 2010): 193.

²¹⁴ Hans Freyer, *Sosyoloji Kuramları Tarihi*, ed. Mehmet Rami Ayas, çev. Tahir Çağatay (Doğu Batı Yayınları, 2021), 175-76.

Weber, geleneksel otoritenin modern toplumlarda yerini yasal-ussal otoriteye bırakma eğiliminde olduğu üzerinde durmaktadır.²¹⁵

Yasal-ussal otorite, rasyonel kurallar ve yasalar çerçevesinde kurulmuş olan otorite tipi olarak ifade edilebilmektedir. Weber, bu otorite tipinin modern bürokratik devletin temelini oluşturduğunu söylemektedir.²¹⁶ Yasal-ussal otoritenin meşruiyeti, bireylerin bu otoriteyi rasyonel ve yasalara uygun olarak kabul etmelerine dayanmaktadır. Yasak-ussal otorite, belirli bir yasal çerçeve içinde faaliyet gösteren ve kurallara uygun olarak seçilen liderler tarafından temsil edilmektedir.²¹⁷

Yasal-ussal otoritenin temel özelliklerinden biri, bürokratik yapının varlığıdır. Weber, bürokrasinin modern toplumların yönetiminde etkin bir rol oynadığını ifade etmektedir. Bürokratik yapılar, belirli kurallar ve prosedürler çerçevesinde işleyen ve uzmanlaşmış personel tarafından yönetilen kurumlardır. Bu noktada Weber, yasal-ussal otoritenin modern toplumlarda en yaygın otorite tipi olduğunu ve bu otoritenin toplumsal yapının rasyonelleşmesi sürecinde etkin olduğunu açıklamaktadır. Yasal-ussal otorite, bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunmasında ve toplumsal adaletin sağlanmasında önemli bir işleve sahiptir. Dolayısıyla diğer bir deyişle, rasyonel kurallar ve yasalar çerçevesinde faaliyet gösterdiği için, toplumsal uyum ve düzenin sağlanmasında etkili olmaktadır.²¹⁸

Weber, otorite tiplerinin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini analiz ederken, her bir otorite tipinin toplumsal değişim süreçlerindeki rolünü de incelemiştir. Karizmatik otorite, toplumsal değişimin ve yeniliklerin kaynağı olarak görülürken,

---

²¹⁵ Yunus Yoldaş, “Max Weber’in (Siyasi) Sorumluluk Etiği Anlayışı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 12, sy 2 (2007): 202; Turner, Beeghley, ve Powers, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, 227.

²¹⁶ Eşki, “Bugünü Anlamak İçin Max Weber’i Yeniden Okumak”, 195-96.

²¹⁷ Turner, Beeghley, ve Powers, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, 228.

²¹⁸ Norman Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, ed. Emrah Akkurt (Liberte Yayınları, 2018), 173; Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev. Korkmaz Alemdar (Kırmızı Yayınları, 2017), 393.

geleneksel otorite toplumsal istikrarı ve sürekliliği örneklendirmektedir.²¹⁹ Diğer taraftan yasal-ussal otorite ise modern toplumların rasyonel ve bürokratik yapısını temsil etmektedir. Weber'in bu otorite tipleri, toplumsal yapının ve yönetim biçimlerinin anlaşılmasında önemli bir araçtır. Bu çerçevede toplumların benimsediği liderlik tipinin o toplumun sosyolojik yapısı hakkında da bilgi verdiğini düşünmektedir. Buna paralel olarak sözü edilen üç tür otoriteden herhangi birinin benimsenmesi, rastgele bir nitelikten ziyade toplumsal olarak dinamikler üzerine kurgulanan bir ön kabul niteliğinde değerlendirilmektedir.²²⁰

Weber'in otorite tipleri, toplumsal yapının ve yönetim biçimlerinin anlaşılmasında kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Karizmatik, geleneksel ve yasal-ussal otorite tipleri, toplumsal düzenin ve meşruiyetin sağlanmasında farklı yollar sunmaktadır. Bu otorite tipleri, bireylerin toplumsal normlara uyum sağlamalarına ve toplumsal düzenin korunmasına yardımcı olmaktadır. Weber'in otorite teorisi, modern sosyoloji ve yönetim bilimleri alanında önemli bir katkı sunmakta ve toplumsal yapının dinamiklerini anlamada kritik bir araç olarak kullanılmaktadır.²²¹

Geleneksel otoritenin benimsendiği toplumlar, tarihsel ve kültürel miraslarını koruyan, geleneklere sıkı sıkıya bağlı olan toplumlardır. Bu tür toplumlarda, otorite büyük ölçüde geçmişten aktarılan alışkanlıklar ve normlar üzerine kuruludur. Toplum üyeleri, otorite figürlerini tarihsel bağlamda kabul etmekte ve bu otoritenin meşruiyeti geleneklere dayanmaktadır. Nitekim, monarşiler ve feodal toplumlar, geleneksel otoritenin en belirgin örneklerindedir. Bu toplumlarda, liderlik genellikle ailevi bağlar ve miras yoluyla aktarılmakta olup, liderin otoritesi toplum tarafından sorgulanmadan kabul edilmektedir.²²²

---

²¹⁹ Turner, Beeghley, ve Powers, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, 228.

²²⁰ Mahmut Günel, "Max Weber ve İbn Haldun'da Otorite" (Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 42-43.

²²¹ Turner, Beeghley, ve Powers, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, 227; Günel, "Max Weber ve İbn Haldun'da Otorite", 37.

²²² Eşki, "Bugünü Anlamak İçin Max Weber'i Yeniden Okumak", 192.

Geleneksel otoritenin benimsendiği toplumlarda, toplumsal normlar ve değerler tarihsel süreçlerle şekillenmekte ve bu normlar bireylerin günlük yaşamlarında vazgeçilmez olgular olarak işlenmektedir. Bu toplumlarda, aile, din ve topluluk gibi sosyal kurumlar, geleneksel otoritenin sürdürülmesinde başat unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Bireyler, otorite figürlerini sorgulamadan kabul etmekte ve bu figürlerin kararlarına uyum göstermektedir. Geleneksel otorite, toplumsal istikrar ve sürekliliğin sağlanmasında önemli bir işleve sahiptir.²²³

Geleneksel otoritenin hâkim olduğu toplumlar, genellikle sosyal değişime karşı dirençli olma eğilimindedir. Bu toplumlarda, gelenekler ve alışkanlıklar bireylerin davranışlarını ve toplumsal normları şekillendirmektedir. Geleneksel otorite, toplumsal istikrarın korunmasında temel bir noktada konumlanmakta, ancak toplumsal değişim ve modernleşme süreçlerinde engelleyici olabilmektedir. Bu tür toplumlar, modernleşme süreçlerine karşı direnç gösterebilmekte ve geleneksel değerleri koruma çabası içinde olabilmektedir.²²⁴

Diğer taraftan karizmatik otorite de büyük toplumsal değişimler veya kriz dönemlerinde ortaya çıkan bir figür olarak kabul edilirken bu tür otorite, bireylerin olağanüstü özelliklere sahip liderlere duyduğu inanç ve güven üzerine kuruludur. Karizmatik liderler, toplumu mevcut düzenden radikal bir şekilde uzaklaştıran ve yeni bir düzen öneren figürlerdir. Bu toplumlarda, otoritenin meşruiyeti liderin kişisel karizmasına ve vizyonuna dayanmaktadır.²²⁵ Özellikle devrimci hareketler veya büyük sosyolojik dönüşüm dönemlerinde karizmatik otoritenin etkisi görülmektedir. Karizmatik otorite, liderin ölümü veya karizmasını kaybetmesi durumunda zayıflamakta, bu nedenle süreklilik sağlayamayabilmektedir.²²⁶

---

²²³ Turner, Beeghley, ve Powers, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, 227.

²²⁴ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, çev. Bahadır Akın (İstanbul: Adres Yayınları, 2013), 79.

²²⁵ Turner, Beeghley, ve Powers, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, 226.

²²⁶ Steven Pfaff, "Nationalism, Charisma, and Plebiscitary Leadership: The Problem of Democratization in Max Weber's Political Sociology", *Sociological Inquiry* 72, sy 1 (2002): 8.

Karizmatik otoritenin benimsendiği toplumlarda, liderin kişisel çekiciliği ve vizyonu toplumsal değişimin ve yeniliklerin ana kaynağıdır. Bu toplumlar, genellikle mevcut düzenin yetersiz kaldığı veya büyük toplumsal sorunların yaşandığı dönemlerde karizmatik liderlerin önderliğinde radikal değişimlere uğramaktadır. Karizmatik liderler, takipçilerini etkileyerek onları harekete geçirmekte ve toplumda büyük değişimlerin öncüsü olmaktadır.²²⁷ Karizmatik otoritenin etkili olduğu toplumlar, genellikle büyük toplumsal dönüşümlerin ve yeniliklerin yaşandığı dönemlerdir. Bu tür toplumlar, karizmatik liderlerin vizyonları ve etkileri ile şekillenmektedir. Karizmatik liderler, toplumu mevcut düzenin dışına çıkararak yeni bir düzen kurma çabası içinde olmaktadır.²²⁸

Yasal-ussal otoritenin benimsendiği toplumlarda ise modern ve bürokratik yapıya sahip olan toplumsal nitelikler söz konusudur. Bu tür toplumlarda, otorite rasyonel kurallar ve yasalar çerçevesinde düzenlenmektedir. Bireyler, yasal-ussal otoriteyi meşru kabul etmekte, nitekim bu otorite, belirli yasal prosedürlere uygun olarak seçilmiş ve görev yapan liderler tarafından temsil edilmektedir. Bu toplumlar, genellikle demokratik sistemlerle yönetilen ve bürokrasinin etkin olduğu toplumlardır. Modern Batı demokrasileri, yasal-ussal otoritenin en belirgin örnekleri olarak sıralanabilmektedir. Otoritenin meşruiyeti bu tür toplumlarda kanunlara ve rasyonel düzenlemelere dayanmaktadır.²²⁹

Bürokratik yapılar ve rasyonel yönetim biçimleri ile karakterize edilen bu toplumlarda, otorite belirli kurallar ve yasal düzenlemeler çerçevesinde işlemektedir. Bireyler, otoriteyi meşru kabul etmekte çünkü bu otorite, yasal prosedürlere uygun olarak seçilmiş ve görev yapan liderler tarafından temsil edilmektedir. Yasal-ussal otorite, toplumsal düzenin ve adaletin sağlanmasında bireylerin hak ve özgürlüklerini korumaktadır.²³⁰

---

²²⁷ Weber, *Sosyoloji Yazıları*, 325-27.

²²⁸ Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, 79.

²²⁹ Örsan Akbulut, *Siyaset ve Yönetim İlişkisi: Kurumsal ve Eleştirel Bir Yaklaşım* (Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2005), 150-51.

²³⁰ Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, 367.

4.2. Klinik Psikolojik Kuramlar

4.2.1. Stres ve Başa Çıkma Teorileri

Stres, bireylerin günlük yaşamlarında karşılaştıkları taleplerin, kaynaklarını aşma potansiyeline sahip olması durumunda ortaya çıkan bir durum olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, fizyolojik ve psikolojik tepkilerle karakterize edilmektedir ve bireyin hem bedensel hem de zihinsel sağlığını etkileyebilmektedir.²³¹ Hans Selye'nin genel uyum sendromu teorisine göre, stres üç aşamada gelişmektedir: alarm, direnç ve tükenme. Alarm aşamasında, birey tehdit algısı ile karşılaştığında vücut stres hormonu olan kortizol salgılamaktadır. Direnç aşamasında, birey stresle başa çıkmak için kaynaklarını harekete geçirmekte, ancak bu süreç uzun süre devam ederse tükenme aşamasına geçilmektedir. Tükenme aşamasında, bireyin fiziksel ve psikolojik kaynakları tükenmiş olmakta ve bu da ciddi sağlık sorunlarına yol açabilmektedir.²³²

Stresle başa çıkma süreçleri, bireylerin stres kaynaklarını nasıl algıladıkları ve bu durumla nasıl başa çıktıklarıyla doğrudan ilişkili bulunmaktadır. Lazarus'un bilişsel değerlendirme teorisi, bu süreçte önemli bir yer tutmaktadır. Bireyler, stresli bir durumla karşılaştıklarında önce bu durumun kendileri için ne kadar tehdit oluşturduğunu değerlendirirken (birincil değerlendirme), ardından bu tehditle başa çıkma kapasitelerini değerlendirmektedirler (ikincil değerlendirme). Eğer birey, stres kaynağını kontrol edebileceğine inanıyorsa, stresle daha etkin bir şekilde başa çıkabilmektedir. Ancak, kontrol edemeyeceğine inandığında, stresin olumsuz etkileri daha belirgin hale gelmektedir.²³³

Bireylerin stresle başa çıkma süreçlerinde çeşitli stratejiler kullanılmaktadır. Lazarus ve Folkman, stresle başa çıkma stratejilerini problem ve duygu odaklı olmak üzere

---

²³¹ Hans Selye, *The Stress of Life* (McGraw-Hill, 1976), 22.

²³² Nasib Tua Lumban Gaol, "Teori Stres: Stimulus, Respons, Dan Transaksional", *Buletin Psikologi* 24, sy 1 (01 Haziran 2016): 3; Selye, *The Stress of Life*, 25.

²³³ R. S. Lazarus, "Coping Theory and Research: Past, Present, and Future", *Psychosomatic Medicine* 55, sy 3 (1993): 238.

ikiye ayırmıştır.²³⁴ Problem odaklı başa çıkma, bireyin stresin kaynağını belirleyip, bu kaynağı ortadan kaldırmaya yönelik stratejiler geliştirmesini içermektedir. Nitekim, iş yerinde artan iş yükü nedeniyle stres yaşayan bir birey, zaman yönetimi teknikleri kullanarak bu stres kaynağını azaltmaya çalışmaktadır. Duygu odaklı başa çıkma ise, bireyin stresin yarattığı olumsuz duygularla başa çıkmasını amaçlamakta ve bu duyguları yönetmeye yönelik stratejiler içermektedir. Meditasyon veya sosyal destek arayışı, bu tür stratejilere örnek olarak verilebilmektedir.²³⁵

Richard S. Lazarus, bireylerin stresle başa çıkma süreçlerinde bilişsel stratejilerin önemini vurgulamaktadır. Stresle başa çıkmada kullanılan bilişsel yeniden yapılandırma, bireyin stres yaratan durumları farklı bir perspektiften değerlendirmesini sağlamaktadır. Bu strateji, bireyin olaylara daha olumlu bir açıdan bakmasını ve stresin olumsuz etkilerini azaltmasını mümkün kılmaktadır. Bilişsel yeniden yapılandırma, bireyin stresle başa çıkma kapasitesini artırmakta ve psikolojik dayanıklılığını güçlendirmektedir.²³⁶

Krohne'nin dikkat odaklı başa çıkma ve bilişsel kaçınma teorisi, stresle başa çıkma sürecinde bireylerin kullandığı dikkat odaklı ve kaçınma stratejilerini açıklamaktadır. dikkat odaklı başa çıkma, bireyin stresli durumla yüzleşme ve bu duruma odaklanma eğilimindedir. Bu strateji, bireyin stres kaynağını kontrol altına almasına ve daha etkili çözümler geliştirmesine yardımcı olmaktadır. Bilişsel kaçınma ise, bireyin stresli durumlardan kaçınma ve bu durumları görmezden gelme eğilimindedir. Bu stratejiyle kısa vadede rahatlama sağlanabilmekte ancak uzun vadede stresin etkileri artarak devam edebilmektedir.²³⁷

---

²³⁴ Amanda Biggs, Paula Brough, ve Suzie Drummond, “Lazarus and Folkman’s Psychological Stress and Coping Theory”, içinde *The Handbook of Stress and Health* (John Wiley & Sons, Ltd, 2017), 355.

²³⁵ Susan Folkman ve Richard S. Lazarus, “An Analysis of Coping in a Middle-Aged Community Sample”, *Journal of Health and Social Behavior* 21, sy 3 (1980): 222.

²³⁶ A.g.e., 356.

²³⁷ Heinz W. Krohne, *Attention and Avoidance: Strategies in Coping with Aversiveness* (Hogrefe & Huber, 1992), 37-39.

Diğer taraftan teorisyenlerin önemli bir bölümü stresle nasıl baş edilebileceği ve nasıl baş edilmesi gerektiğine yönelik de pek çok kavram geliştirmiş ve teorilerine uyarlamıştır. Buna göre; genel olarak stresle nasıl baş edilmesi gerektiği olgusu, sağlıklı ve sağlıklı olmayan baş etme stratejileriyle şekillenmekte ve bu çerçevede ikili bir kategorik zeminde ele alınabilmektedir. Bu noktada stresle başa çıkma süreçlerinde sağlıklı yöntemler, bireyin hem zihinsel hem de fiziksel sağlığını korumaktadır. Düzenli egzersiz, sağlıklı beslenme ve yeterli uyku, stresle başa çıkmada etkili stratejiler arasında yer almaktadır. Fiziksel aktivite, vücuttaki stres hormonlarının seviyesini düşürmekte ve endorfin salgısını artırarak bireyin ruh halini iyileştirmektedir. Bu da bireyin stresle daha etkin bir şekilde başa çıkmasını sağlamaktadır. Sağlıklı beslenme, enerji seviyelerini dengeleyerek ve beyin fonksiyonlarını destekleyerek stresin olumsuz etkilerini azaltmaktadır. Yeterli uyku, bedenin ve zihnin yenilenmesine olanak tanıyarak, bireyin stresle başa çıkma kapasitesini artırmaktadır.²³⁸

Sağlıklı başa çıkma yöntemleri arasında sosyal destek arayışı da önemli bir yer tutmaktadır. Aile, arkadaşlar ve iş arkadaşları gibi sosyal destek kaynakları, bireyin stresle başa çıkma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır.²³⁹ Sosyal destek, bireyin kendini yalnız hissetmemesini sağlamakta ve zorlayıcı durumlar karşısında moral desteği sunmaktadır. Bu tür destek sistemleri, bireyin stresle başa çıkma kapasitesini artırmakta ve zorluklarla daha etkin bir şekilde başa çıkmasına yardımcı olmaktadır.²⁴⁰

Bilişsel yeniden yapılandırma, bireyin stres yaratan durumları daha olumlu bir şekilde değerlendirmesine olanak tanımaktadır. Bu teknik, bireyin stresli durumları yeniden çerçevelemesine ve bu durumlarla başa çıkmak için yeni stratejiler

---

²³⁸ Nurten Dinç, Pınar Güzel, ve Selhan Özbey, “Rekreasyonel Fiziksel Aktiviteler ile Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişki”, *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 5, sy 4 (31 Aralık 2018): 182-83.

²³⁹ Peggy A. Thoits, “Stress, Coping, and Social Support Processes: Where Are We? What Next?”, *Journal of Health and Social Behavior*, 1995, 55.

²⁴⁰ Anita DeLongis ve Susan Holtzman, “Coping in Context: The Role of Stress, Social Support, and Personality in Coping”, *Journal of Personality* 73, sy 6 (2005): 1635.

geliştirmesine yardımcı olmaktadır.²⁴¹ Bilişsel yeniden yapılandırma, bireyin stresle başa çıkma sürecinde zihinsel esneklik kazanmasını sağlamaktadır.²⁴² Bireyin stresli durumlar karşısında daha dirençli olmasına ve stresin etkilerini daha etkili bir şekilde yönetmesine olanak tanıyan bu strateji, uzun vadeli ve etkin sonuçlar alınmasında en kritik yöntemlerden biri olarak değerlendirilmektedir.²⁴³

Stresle başa çıkmada kullanılan sağlıklı yöntemler, bireyin stresle başa çıkma kapasitesini artırmakta ve genel sağlığını korumaktadır. Ancak, bireylerin stresle başa çıkmak için başvurdukları bazı yöntemler sağlıklı olabilmektedir. Sağlıksız başa çıkma yöntemleri, kısa vadede rahatlama sağlasa da uzun vadede bireyin fiziksel ve psikolojik sağlığını tehlikeye atmaktadır. Bu tür yöntemler, stresin olumsuz etkilerini artırmakta ve bireyin yaşam kalitesini düşürmektedir.²⁴⁴

Sağlıksız başa çıkma yöntemlerinden en sık kullanılanları, alkol ve maddeye başvurmadır. Alkol ve madde kullanımı, bireyin stresli durumlarla başa çıkma kapasitesini geçici olarak artırsa da, uzun vadede bağımlılık yapıcı özelliklere sahip olup, sağlık problemlerine yol açabilmektedir. Alkol ve uyuşturucu maddeler, stresin etkilerini geçici olarak hafifletmekte ancak stres kaynağını ortadan kaldırmamaktadır. Bu durum, sorunun daha da büyümesine neden olabilmektedir. Sağlıksız başa çıkma yöntemleri, bireyin stresle başa çıkma kapasitesini zayıflatmakta ve stresin etkilerini kalıcı hale getirmektedir.²⁴⁵

Aşırı yeme veya sağlıksız beslenme alışkanlıkları da stresle sağlıksız başa çıkma yöntemleri arasında yer almaktadır. Bazı bireyler, stresle başa çıkmak için aşırı

---

²⁴¹ Diane B. Arnkoff, "A Comparison of the Coping and Restructuring Components of Cognitive Restructuring", *Cognitive Therapy and Research* 10, sy 2 (01 Nisan 1986): 148.

²⁴² David A. Clark, "Cognitive Restructuring", içinde *The Wiley Handbook of Cognitive Behavioral Therapy* (John Wiley & Sons, Ltd, 2013), 1-22.

²⁴³ Arnkoff, "A Comparison of the Coping and Restructuring Components of Cognitive Restructuring", 156.

²⁴⁴ Angela Patmore, *The Truth About Stress* (Atlantic Books Ltd, 2014), 24-26.

²⁴⁵ A.g.e., 24.

miktarda yemek yemekte veya sağlıksız besinlere yönelmektedir. Bu tür yeme davranışları, kilo alımına, obeziteye ve diğer sağlık sorunlarına yol açarak bireyin genel sağlık durumunu olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, aşırı yeme, stresin temel nedenlerini ele almadığı için stresin uzun vadeli etkilerini artırabilmektedir.²⁴⁶

Kaçınma ve inkâr, bireyin stres kaynağı ile yüzleşmesini engellemekte ve bu durum uzun vadede stresin daha da artmasına yol açmaktadır. Bu tür stratejiler, bireyin problemlerini çözmek yerine ertelemesine neden olmakta, bu da stresin kronikleşmesine ve bireyin psikolojik dayanıklılığının zayıflamasına sebep olmaktadır. Kaçınma davranışları, bireyin gerçekçi olmayan bir güvenlik hissi geliştirmesine yol açabilmekte ve bu da stresin etkilerini daha kalıcı hale getirebilmektedir.²⁴⁷

Pasif agresif davranışlar, stresle başa çıkma sürecinde kullanılan diğer sağlıksız yöntemler arasındadır. Pasif agresif davranışlar, bireyin stresli durumlarla doğrudan yüzleşmek yerine, dolaylı yollarla tepkilerini ifade etmesine neden olmaktadır. Bu tür davranışlar, hem bireyin kendi duygusal sağlığını olumsuz etkilemekte hem de çevresindekilerle olan ilişkilerini zedeleyebilmektedir. Pasif agresif davranışlar, bireyin problemleri çözme kapasitesini azaltmakta ve stresin etkilerini daha karmaşık bir hale getirmektedir.²⁴⁸

Sağlıksız başa çıkma yöntemleri, uzun vadede bireyin yaşam kalitesini ciddi şekilde düşürebilmektedir. Bu yöntemler, bireyin sağlık sorunları yaşamamasına, ilişkilerinin zarar görmesine ve genel olarak yaşamdan alınan tatminin azalmasına neden olmaktadır. Sağlıksız başa çıkma yöntemleri, stresin etkilerini sadece geçici olarak hafifletmekte, ancak uzun vadede daha ciddi sorunların ortaya çıkmasına yol

---

²⁴⁶ A.g.e.

²⁴⁷ Richard S. Lazarus, *Fifty Years of the Research and Theory of R.s. Lazarus: An Analysis of Historical and Perennial Issues* (Psychology Press, 2013), 14.

²⁴⁸ A.g.e., 19.

açmaktadır. Bu nedenle, bireylerin stresle başa çıkarken sağlıklı ve yapıcı yöntemlere yönelmeleri büyük önem taşımaktadır.²⁴⁹

Bu doğrultuda stresle başa çıkma süreci, bireyin genel sağlık durumu ve yaşam kalitesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Sağlıklı başa çıkma yöntemleri, bireyin stresle daha etkin bir şekilde başa çıkmasını sağlarken, sağlıksız yöntemler uzun vadede bireyin sağlığını tehlikeye atmaktadır. Bu nedenle, bireylerin stresle başa çıkma süreçlerinde bilinçli seçimler yapmaları ve sağlıklı yöntemlere yönelmeleri, stresin olumsuz etkilerini en aza indirmek için kritik bir önem taşımaktadır.²⁵⁰

4.2.2. Karizmatik Liderlik Teorisi

Karizmatik liderlik, tarih boyunca liderlik çalışmalarında derinlemesine incelenen bir kavram olarak dikkat çekmektedir. Max Weber, bu kavramı ilk kez sosyolojik bir perspektiften ele almış ve karizmatik liderliği, insanüstü niteliklere sahip olduğuna inanılan, takipçileri tarafından yüceltilen ve bu nedenle olağanüstü yetkilerle donatılan bir liderlik türü olarak tanımlamıştır. Weber'e göre, karizmatik liderler, takipçileri tarafından mistik veya olağanüstü güçlere sahip olarak algılanmakta ve bu liderlere derin bir bağlılık duyulmaktadır. Weber'in bu tanımı, karizmatik liderliğin kökeninde yatan duygusal ve irrasyonel unsurlara dikkat çekmektedir. Ona göre, karizma, özellikle kriz dönemlerinde veya belirsizliklerin arttığı zamanlarda ortaya çıkmakta ve insanlar, mevcut durumlarını aşacak ve onları yeni bir düzene götürecek bir lidere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu liderler, takipçileri için bir kurtarıcı figürü haline gelmekte ve onlara yeni bir vizyon sunarak onları peşlerinden sürüklemektedir.²⁵¹

---

²⁴⁹ Susan Folkman ve Judith Tedlie Moskowitz, "Coping: Pitfalls and Promise", *Annual Review of Psychology* 55, sy Volume 55, 2004 (04 Şubat 2004): 768-70.

²⁵⁰ Lazarus, *Fifty Years of the Research and Theory of R.s. Lazarus*, 7-8; Arnkoff, "A Comparison of the Coping and Restructuring Components of Cognitive Restructuring", 149; Thoits, "Stress, Coping, and Social Support Processes", 55.

²⁵¹ Zafer Aykanat, "Karizmatik liderlik ve örgüt kültürü ilişkisi üzerine Bir uygulama" (Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Weber'in karizmatik liderlik tanımı, liderin sadece kişisel niteliklerine değil, aynı zamanda takipçilerinin ihtiyaç ve beklentilerine de vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşım, karizmatik liderliğin doğasının, takipçilerle olan ilişkilerde derin duygusal bağlar kurmaya dayandığını göstermektedir.²⁵² Liderin kişisel karizması, takipçileri üzerinde büyük bir etki yaratarak, onların liderle özdeşleşmelerine ve liderin belirlediği hedeflere ulaşmak için harekete geçmelerine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, Weber'in karizmatik liderlik kavramı, liderin kişisel niteliklerinin yanı sıra, takipçilerin liderle olan duygusal ilişkilerinin önemine de dikkat çekmektedir.²⁵³

Karizmatik liderliğe yönelik diğer önemli yaklaşımlar arasında House'un Karizmatik Liderlik Teorisi bulunmaktadır. House, karizmatik liderleri, "kendi kişiliklerinin gücüyle takipçileri üzerinde derin ve olağanüstü etki yaratma yetisine sahip bireyler" olarak tanımlamaktadır.²⁵⁴ House'un teorisi, karizmatik liderlerin sahip oldukları temel özellikleri dört ana başlık altında toplamaktadır. İlk olarak karizmatik liderler, takipçilerine ilham veren ve onları bir araya getiren ideolojik hedefler belirlemekte ve bu hedefler doğrultusunda onları motive etmektedirler. Bu liderler, takipçilerine sadece bir vizyon sunmakla kalmamakta, aynı zamanda bu vizyonu gerçekleştirmeleri için gerekli motivasyonu ve güveni de aşlamaktadırlar.²⁵⁵

House'a göre, karizmatik liderlerin en belirgin özelliklerinden biri, yüksek özgüven ve güçlü bir ahlaki duruş sergilemeleridir. Bu liderler, takipçilerinin ihtiyaçlarını anlamakta ve onların bu ihtiyaçlarına cevap verecek stratejiler geliştirmektedirler. Bu süreçte, liderin kişisel nitelikleri ve davranışları, takipçileri üzerinde derin bir etki yaratmaktadır. Karizmatik liderler, takipçilerine rol model olmakta ve onların

---

2010), 46; Pfaff, "Nationalism, Charisma, and Plebiscitary Leadership", 86; Weber, *Sosyoloji Yazıları*.

²⁵² Aykanat, "Karizmatik liderlik ve örgüt kültürü ilişkisi üzerine Bir uygulama", 48.

²⁵³ Gizem Günçavdı, "Karizmatik Liderlik: Alan Yazın Taraması", *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi* Ek 1, sy Ek 1 (20 Aralık 2017): 22.

²⁵⁴ Robert J. House, "A 1976 Theory of Charismatic Leadership", Ekim 1976, 189, <https://eric.ed.gov/?id=ED133827>.

²⁵⁵ John Antonakis, "Transformational and Charismatic Leadership", 2012, 262.

davranışlarını kendi davranışlarıyla şekillendirmektedirler. Bu liderler, takipçilerine yüksek performans beklentilerini açıkça iletmekte ve onların bu hedeflere ulaşabileceklerine dair güven aşılamaktadırlar.²⁵⁶

House'un teorisi, karizmatik liderliğin etkisinin büyük ölçüde liderin kişisel niteliklerine ve davranışlarına dayandığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, karizmatik liderlerin, takipçileriyle aralarında güçlü bir duygusal bağ kurmaları gerekmektedir. Bu bağ, liderin takipçileri üzerinde derin bir etkisi olmasını sağlamakta ve onları liderin belirlediği vizyon doğrultusunda harekete geçirmektedir. House'un teorisi, karizmatik liderliğin, liderin kişisel niteliklerinin yanı sıra, takipçileriyle kurduğu ilişkinin kalitesine de bağlı olduğunu göstermektedir.²⁵⁷

Bernard Bass, karizmatik liderliği dönüşümsel liderlik kavramıyla ilişkilendirmiş ve bu tür liderlerin, takipçileri üzerinde güçlü bir etki yaratarak onları dönüştürebildiklerini belirtmiştir. Bass'a göre, karizmatik liderler, takipçilerinin değerlerini ve inançlarını etkileyerek onların davranışlarını değiştirebilmektedirler. Bu liderler, takipçilerine sadece belirli bir vizyon sunmakla kalmayıp, aynı zamanda onlara bu vizyonu gerçekleştirebilmeleri için gerekli motivasyonu da sağlamaktadırlar. Bass'ın yaklaşımı, karizmatik liderliğin, liderin takipçileri üzerinde yarattığı duygusal etkiye ve bu etkinin takipçilerin davranışlarını nasıl şekillendirdiğine odaklanmaktadır.²⁵⁸

Bass ayrıca, karizmatik liderlerin, takipçilerini heyecanlandıran ve motive eden bir vizyon sunma yeteneğine sahip olduklarını vurgulamaktadır. Bu vizyon, takipçiler arasında bir aidiyet duygusu yaratarak onların liderle özdeşleşmelerini sağlamaktadır. Bass'a göre, karizmatik liderler, takipçileriyle aralarındaki bu duygusal bağı

---

²⁵⁶ House, "A 1976 Theory of Charismatic Leadership"; A. Vahap Kaya, *Karizmatik Liderlik ve Toplumsal Değişim* (Hemen Kitap, 2013).

²⁵⁷ Cevat Celep, *Dönüşümsel Liderlik* (Anı Yayıncılık, 2004), 33; Hülya Gül, "Karizmatik liderlik ve örgütsel bağlılık ilişkisi üzerine bir araştırma" (Doktora Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), 33.

²⁵⁸ Bernard M. Bass, "Leadership: Good, better, best", *Organizational Dynamics* 13, sy 3 (01 Aralık 1985): 28.

güçlendirmek için semboller, ritüeller ve diğer motivasyonel araçları kullanmaktadırlar. Bu araçlar, takipçilerin liderle daha güçlü bir bağ kurmasını ve liderin vizyonunu benimsemelerini sağlamaktadır. Bu bağlamda, Bass'ın dönüşümsel liderlik teorisi, karizmatik liderliğin, takipçilerin davranışlarını dönüştürme kapasitesine odaklanmakta ve liderin bu dönüşüm sürecindeki rolünü vurgulamaktadır.²⁵⁹

Bass'ın yaklaşımı, karizmatik liderlerin takipçileri üzerindeki etkisinin sadece liderin karizmasıyla değil, aynı zamanda liderin takipçilerine sunduğu vizyonun kalitesiyle de ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu liderler, takipçilerine ilham vermekte ve onları daha yüksek hedeflere ulaşmaları için motive etmektedirler. Bass'ın teorisi, karizmatik liderliğin, liderin vizyonunun gücüyle şekillendiğini ve bu vizyonun takipçiler üzerinde derin bir etki bıraktığını savunmaktadır.²⁶⁰

Conger ve Kanungo, karizmatik liderliği “karizmaya atıf” süreci olarak ele almakta ve bu süreci liderin davranışları ve kişisel niteliklerinden çok, takipçilerinin lideri nasıl algıladıklarıyla açıklamaktadır. Onlara göre, karizmatik liderlik, liderin takipçileri üzerinde yarattığı algı ve bu algının liderin karizmasını güçlendiren unsurlar üzerinden şekillenmektedir.²⁶¹ Conger ve Kanungo'ya göre, bir liderin karizmatik olarak algılanması, onun takipçilerine sunduğu vizyonun, bu vizyonu gerçekleştirmek için gösterdiği kişisel fedakarlıkların ve risklerin yanı sıra, takipçilerin ihtiyaçlarına duyarlılığıyla doğrudan ilişkilidir. Bu liderler, takipçilerine güven aşılıyarak onların liderle özdeşleşmesini ve liderin belirlediği hedeflere ulaşmak için motive olmalarını sağlamaktadırlar.²⁶²

Conger ve Kanungo, karizmatik liderlerin takipçileri üzerinde derin bir etki yaratabilmelerinin temelinde, bu liderlerin alışılmadık ve sıra dışı davranışlar sergilemelerinin yattığını belirtmektedir. Bu liderler, geleneksel liderlik

---

²⁵⁹ Bernard M. Bass ve Ruth Bass, *The Bass Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications* (Simon and Schuster, 2009), 58-62.

²⁶⁰ A.g.e.

²⁶¹ Celep, *Dönüşümsel Liderlik*, 39.

²⁶² Antonakis, “Transformational and Charismatic Leadership”, 269.

normlarından saparak, takipçilerine yeni ve ilham verici yollar sunmaktadırlar. Liderin sıra dışı davranışları, karizmasının güçlenmesine ve takipçileri üzerinde güçlü bir etkisi olmasına yol açmaktadır.²⁶³ Bu süreç, karizmatik liderliğin doğasını ve liderin takipçileri üzerindeki etkisini anlamak için önemlidir. Conger ve Kanungo'nun bu yaklaşımı, karizmatik liderliğin, liderin yenilikçi ve cesur davranışlarıyla şekillendiğini vurgulamaktadır.²⁶⁴

Shamir'in Benlik Kavramı Teorisi, karizmatik liderliğin takipçiler üzerindeki etkisini daha derinlemesine ele almakta ve bu etkiyi liderin takipçileriyle kurduğu kişisel özdeşleşme süreci üzerinden açıklamaktadır. Shamir'e göre, karizmatik liderler, takipçilerinin özsaygı, özdeğer ve öz yeterlik duygularını harekete geçirerek onları motive etmektedir.²⁶⁵ Bu liderler, takipçileriyle güçlü bir kişisel bağ kurarak onların liderle özdeşleşmelerini ve liderin belirlediği hedeflere ulaşmak için çaba göstermelerini sağlamaktadırlar. Shamir'in bu yaklaşımı, karizmatik liderliğin sadece liderin davranışlarına değil, aynı zamanda takipçilerin psikolojik ihtiyaçlarına da bağlı olduğunu göstermektedir.²⁶⁶

Shamir, karizmatik liderlerin takipçilerine sundukları ideolojik hedeflerin, takipçilerin kendilerini bu hedeflerle özdeşleştirmelerine olanak tanıdığını vurgulamaktadır. Bu liderler, takipçilerinin değerlerini ve inançlarını şekillendirerek onların davranışlarını etkilemekte ve bu sayede takipçiler üzerinde güçlü bir etki bırakmaktadırlar. Shamir'in Benlik Kavramı Teorisi, karizmatik liderliğin

---

²⁶³ Aykanat, "Karizmatik liderlik ve örgüt kültürü ilişkisi üzerine Bir uygulama", 61.

²⁶⁴ Jay A. Conger vd., "Measuring Charisma: Dimensionality and Validity of the Conger-Kanungo Scale of Charismatic Leadership", *Canadian Journal of Administrative Sciences / Revue Canadienne Des Sciences de l'Administration* 14, sy 3 (1997): 295; Celep, *Dönüşümsel Liderlik*, 39.

²⁶⁵ Antonakis, "Transformational and Charismatic Leadership", 270.

²⁶⁶ Boas Shamir, Robert J. House, ve Michael B. Arthur, "The Motivational Effects of Charismatic Leadership: A Self-Concept Based Theory", içinde *Leadership Now: Reflections on the Legacy of Boas Shamir*, ed. Israel Katz vd., c. 9, Monographs in Leadership and Management (Emerald Publishing Limited, 2018), 18.

takipçilerin benlik kavramları üzerindeki etkisini ele almakta ve bu etkiyi liderin kişisel nitelikleri ve takipçileriyle kurduğu ilişkiler üzerinden açıklamaktadır.²⁶⁷

Shamir ayrıca, karizmatik liderliğin takipçiler üzerindeki etkisinin, liderin takipçileriyle kurduğu duygusal bağların kalitesiyle doğrudan ilişkili olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, karizmatik liderlik, liderin takipçileriyle kurduğu kişisel ve duygusal ilişkinin bir yansıması olarak görülmektedir. Shamir'in yaklaşımı, karizmatik liderliğin sadece liderin davranışlarına değil, aynı zamanda takipçilerin psikolojik ihtiyaçlarına da odaklanarak, bu liderliğin etkisini daha kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Bu bağlamda, Shamir'in teorisi, karizmatik liderliğin doğasını anlamak için takipçilerle olan duygusal ve psikolojik ilişkilerin önemine dikkat çekmektedir.²⁶⁸

Karizmatik liderliğe yönelik psikoanalitik yaklaşım ise liderin karizmasının takipçileri üzerindeki etkisini psikodinamik süreçler aracılığıyla açıklamaktadır. Bu yaklaşıma göre, karizmatik liderler, takipçileriyle aralarındaki ilişkiyi, bilinçdışı süreçler ve projeksiyon yoluyla şekillendirmektedirler. Psikoanalitik teoriye göre, takipçiler, liderlerinin idealize edilmiş imajlarına yansıttıkları kendi arzularını ve ihtiyaçlarını liderin kişiliğinde görmektedirler. Bu süreç, liderin takipçileri üzerindeki etkisinin, onların bilinçdışı arzularını ve korkularını yansıtan bir yansıtma süreci olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, psikoanalitik teori, karizmatik liderliğin doğasını anlamak için takipçilerin psikolojik dinamiklerine odaklanmakta ve liderin bu dinamikler üzerindeki etkisini incelemektedir.²⁶⁹

Psikoanalitik yaklaşım, karizmatik liderliğin izleyiciler üzerindeki etkisinin, liderin kişisel özelliklerinden ziyade, izleyicilerin psikolojik dinamiklerine dayandığını savunmaktadır. Bu bağlamda, karizmatik liderler, takipçilerinin bilinçdışı arzularını ve korkularını manipüle ederek, onları kendi vizyonlarına bağlayabilmektedirler. Bu süreç, liderin karizmasını güçlendirmekte ve takipçiler üzerinde derin bir psikolojik etki yaratmaktadır. Psikoanalitik yaklaşım, karizmatik liderliğin izleyiciler

---

²⁶⁷ A.g.e., 19-20.

²⁶⁸ Gül, "Karizmatik liderlik ve örgütsel bağlılık ilişkisi üzerine bir araştırma", 38.

²⁶⁹ Aykanat, "Karizmatik liderlik ve örgüt kültürü ilişkisi üzerine Bir uygulama", 66.

üzerindeki etkisini daha derinlemesine ele almakta ve bu etkiyi liderin kişisel nitelikleri yerine, izleyicilerin psikolojik ihtiyaçları üzerinden açıklamaktadır.²⁷⁰

Tüm bunlara paralel olarak karizmatik liderlik, liderin kişisel niteliklerinden ziyade, takipçileriyle kurduğu duygusal ve psikolojik bağlar üzerinden şekillenmektedir. Karizmatik liderlerin etkisi, takipçilerin liderle özdeşleşme süreçleri, liderin sunduğu vizyonun gücü ve liderin davranışlarının sıra dışılığı ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, karizmatik liderlik, liderin takipçileri üzerinde yarattığı etkiyi anlamak için sadece liderin kişisel niteliklerine değil, aynı zamanda takipçilerin psikolojik ihtiyaçlarına ve liderle kurdukları duygusal bağlara da odaklanmaktadır.²⁷¹

4.3. Savaşların Kuramsal Çerçeve ve Genel Değerlendirmesi

Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn savaşları, İslam toplumunun erken döneminde sosyolojik ve psikolojik pek çok etki bırakmış ve bu toplumun sosyal yapısını şekillendirmede temel bir rol oynamıştır. Bu dört savaş, Müslümanların toplumsal dayanışma, liderlik anlayışı ve bireysel direnç geliştirme süreçlerinde derin izler bırakmıştır.

Bu savaşlar süresince Müslümanların gösterdiği dayanışma ruhu, Émile Durkheim'in toplumsal dayanışma teorisi çerçevesinde ele alınmıştır. Durkheim'in teorisi, bireylerin ortak değerler etrafında birleşmesini ve bu bağlamda sosyal bütünlüğün güçlenmesini vurgulamaktadır. Müslümanların birlik ve beraberlik içinde hareket etmeleri, savaşların getirdiği zorlukları kolektif bir bilinçle aşmalarını sağlamıştır. Diğer yandan, Max Weber'in karizmatik liderlik kuramı da savaşların etkilerini anlamada önemli bir kuramsal dayanak sunmaktadır. Weber'in kuramı, liderlerin kriz dönemlerinde kitleleri bir araya getirme ve onları motive etme gücünü ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in (s.a.v.) karizmatik liderliği, Müslümanların moral ve dayanıklılığını artırarak sosyal yapı ve bireysel direnç üzerinde belirleyici bir etki yaratmıştır.

---

²⁷⁰ Boas Shamir, "The Charismatic Relationship: Alternative Explanations and Predictions", *The Leadership Quarterly* 2, sy 2 (Haziran 1991): 84-85; Micha Popper, "The Development of Charismatic Leaders", *Political Psychology* 21, sy 4 (2000): 735-36.

²⁷¹ Günçavdı, "Karizmatik Liderlik", 32-33.

Savaşların psikolojik boyutu ise, Müslümanların kriz dönemlerinde geliştirdikleri başa çıkma stratejileri ve bireysel direnç süreçleri ile yakından ilişkilidir. Özellikle stresle başa çıkma teorileri, Müslüman bireylerin bu savaşlar sırasında karşılaştıkları zorlukları nasıl yönetebildiklerini anlamada önemli bir perspektif sunmaktadır. Her bir savaş, Müslüman toplumu üzerinde hem sosyolojik hem de psikolojik açıdan önemli etkiler bırakmış ve toplumun kendine özgü bir dayanışma ve direnç modeli geliştirmesine katkı sağlamıştır.

Bu bağlamda ilk olarak Bedir Savaşı, İslam toplumunun erken döneminde gerçekleşen en kritik olaylardan biri olarak sosyolojik ve psikolojik birçok etkiye sahiptir. Bu savaş, Müslümanlar için hem sosyal dayanışmanın hem de bireysel direnç gelişiminin temel örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bedir Savaşı'nın, Müslüman toplumun yapısını şekillendiren ve bireylerin kriz anlarında nasıl direnç gösterdiğini belirleyen dönüştürücü bir olay olduğu gözlemlenmektedir.

Nitekim savaş öncesi dönemde Müslümanlar, Medine'deki Ensar ve Mekkeli muhacirlerin bir araya gelmesiyle oluşan bir topluluk haline gelmiştir. Bu birleşim, sosyal dayanışma açısından önemli bir yapı oluşturarak İslam toplumunun temellerini güçlendirmiştir. Bu süreçte inşa edilen Mescid-i Nebevî, hem toplumsal birliktelik hem de dayanışmanın güçlendiği bir merkez haline gelmiştir.

Bedir Savaşı'nın sosyolojik boyutu incelendiğinde, Müslümanların birlik içinde hareket etmeleri, Émile Durkheim'in toplumsal dayanışma teorisine uygun bir örnek teşkil etmektedir. Durkheim'in dayanışma teorisine göre, toplumsal olaylar bireylerin bir araya gelmesini ve ortak değerler etrafında birleşmesini sağlamaktadır. Bedir Savaşı, Müslümanların iman bağlarını güçlendiren ve dayanışmayı pekiştiren bir olay olarak toplumun sağlamlaşmasında etkili olmuştur.

Savaşın başlamasının önemli sebeplerinden biri, Mekke'den Medine'ye hicret eden Müslümanların Mekkeliler tarafından zulme ve ekonomik boykota maruz kalmasıdır. Mekkeli müşriklerin Müslümanların mallarına el koyması ve saldırgan tavırları, savaşın kaçınılmaz hale gelmesine neden olmuştur. Bu durumda Müslümanların, adalet ve haklarını korumak amacıyla bir araya gelmeleri, toplumsal dayanışmanın güçlendiğini göstermektedir.

Bedir Savaşı, aynı zamanda Max Weber'in karizmatik liderlik kuramı ile değerlendirildiğinde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) liderliğinin Müslümanlar üzerindeki

etkisinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Weber'in kuramına göre karizmatik liderler, takipçilerini kriz anlarında motive edebilmekte ve onları ortak bir amaç etrafında toplayabilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.), Müslümanları savaşa hazırlarken onlara moral vermiş ve kararlılık aşılamıştır.

Bedir Savaşı sırasında Müslümanların, Mekkeli müşriklerle yüzleşmeye karar vermesi, topluluğun sosyal yapısının güçlenmesinde etkili bir adım olmuştur. Bu karar, toplumun birlikte hareket etme kabiliyetini göstermektedir. Savaş öncesinde yapılan istişareler, Müslümanlar arasında bir dayanışma ruhunun oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu süreç, sosyal bağları kuvvetlendiren önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

Savaşın başlamasıyla birlikte Müslümanların karargâh olarak belirledikleri yer ve su kaynaklarının kontrolünü ele almaları, stratejik bir üstünlük sağlamıştır. Bu hamle, savaşın sonucunu etkileyen önemli faktörlerden biri olmuştur. Müslümanların stratejik düşünme ve kriz yönetme becerileri, topluluk içindeki güvenin artmasına katkıda bulunmuştur.

Psikolojik açıdan bakıldığında Bedir Savaşı, Müslüman bireylerin stresle başa çıkma mekanizmalarını geliştirmelerine katkı sağlamıştır. Savaş sırasında gösterilen direnç ve dayanıklılık, Müslüman toplumun bireylerinin psikolojik olarak güçlendiğini göstermektedir. Bu durum, savaşın yalnızca fiziksel bir çatışma değil, aynı zamanda bireysel ve toplumsal psikolojik direnç gelişimine katkı sağlayan bir süreç olduğunu göstermektedir.

Savaş sırasında Müslümanların moralini yükselten etmenlerden biri de Hz. Âtike bint-i Abdulmuttalip'in gördüğü rüyadır. Rüyasında Kureş'in önde gelen liderlerinin öldüğünü gören Hz. Âtike, bu durumu Müslümanlar ile paylaşmış ve bu bilgi Müslümanlara moral sağlamıştır. Bu olay, bireylerin motivasyonunu artırarak savaş sırasında psikolojik destek sağlamıştır.

Bedir Savaşı'nda Müslümanlar, hem manevi hem de stratejik güçlerini birleştirerek hareket etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in önderliğinde birleşen Müslümanlar, savaşa dair kararlar alırken dayanışmanın önemini gözler önüne sermektedir. Müslümanların bu süreçte gösterdikleri birlik ve beraberlik ruhu, toplumsal dayanışma teorisinin somut bir örneği olarak değerlendirilmektedir.

Bedir Savaşı, aynı zamanda Müslüman toplumun kriz anlarında nasıl bir araya geldiğini ve psikolojik olarak nasıl direnç geliştirdiğini ortaya koymuştur. Müslümanlar, düşmanla karşılaşacakları anlarda bile morallerini yüksek tutarak savaşa katılmıştır. Bu durum, toplumsal yapının sağlamlaşmasına ve bireylerin psikolojik olarak güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Tüm bu yönleriyle Bedir Savaşı, İslam toplumunun erken döneminde sosyolojik ve psikolojik birçok dönüşümü beraberinde getirmiştir. Durkheim'ın toplumsal dayanışma teorisi ve Weber'in karizmatik liderlik kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu savaşın Müslüman toplumunun sosyal yapısını pekiştirdiği ve bireysel dirençlerini güçlendirdiği görülmektedir. Bedir Savaşı, Müslümanlar için sadece askeri bir zafer değil, aynı zamanda toplumsal ve bireysel dayanıklılığı artıran bir olay olarak İslam tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim Bedir Savaşı'nın sosyolojik ve psikolojik açıdan güçlendirici yönleri, Daryal'ın çalışmalarında da bu yönleriyle vurgulanmıştır.²⁷²

Bedir Savaşı'nın ardından yaşanan Uhud Savaşı, İslam toplumunun hem toplumsal dayanışma hem de psikolojik direnç açısından önemli sınavlarından biri olmuştur. Bedir zaferinin ardından, Mekke müşrikleri intikam duygusuyla yeniden savaş hazırlıklarına girişmiş ve bu kez Müslümanların karşısına daha güçlü bir orduyla çıkmıştır. Müslümanlar için büyük bir direniş ve fedakarlık örneği haline gelen Uhud Savaşı, hem stratejik hem de duygusal yönleriyle İslam toplumunu etkilemiş ve dayanışma ile liderliğin önemini yeniden vurgulamıştır. Bu savaş, Müslümanların kriz anlarında gösterdikleri dayanışma ve liderlik niteliklerini ortaya koyarken, Max Weber'in karizmatik liderlik kuramı ve Émile Durkheim'ın toplumsal dayanışma teorisi çerçevesinde ele alınabilecek dersler sunmaktadır. Ayrıca savaşın bireysel direnç ve stres yönetimi üzerindeki psikolojik etkileri, İslam toplumunun kendi içinde gelişen bir kriz yönetimi modeli geliştirmesine zemin hazırlamıştır.

Uhud Savaşı'nın başlıca nedenlerinden biri, Bedir Savaşı'ndaki Müslüman zaferinin Mekke müşrikleri arasında uyandırdığı intikam duygusudur. Bedir'deki yenilgi,

---

²⁷² Ali Murat Daryal, *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili*, 4. bs (M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014), 377-78.

Mekkeliler için ciddi ekonomik kayıplar ve Arap kabileleri arasındaki prestijlerinin zedelenmesi anlamına gelmiştir. Mekke müşrikleri, bu kaybı telafi etmek ve toplumsal haysiyetlerini yeniden kazanmak amacıyla Uhud Savaşı için geniş çaplı bir hazırlığa girişmiştir. Bu durum, Durkheim'ın toplumsal dayanışma teorisi bağlamında değerlendirildiğinde, müşterek duyguların toplumları nasıl birleştirici bir rol oynadığını ve düşmanlık gibi güçlü hislerin toplumsal harekete dönüştüğünü göstermektedir. Uhud Savaşı'na hazırlık süreci, müşrikler için ortak bir dava etrafında birleşme ve dayanışma yaratmıştır.²⁷³

Müslümanlar ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) liderliğinde savaş stratejilerini belirleyerek müşriklere karşı bir savunma düzeni kurmuştur. Ayneyn Tepesi'nde konuşlanan okçular, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) talimatları doğrultusunda kritik bir stratejik pozisyon elde etmiş ve savaşın ilk safhalarında Müslümanların üstünlük sağlamasını mümkün kılmıştır. Bu hamle, Weber'in karizmatik liderlik kuramı bağlamında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yalnızca bir dini lider değil, aynı zamanda etkili bir stratejik lider olduğunu ortaya koymaktadır. Karizmatik liderin, topluluğuna zor durumlarda güven telkin ederek onları daha yüksek bir amaca yönlendirmesi, Weber'in kuramında önemli bir yere sahiptir; bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.v.), Müslümanların savaşa olan inancını kuvvetlendirmiştir.

Ancak Ayneyn Tepesi'ndeki okçuların, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) talimatlarına uymayarak ganimet toplamak amacıyla mevzilerini terk etmesi, Müslümanların stratejik avantajını kaybetmesine ve savaşın seyri üzerinde belirleyici bir etkiye yol açmıştır. Bu boşluktan yararlanan Hâlid b. Velîd komutasındaki müşrik süvarileri, Müslümanlara saldırarak ciddi kayıplar vermiştir. Durkheim'ın toplumsal dayanışma teorisi çerçevesinde bu olay, toplum içinde bireylerin kolektif karar almanın önemini kavramalarını sağlamaktadır. Kriz anında dayanışmanın sağlanamaması, toplumsal yapının zayıflamasına yol açmakta ve bireysel çıkarlar, toplumsal birliği riske sokmaktadır. Okçuların bireysel kazanç arzusu, Müslüman

---

²⁷³ A.g.e., 385.

topluluğun dayanışma gücünü kırmış ve Weber'in kuramında tanımlandığı gibi, liderle takipçileri arasındaki bağlılığın önemini daha belirgin hale getirmiştir.²⁷⁴

Uhud Savaşı sırasında Müslümanların önemli kayıplarından biri Hz. Hamza'nın şehit edilmesidir. Hind bint Utbe tarafından teşvik edilen Vahşi b. Harb'in bu saldırısı, Müslümanlar arasında derin bir üzüntü yaratmıştır. Durkheim'in teorisi, toplumsal dayanışmanın özellikle ortak acılar etrafında güçlenebileceğini öne sürmektedir; bu bağlamda Hz. Hamza'nın şehit edilmesi, Müslümanları bir araya getiren bir trajedi olarak dayanışma duygularını pekiştirmiştir. Ortak bir acının toplumu nasıl birleştirici bir rol oynadığı ve bireyleri dayanışmaya teşvik ettiği, Uhud Savaşı'nın bu trajik olayında gözlemlenmektedir. Toplum içinde acılarla birleşme güdüsü, dayanışmanın kuvvetlenmesine katkı sağlamaktadır.

Savaşın kritik anlarından birinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaralanması, Müslümanlar arasında kısa süreli bir paniğe neden olmuştur. Ancak sahabelerin onun çevresinde toplanarak savunma düzeni kurmaları, Weber'in karizmatik liderlik kuramında liderin güven sağlama ve takipçilerini çevresine toplama gücüne işaret etmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) karizmatik kişiliği, savaşın en zorlu anlarında Müslümanları yeniden toparlayarak savunmalarını sağlamlaştırmıştır. Weber'in kuramına göre karizmatik liderler, kriz anında toplum içinde güven ve bağlılık yaratarak insanların zorlukları aşmasını sağlar. Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.v.), liderlik gücünü kullanarak Müslümanlara dayanma gücü vermiştir.

Müslümanlar için Uhud Savaşı, aynı zamanda bireysel ve toplumsal dirençlerini test eden bir psikolojik mücadele olmuştur. Bu savaş, Müslümanların stresle başa çıkma stratejilerini geliştirmelerine olanak tanımış, bireylerin savaş gibi yoğun stresli durumlarda dayanıklılıklarını artırmıştır. Stresle başa çıkma teorileri çerçevesinde incelendiğinde, bu durum Müslüman bireylerin kriz anında nasıl dayanıklılık geliştirdiklerini ve psikolojik dirençlerini arttırdıklarını göstermektedir. Özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) teselli edici ve moral yükseltici tavırları, Müslümanların psikolojik olarak toparlanmasına katkı sağlamıştır. Bu süreç, Müslüman toplumun zorluklarla başa çıkabilme gücünü pekiştirmiştir.

---

²⁷⁴ A.g.e., 387-88.

Savaşın sonunda Müslümanların yeniden savunma düzeni oluşturması, müşriklerin geri çekilmesine neden olmuştur. Bu gelişme, Müslümanların kriz anında gösterdikleri direnç ve kararlılığın bir göstergesi olarak dikkat çekmektedir. Weber'in karizmatik liderlik kuramı bağlamında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) liderliği, Müslümanların moralini yeniden kazanmasını ve toparlanmasını sağlamış; bu, karizmatik liderliğin zor anlarda toplumu bir arada tutma gücüne sahip olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır. Karizmatik liderin kriz yönetimindeki rolü, Müslümanların Uhud Savaşı'nda toparlanarak savaşıma devam etmelerine olanak tanımıştır.

Uhud Savaşı sonrası Medine toplumunda özellikle Yahudi kabileler, Müslümanların zayıfladığı ve savunmalarının kırılgan hale geldiği inancına kapılmıştır. Bu durum, Medine içindeki bazı Yahudi kabilelerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) karşı ihanet planları yapmasına ve suikast girişiminde bulunmalarına yol açmıştır. Durkheim'ın dayanışma teorisi çerçevesinde, toplumda kriz anlarında iç güvenin nasıl kırılabileceği ve toplumsal yapıların tehdit altına girdiği gözlemlenmektedir. Toplumun bir kısmının güvenini kaybetmesi, topluluk içinde dayanışmanın zayıflamasına ve sosyal bağların sarsılmasına yol açmaktadır.

Müşriklerin Uhud Savaşı'ndaki kısmi başarıları, çevredeki diğer Arap kabilelerini de Müslümanlara karşı cesaretlendirmiştir. Ancak Müslümanların savaş sonrası aldıkları önlemler ve toparlanma süreçleri, bu kabilelerin saldırı planlarını boşa çıkarmıştır. Bu durum, Weber'in kuramında tanımlanan liderin takipçilerini toparlayıcı ve güçlendirici rolünü göstermektedir. Müslümanlar, karizmatik liderlerinin rehberliğinde yeniden birlik ve dayanışma içinde hareket ederek, İslam toplumunun kriz sonrasında da güçlenmesini sağlamıştır.

Uhud Savaşı'nın ardından Müslüman toplum içinde dayanışma duyguları ve kriz yönetme stratejileri pekişmiştir. Toplumun böylesi zor bir sınavdan geçmesi, Durkheim'ın dayanışma teorisi çerçevesinde topluluğun ortak amaçlar ekseninde birleşmesini sağlamış ve bireylerin toplumsal dayanışmaya olan bağlılığını artırmıştır. Toplum içinde ortak acılar ve zorluklar karşısında birlikte hareket etme, Müslümanların toplumsal yapısını ve dayanışma bağlarını güçlendirmiştir.

Dolayısıyla Uhud Savaşı, İslam toplumunun hem sosyolojik hem de psikolojik açılardan yeniden şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Weber'in liderlik kuramı ve

Durkheim'in dayanışma teorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, Uhud Savaşı, Müslümanların bireysel ve toplumsal dirençlerini güçlendirmiş, İslam toplumunun dayanışma ruhunu pekiştirmiştir. Bu kuramsal çerçevelerle birlikte ele alındığında, savaşın İslam toplumu üzerindeki dönüştürücü etkileri daha net bir şekilde anlaşılmaktadır; Müslümanlar için Uhud, yalnızca bir askeri mücadele değil, sosyal ve psikolojik dayanıklılığı artıran bir süreç olarak önemli bir yer edinmiştir.

Uhud Savaşı, İslam toplumunun dayanışma ve liderlik bağlamında zorlu bir sınavdan geçtiği önemli bir çatışma olarak tarihe geçmiştir. Bu savaşın ardından Müslümanlar, birlik ve güven içinde hareket etmenin önemini daha derinlemesine kavramış ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) liderliği etrafında kenetlenerek toplumsal yapılarını daha güçlü bir hale getirmiştir. Ancak müşrikler, Uhud'da kazandıkları kısmi zaferle yetinmemiş, İslam toplumunu tamamen ortadan kaldırmak amacıyla geniş çaplı bir saldırı planlamıştır. Çevre kabilelerin de desteğini alarak Medine'yi kuşatma hazırlıklarına girişen müşrikler, Müslümanları daha kapsamlı bir savunma ve dayanışma sürecine mecbur bırakmıştır. Bu yeni tehdit, Müslümanların bir kez daha dayanışma, liderlik ve psikolojik direnç sınavı verecekleri Hendek Savaşı'nı gündeme getirmiştir.

Hendek Savaşı, İslam toplumunun dayanıklılık ve toplumsal birlik açısından bir sınavdan geçtiği önemli bir dönemi temsil etmektedir. Mekke müşrikleri, çevredeki kabileleri Müslümanlara karşı kışkırtarak büyük bir ordu toplamış ve Medine'yi kuşatma altına almıştır. Bu kuşatma, Müslümanlar için zorlu bir bekleyiş ve savunma süreci başlatmıştır. Durkheim'in toplumsal dayanışma teorisi bağlamında bu durum, bir toplumun dış tehditle karşılaştığında nasıl kenetlenebildiğini ve bireylerin kendilerini toplumsal amaçlara daha sıkı bağlayarak zorluklara karşı daha dirençli hale geldiğini göstermektedir. Hendek Savaşı, Müslümanların birbirlerine olan bağı güçlendirerek topluluk içinde dayanışma duygusunun yeniden inşa edilmesine katkıda bulunmuştur.

Hendek Savaşı'nın en dikkat çekici özelliklerinden biri, Müslümanların dayanışma ruhunu somut bir eyleme dönüştürerek şehri hendekle savunma kararı almasıdır. Kuşatma karşısında stratejik bir savunma olarak kazılan hendek, bireylerin yalnızca savaş sırasında değil, aynı zamanda günlük hayattaki fedakarlık ve dayanışma örnekleriyle de toplumsal bağlarını güçlendirmesine olanak tanımıştır. Durkheim'in dayanışma teorisi ışığında, bu tür bir kolektif çaba, bireylerin toplum için bir araya

gelerek zorluklara karşı ortak bir direnç gösterme arzusunu ortaya koymaktadır.²⁷⁵ Hendek kazma sürecine katılan tüm bireyler, yalnızca bir askeri stratejiyi uygulamakla kalmamış, aynı zamanda dayanışma yoluyla toplumsal bağlarını güçlendirmiştir.

Savaşın kuşatma sürecinde Müslümanlar, sıkı bir bağlılık sergileyerek birbirlerini desteklemiş ve uzun süre müşrik saldırılarına karşı savunma sağlamıştır. Weber'in karizmatik liderlik kuramı bağlamında, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in savaş boyunca topluluğa önderlik etmesi, Müslümanların bu zorlu süreçte moral ve motivasyonunu yüksek tutmalarını sağlamıştır. Karizmatik liderin kriz döneminde topluluğu bir araya getirme ve cesaret aşılama yeteneği, Weber'in kuramında temel bir rol oynamaktadır; Hendek Savaşı'nda Hz. Peygamber (s.a.v.), Müslümanlara umut aşılayarak onları bu mücadelede birlik içinde tutmuştur.

Müşriklerin bu kuşatma sırasında uyguladığı baskı ve zorlayıcı koşullar, Müslüman bireylerin psikolojik dayanıklılığını da test etmiştir. Stresle başa çıkma teorileri çerçevesinde incelendiğinde, savaşın getirdiği yoğun stres ortamı, Müslümanların bu koşullara adapte olma ve dayanma kapasitesini ortaya koymuştur. Özellikle Hz. Peygamber (s.a.v.)'in telkin edici ve sakinleştirici tavırları, bireylerin bu kuşatma sürecinde daha dirençli olmalarını ve toplumsal krizi aşmalarını kolaylaştırmıştır. Bu süreç, İslam toplumunun bireysel dayanıklılık geliştirme noktasında önemli bir deneyim kazanmasına katkı sağlamıştır.

Hendek Savaşı boyunca yaşanan zorlayıcı koşullar, Müslümanlar arasında dayanışma ve karşılıklı güveni daha da güçlendirmiştir. Durkheim'ın teorisi çerçevesinde, toplumda kriz anlarında bireyler arasında ortaya çıkan bu dayanışma, bireylerin yalnızca kendileri için değil, tüm toplumun iyiliği için çaba sarf etmesine yol açmaktadır. Toplumun dayanışma ruhu, bireysel fedakarlık ve güven aracılığıyla zorlukları aşma kapasitesini artırmıştır. Bu bağlamda, hendek savunması, Müslümanların dayanışma güdüsünü somut bir şekilde sergileyerek topluluk içinde güvenin yeniden tesis edilmesini sağlamıştır.

---

²⁷⁵ A.g.e., 390-91.

Kuşatma sürecinde Müslümanların gösterdiği direniş ve dayanışma, Weber'in karizmatik liderlik kuramının toplum üzerindeki etkisini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, savaş süresince Müslümanlara güven telkin etmesi, onların bu uzun ve stresli süreçte birlik içinde kalmalarını sağlamıştır. Weber'in teorisine göre, kriz anlarında liderin kitleyi moral açıdan desteklemesi, toplumun bireylerine de bir dayanıklılık duygusu aşılamaktadır. Bu doğrultuda, Hz. Peygamber (s.a.v.), Müslümanların bu zor koşullar altında bile birbirlerine kenetlenmelerine katkıda bulunmuş ve savaş süresince gösterdikleri dayanışmayı güçlendirmiştir.

Hendek Savaşı'nda Müslümanlar yalnızca dış tehditlere karşı değil, aynı zamanda içsel korku ve endişelerle de mücadele etmek durumunda kalmıştır. Stresle başa çıkma teorileri bağlamında, bireylerin kriz durumlarında güçlü bir liderin rehberliğinde korkularını yenmeleri ve dayanıklılık kazanmaları beklenir. Bu bağlamda, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Müslümanlara sürekli olarak moral vermesi, onların içsel dirençlerini güçlendirmiştir. Bu süreç, Müslüman bireylerin zorlu durumlarda yalnızca liderlerine değil, aynı zamanda kendi psikolojik dayanıklılıklarına da güvenmelerini sağlamıştır.

Savaşın uzun kuşatma süresi boyunca Müslümanların bireysel ve toplumsal dayanışma göstererek başarılı bir savunma sergilemeleri, Durkheim'in dayanışma teorisi bağlamında topluluğun sosyal yapısının güçlenmesine katkı sağlamıştır. Toplum, kriz anında daha güçlü bağlar oluşturarak toplumsal yapının sağlığını artırmıştır. Hendek Savaşı, Müslümanların ortak bir savunma stratejisi oluşturması ve dayanışma ruhunu güçlendirmesi açısından Durkheim'in kuramında öngörülen işlevsel dayanışmanın net bir örneğini sunmaktadır.

Savaş sürecinde Müslümanlar arasındaki bireysel çıkarların değil, toplumsal birliğin ön planda tutulması, Weber'in karizmatik liderlik kuramı doğrultusunda, liderin bireyleri ortak hedefler etrafında birleştirme gücünü göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.), liderlik vasfıyla bireylerin kendilerini toplumun menfaati için feda etmelerini teşvik etmiş ve savaş boyunca bu fedakarlık ruhunu koruyabilmiştir. Bu süreç, Weber'in kuramında öngörülen karizmatik liderliğin toplum üzerindeki birleştirici etkisinin somut bir örneğini oluşturmuştur.

Hendek Savaşı sonrasında Müslüman toplum, daha güçlü bir dayanışma ve güven duygusuna sahip hale gelmiştir. Bu süreç, Durkheim'ın dayanışma teorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, kriz anında topluluğun birlikte hareket etme kabiliyetinin sosyal yapıyı güçlendirdiğini göstermektedir. Krizden geçen bireyler, toplulukları ile daha sağlam bağlar kurarak dayanışma ruhunu daha derinlemesine yaşama fırsatı bulmuştur. Müslümanlar, Hendek Savaşı sonrasında sahip oldukları dayanışma ruhuyla topluluklarının gücünü daha da artırmıştır.

Hendek Savaşı, Müslüman toplum için dayanıklılığın geliştirilmesi ve toplumsal dayanışmanın pekişmesi açısından önemli bir sınav oluşturmuştur. Bu savaş, topluluğun zor koşullara rağmen direnç göstermesi ve kendini koruma refleksini güçlendirmesi bağlamında, Weber'in karizmatik liderlik kuramında ifade edilen kriz yönetimi etkisini gözler önüne sermektedir. Kriz anında Müslümanların Hz. Peygamber'in (s.a.v.) etrafında birleşerek topluluklarını savunmaları, liderin kriz koşullarında bile topluluğu bir arada tutma kapasitesini ortaya koymaktadır.²⁷⁶

Tüm bunlara paralel olarak Hendek Savaşı, İslam toplumunun dış tehditlere karşı dayanışma ve direnç göstermesi açısından sosyolojik ve psikolojik derinliklere sahiptir. Weber'in karizmatik liderlik kuramı ve Durkheim'ın dayanışma teorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu savaş, Müslümanların toplumsal yapılarının güçlenmesine ve bireysel dirençlerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Topluluk içinde güçlenen dayanışma ruhu, Müslümanların kendilerine olan güvenlerini artırmış ve İslam toplumunun kriz dönemlerinde güçlü bir savunma örneği sergilemesine olanak tanımıştır.

Huneyn Savaşı, İslam toplumunun zafer ve zorluklarla dolu bir dönemde karşılaştığı önemli sınavlardan biridir. Mekke'nin fethinden hemen sonra yaşanan bu savaş, Müslümanların yeniden şekillenen sosyal yapısında bir dayanıklılık testi oluşturmuştur. Bu zorlu savaş, İslam toplumunun yeni üyelerinin de katılımıyla genişleyen Müslüman topluluğunun, farklı kültür ve geleneklerden gelen bireylerin nasıl bir araya geleceğini ve birlikte hareket edebileceğini gözler önüne sermektedir.

---

²⁷⁶ A.g.e., 393.

Durkheim'in dayanışma teorisi ışığında, Huneyn Savaşı, bireylerin ortak değerler etrafında birleşmesini ve İslam toplumuna entegre olmasını sağlamıştır.

Savaşın başlangıcında Müslümanların stratejik dezavantaj yaşaması ve zorluklarla karşı karşıya kalması, Müslüman bireylerin dayanışma güdülerini test etmiştir. İslam toplumunun genişlemesiyle beraber oluşan çeşitli alt gruplar, kriz anlarında topluluğa uyum sağlama noktasında direnç göstermek durumunda kalmıştır. Durkheim'in dayanışma teorisine göre, toplumun genişlemesi, dayanışmanın bir sınavdan geçmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda Huneyn Savaşı, Müslümanlar arasındaki yeni sosyal bağların sınanmasına ve bireylerin topluluk içindeki konumlarını netleştirmesine olanak tanımıştır.

Weber'in karizmatik liderlik kuramı çerçevesinde, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu savaş sırasındaki rolü, Müslüman toplumu yeniden bir araya getirme ve zorluklar karşısında birleştirici bir figür olarak öne çıkma noktasında belirleyici olmuştur. Savaşın başlarında Müslüman ordusunun dağılıp gerilemesi ile, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in cesaret ve güven veren tavırları, toplumun bireylerini yeniden toparlamış ve liderin karizmatik gücünün kriz anında bireyleri birleştirme yeteneğini bir kez daha kanıtlamıştır. Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.v.), Weber'in liderlik kuramında belirtilen şekilde, topluluğun moral ve motivasyon kaynağı olmuştur.

Huneyn Savaşı'nda yaşanan dağılma ve moral kaybı, Müslüman bireylerin direnç ve bağlılık kapasitelerini test etmiştir. Stresle başa çıkma teorileri bağlamında, savaşın bu çetin anları, bireylerin karşı karşıya kaldıkları riskler karşısında psikolojik olarak nasıl dayanıklılık geliştirdiklerini ortaya koymaktadır. Özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) liderliği altında Müslümanların, dağılan moral ve motivasyonlarını yeniden toparlamaları, bu topluluğun kriz koşullarında psikolojik direnç gösterebildiğini ve içsel güçlerini koruyabildiklerini göstermektedir. Bu direnç, Müslümanların savaşta yeniden kazanmasına katkı sağlayan önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, savaşın kritik anlarında çevresindekilere cesaret aşıl原因 sözleri ve kararlı duruşu, Müslümanları yeniden bir araya getirmiştir. Weber'in karizmatik liderlik kuramına göre, bir liderin zor anlarda cesur ve güven verici tavrı, takipçilerinin moral ve güven duygusunu yükseltir. Huneyn Savaşı'nda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kararlılığı, Müslümanlar için birleştirici bir güç olarak işlev görmüştür. Onun çevresinde toplanan Müslümanlar, liderlerinin karizmasından güç

olarak savaşma azmini yeniden kazanmış ve bu sayede Huneyn Savaşı'nda zafer elde etmişlerdir.

Huneyn Savaşı'nın başlangıcında yaşanan dağılma anları, MÜslümanlar arasında dayanışma ve birlik duygusunun yeniden tesis edilmesi gerektiğini göstermiştir. Durkheim'ın teorisine göre, toplumsal krizler bireylerin dayanışma ve birlik duygusunu yeniden güçlendirir ve bireyleri birbirine yakınlaştırır. Huneyn Savaşı, MÜslümanların toplumsal bağlarını yeniden inşa ederek dayanışma duygusunu güçlendirmiş ve MÜslüman bireylerin bu bağlamda kolektif bir savunma geliştirmelerine katkıda bulunmuştur. Bu süreç, İslam toplumunun birbirine kenetlenme yeteneğini pekiştirmiştir.

MÜslümanların savaşın başlangıcında düzensiz ve dağınık bir şekilde geri çekilmesi, özellikle topluluk içindeki yeni bireylerin savunma konusundaki kararlılıklarını test etmiştir. Weber'in karizmatik liderlik kuramı ışığında, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) liderliği, bu karmaşa anında MÜslümanları birleştirmiş ve kriz anında nasıl toparlanabileceklerini göstermiştir. Yeni katılan MÜslümanların bu liderlikten ilham olarak tekrar birleşmeleri, karizmatik liderliğin topluluk içindeki uyumu nasıl güçlendirdiğine dair önemli bir örnek sunmaktadır.

Huneyn Savaşı, MÜslümanların yaşadığı bu karmaşaya rağmen savaş alanında toparlanmalarını sağlamış ve kriz dönemlerinde dayanışmanın güçlenmesi gerektiğini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Bu savaş, bireylerin toplulukla uyum sağlamaları, sosyal bağların yeniden kurulması ve lider etrafında kenetlenme ihtiyacını güçlendirmiştir. Durkheim'ın dayanışma teorisi doğrultusunda, MÜslüman bireyler savaşın sonunda daha güçlü bir sosyal bağ geliştirerek birbirlerine olan güvenlerini pekiştirmiştir.

Huneyn Savaşı'nda kazanılan zafer, MÜslüman topluluğun kriz yönetimi ve stresle başa çıkma kapasitesinin de bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Bu savaşın zorlukları, MÜslümanların yeni katılımcıları da kapsayan genişleyen topluluk yapısında, stresle başa çıkma yeteneklerini geliştirmelerine katkı sağlamıştır. Stresle başa çıkma teorileri bağlamında, bireylerin kriz anında kendilerini toparlamaları ve liderlerinin kararlı duruşundan destek olarak psikolojik direnç göstermeleri, toplumun içsel dayanıklılığını artıran bir faktör olmuştur.

Huneyn Savaşı sonrasında, İslam toplumu daha güçlü bir dayanışma ve birlik duygusuna sahip hale gelmiştir. Weber'in karizmatik liderlik kuramına göre, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu savaş sürecindeki liderliği, topluluk üyelerini ortak bir ideal etrafında birleştirerek onları yeniden toparlamıştır. Karizmatik liderin takipçileri üzerindeki güven ve bağlılık oluşturma kapasitesi, Müslümanların Huneyn'deki zorlu koşulları aşmalarını sağlamıştır. Bu kriz süreci, Müslümanların topluluk olarak dayanma kapasitelerinin gelişmesine katkı sağlamış ve topluluğun içsel bütünlüğünü kuvvetlendirmiştir.

Savaşın sonunda Müslümanlar, dayanışma ve direnç gösterme noktasında daha kuvvetli bir yapıya kavuşmuştur. Durkheim'ın dayanışma teorisi ışığında değerlendirildiğinde, Huneyn Savaşı, toplumsal bağların kriz anlarında güçlenmesi ve bireylerin ortak değerler doğrultusunda yeniden birleşmesi anlamında önemli bir sınav oluşturmuştur. İslam toplumu, yaşadığı bu süreçten sonra kolektif bilincini daha güçlü bir şekilde yeniden inşa etmiş ve toplumsal yapısını sağlamlaştırmıştır.

Böylece Huneyn Savaşı, Müslüman toplumun yeniden şekillenen sosyal yapısını ve liderlik etrafında kenetlenme kapasitesini gösteren bir örnek teşkil etmiştir. Weber'in karizmatik liderlik kuramı ve Durkheim'ın dayanışma teorisi çerçevesinde ele alındığında, Huneyn Savaşı, Müslümanların kriz anında toparlanarak sosyal yapıyı güçlendirme becerilerini göstermiştir. Bu savaş, topluluğun kriz anında dayanışma gücünü nasıl yeniden kazanabileceğini, liderin birleştirici rolünün ne kadar önemli olduğunu ve Müslüman bireylerin sosyal yapıyı nasıl koruduklarını ortaya koyarak İslam toplumunun gelişiminde kalıcı izler bırakmıştır.

İslam toplumunun erken dönem savaşları, hem toplumsal yapılarını şekillendirmiş hem de bu topluluğun dayanıklılık, birlik ve liderlik gibi kavramlarla nasıl bir bütünlük oluşturduğunu gözler önüne sermiştir. Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn savaşları, farklı koşul ve gereksinimlerle meydana gelmiş olsa da her biri Müslümanların kolektif bilinç ve dayanışma duygusunu pekiştirmesi noktasında kritik işlevler üstlenmiştir. Durkheim'ın toplumsal dayanışma teorisi ve Weber'in karizmatik liderlik kuramı, bu savaşların İslam toplumu üzerindeki etkilerini anlamak için önemli kavramsal araçlar sunmaktadır. Her savaş, Müslüman toplumun farklı bir yönünü açığa çıkarırken, topluluğun dayanıklılığını pekiştiren ortak bir tema etrafında birleşmiştir.

Bedir Savaşı'nda, Müslümanların ilk zaferlerini elde etmeleri, onların kolektif gücünü ve iman bağlılıklarını ortaya koymuştur. Bu ilk savaş, Müslümanların sosyal bağlarını kuvvetlendirmesiyle Durkheim'ın dayanışma teorisine somut bir örnek oluştururken; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) liderliğinin onların motivasyonlarını ne şekilde etkilediğini de gözler önüne sermiştir. Bedir'de elde edilen zaferin ardından gelen Uhud Savaşı ise, Müslümanların içsel dayanışmalarının ne kadar kritik olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle Uhud'daki okçuların stratejik hatası, bireysel çıkarların topluluğa olan etkisini gözler önüne sererken, kriz anında dayanışmanın zafer için ne kadar vazgeçilmez bir unsur olduğunu vurgulamıştır. Weber'in karizmatik liderlik kuramı, burada bir kez daha belirgin hale gelmiş; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu zorlu savaşta topluluğunu bir arada tutma yeteneği, bireylerin kendilerini yeniden topluluğun hizmetine adanmasını sağlamıştır.

Hendek Savaşı, toplum içinde stratejik dayanışmanın ve kolektif çabanın ne kadar belirleyici olduğunu kanıtlamış bir diğer kritik olaydır. Medine'nin dış tehditlere karşı hendek kazma fikri, sadece bir askeri savunma değil, aynı zamanda toplumsal bağların güçlenmesine de katkıda bulunmuştur. Bireylerin bu süreçte ortaya koydukları çaba, Müslüman toplumda bireysel sorumluluk ve dayanışma kavramlarını pekiştirmiştir. Bu savaş, topluluğun sadece kriz anlarında değil, zorluğun kendisini önleme ve ortak savunma düzeni kurma noktasında da nasıl bir araya gelebildiğini gözler önüne sermiştir. Durkheim'ın dayanışma teorisi çerçevesinde bu savunma modeli, toplum içindeki bireylerin toplumsal hedefler etrafında birleşme kapasitelerini vurgulamaktadır. Bu noktada Weber'in karizmatik liderlik kuramı da, liderin sadece savaş anında değil, aynı zamanda strateji geliştirme sürecinde de topluluğu motive eden bir figür olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Huneyn Savaşı ise, İslam topluluğunun genişlemesiyle beraber farklı kültür ve geleneklerden gelen bireylerin, Müslüman topluluğun bir parçası haline gelirken yaşadığı uyum sorunlarını aşmasını sağlamıştır. Huneyn'in başında yaşanan dağılma ve kaos, liderlik ve dayanışmanın topluluğu yeniden bir araya getirme gücünü test etmiş ve Müslümanların kriz anında içsel birliği korumanın önemini derinlemesine kavramalarına vesile olmuştur. Weber'in karizmatik liderlik kuramı, burada özellikle ön plana çıkmaktadır; Hz. Peygamber (s.a.v.), bu savaştaki kararlılığı ve cesaret

aşıl原因larıyla, kriz anında dağılan topluluğu yeniden toparlamış ve onların güvenlerini yeniden kazanmalarını sağlamıştır.

Genel olarak bu savaşlar, Müslüman toplumun her seferinde farklı krizlerden geçerken daha güçlü ve bütünleşmiş bir sosyal yapı oluşturduğunu göstermektedir. Bedir'den Huneyn'e kadar uzanan bu süreçte İslam toplumunun deneyimleri, Durkheim'ın toplumsal dayanışma teorisini doğrulayan bir topluluk yapısı sergilerken, Weber'in karizmatik liderlik kuramı da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kriz anlarındaki etkisini anlamak için güçlü bir araç sunmaktadır. Bu savaşların her biri, İslam toplumunun kriz anlarında birlik ve beraberliği koruyarak nasıl daha sağlam bir yapı haline geldiğini açıklamaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Savaşın İslâm'daki tanımı ve meşruiyeti, adalet, merhamet ve barış ilkeleri üzerine kurulu olduğu görülmektedir. İslâm, savaşı yalnızca zulme uğrayanların haklarını korumak ve adaleti sağlamak amacıyla meşru kabul etmektedir. Bu çerçevede, savaşın başlatılmasından önce barışçıl çözüm yollarının tükenmiş olması gerektiği vurgulanmaktadır.

Cihad kavramı, İslâm inancında merkezi bir yer tutmakta ve geniş bir yelpazede, hem manevî hem de fizikî mücadeleleri içermektedir. Cihad, Allah'ın rızasını kazanmak, dini korumak ve yaymak için yapılan her türlü çabayı ifade etmektedir. Cihadın, sadece silahlı çatışmaları değil, aynı zamanda kişinin nefsiyle, kötülüklerle ve toplum içindeki adaletsizliklerle mücadelesini de kapsadığı anlaşılmaktadır.

İslâm'da savaşın hukukî temelleri, savaş esnasında masum sivillerin korunmasını ön plana çıkarmaktadır. İslâm hukuku, kadınların, çocukların, yaşlıların ve delilerin korunması gerektiğini açıkça belirtmektedir. Savaş esnasında bu gruplara zarar verilmesi kesin bir dille yasaklanmış, adalet ve merhamet ilkeleri ön plana çıkarılmıştır.

Hz. Peygamber'in savaş anlayışı, adalet ve zulme karşı duruş üzerine kurulmuştur. Kur'an-ı Kerim ve hadislerde belirtilen ilkeler, savaşın sadece meşru sebeplerle ve adil bir şekilde yürütülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Peygamberimiz, barış ve uzlaşmanın her zaman tercih edilmesi gerektiğini öğretmiştir.

Bu çalışmada ele alınan konular, İslâm'ın savaş ve barış anlayışının derinliğini ve çeşitliliğini göstermektedir. İslâm, savaşı sadece zorunlu ve kaçınılmaz olduğunda meşru bir araç olarak görmekte, savaşın her zaman adalet, merhamet ve insan onurunu gözeterek yürütülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Hz. Peygamber'in savaşa ilişkin öğretileri, savaşın etik ve ahlaki boyutlarını da kapsamakta, adalet ve barışı ön plana çıkarmaktadır. İslâm tarihindeki savaşlar, bu

ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilmiş ve İslâm toplumlarının savaş anlayışını şekillendirmiştir.

İslâm'ın savaş ve barış konularındaki tutumları, zaman ve mekan fark etmeksizin, tüm insanlık için önemli mesajlar içermektedir. Hz. Peygamber'in örnek hayatı ve öğretileri, adalet, merhamet ve barış arayışının bir simgesi olarak kalmış, Müslümanların karşılaştıkları zorluklarla mücadele etme biçimlerini ve dünya barışına olan katkılarını şekillendirmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, İslâm'ın savaş ve cihad anlayışının yalnızca fizikî mücadeleleri değil, aynı zamanda manevî ve ahlaki boyutları da kapsadığını ortaya koymuştur. İslâm, savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda dahi, adalet, merhamet ve insan onuruna saygı gibi evrensel değerlerin korunmasını öngörmektedir. Bu çerçevede, İslâm toplumlarının savaş ve barış konularında nasıl bir yol izlemesi gerektiğine dair kapsamlı ve derinlikli bir rehber sunmaktadır.

Bu bağlamda, İslâm'ın savaş ve barış üzerine kurulu temel değerleri, günümüz dünyasında karşılaşılan savaş ve çatışma durumlarında dahi rehberlik edecek önemli ilkeler sunmaktadır. İslâm'ın barış ve adalet ilkeleri, sadece Müslüman toplumlar için değil, aynı zamanda tüm insanlık için önemli dersler içermektedir. Bu değerler, insanlığın karşı karşıya kaldığı savaş ve çatışmaların çözümünde yol gösterici olmaya devam etmektedir.

Hz. Peygamber'in katıldığı büyük savaşlar ve bu savaşlara ilişkin stratejiler, İslâm toplumunun sosyolojik ve psikolojik dinamiklerinin derinlemesine anlaşılmasına imkân tanımaktadır. Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn savaşları, hem tarihsel bir perspektiften hem de sosyolojik ve psikolojik teorilerin ışığında incelendiğinde, İslâm toplumunun evriminde kritik dönüm noktaları olarak öne çıkmaktadır. Bu dört büyük savaşın her biri, farklı kuramsal çerçevelerden ele alındığında, Müslüman toplumunun sosyal yapısını, liderlik dinamiklerini, topluluk içi ve topluluklar arası ilişkileri nasıl şekillendirdiğine dair önemli içgörüler sunmaktadır.

Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn savaşlarına ilişkin sosyolojik ve psikolojik kuramların değerlendirilmesi, İslam tarihindeki bu olayların toplumsal ve bireysel dinamikler üzerindeki etkilerini daha derinlemesine bir şekilde kavranmasına olanak tanımaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in liderliği, toplumsal dayanışma ve otoriteye olan etkisi gibi unsurlar, bu savaşların sonucunda şekillenmiştir. Özellikle

Durkheim'in toplumsal dayanışma teorisi ve Weber'in otorite tipleri bu savaşların sosyolojik analizinde kritik bir rol oynamaktadır.

Bedir Savaşı, Durkheim'in toplumsal dayanışma teorisi bağlamında incelendiğinde, Müslümanların birbirlerine olan bağlılıklarını ve toplumsal uyumu pekiştiren bir olay olarak değerlendirilmektedir. Bu savaşta, Ensar ve Muhacirler arasındaki dayanışma, İslam toplumunun temelini oluşturan kardeşlik bağlarını güçlendirmiştir. Toplumsal dayanışmanın bu denli güçlü olması, Müslümanların Bedir'de zafer kazanmasında belirleyici bir etken olmuştur.

Weber'in otorite tipleri açısından Bedir Savaşı'nı değerlendirdiğimizde, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in karizmatik liderliği ön plana çıkmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in liderliği, Müslümanların ona olan güvenini ve itaatini artırmış, bu sayede Bedir'de stratejik üstünlük elde edilmiştir. Karizmatik otorite, Müslümanlar arasında birliği ve disiplini sağlamakta önemli bir rol oynamıştır.

Uhud Savaşı, Durkheim'in toplumsal dayanışma teorisi bağlamında incelendiğinde, Müslümanların bu savaşta yaşadıkları zorluklar ve kayıplar toplumsal dayanışmayı test eden unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Savaş sırasında ve sonrasında Müslümanlar arasındaki dayanışmanın devam etmesi, İslam toplumunun bu zorluklara rağmen ayakta kalmasını sağlamıştır.

Weber'in otorite tipleri açısından Uhud, Hendek ve Huneyn Savaşları da değerlendirildiğinde, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in karizmatik liderliği bir kez daha belirleyici olmuştur. Uhud'da Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in direktiflerine olan sadakatlerini göstermiş, ancak savaşın ilerleyen safhalarında bazı stratejik hatalar nedeniyle bu sadakat ve itaat test edilmiştir.

Psikolojik kuramlar çerçevesinde, Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn savaşları, Müslüman topluluğun bireysel ve kolektif psikolojik dayanıklılığının nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu savaşlarda, stresle başa çıkma ve karizmatik liderliğin etkisi, Müslümanların zorlu koşullar karşısında nasıl güçlü bir direnç geliştirdiğini ve toplumsal bütünlüğü koruduğunu göstermektedir.

Bedir Savaşı, Müslümanların ağır bir stres altında, sayıca üstün olan bir düşmana karşı mücadele ettiği bir durum olarak, stres kuramları bağlamında incelendiğinde önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu savaş, inanç sisteminin ve liderliğin bireysel stresle başa çıkmada nasıl bir güç kaynağı olabileceğini göstermiştir. Hz. Peygamber

(s.a.v.)'in liderliği, Müslümanların moralini yüksek tutmuş, bu da topluluğun dayanıklılığını artırmıştır.

Uhud Savaşı ise karizmatik liderlik kuramı açısından dikkate değerdir. Savaşın zorlu koşullarında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in liderlik tarzı, ordunun moralini korumada ve yeniden toparlanmada kritik bir rol oynamıştır. Karizmatik liderliğin, kriz anlarında bile toplumsal bütünlüğü nasıl sürdürebildiği ve bireylerin liderlerine duydukları güvenin, toplumsal uyumu pekiştirdiği bu savaşta açıkça görölmektedir.

Henek Savaşı'nda, Müslümanların henek kazma sürecinde yaşadığı büyük stres, psikolojik dayanıklılığın bir sınavı olmuştur. Bu süreçte, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in liderliği, topluluğun motivasyonunu yüksek tutarak, stresin olumsuz etkilerini azaltmada ve kolektif dayanışmayı artırmada kilit bir rol oynamıştır. Stresle başa çıkma ve karizmatik liderlik arasındaki ilişki, bu savaşta belirginleşmiştir.

Huneyn Savaşı, zafer sonrasında yaşanan rehavetin, toplumsal ve bireysel düzeyde stres yaratabileceğini göstermektedir. Bu savaş, Müslümanların liderlerine olan güvenlerinin, zor durumlarda dahi topluluğun moralini yüksek tutmada nasıl etkili olduğunu ve liderliğin, bireylerin stresle başa çıkma kapasitesini artırmada ne kadar önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır. Savaş sonrası toparlanma süreci, karizmatik liderliğin stres yönetiminde ve toplumsal uyumu sağlama konusundaki kritik rolünü göstermektedir.

Tüm bunlar paralelinde bu çalışmada incelenen Bedir, Uhud, Henek ve Huneyn savaşları, hem sosyolojik hem de psikolojik kuramlar çerçevesinde değerlendirildiğinde, Müslüman topluluğun tarihsel süreçte nasıl şekillendiğini ve bu süreçte karşılaştığı zorluklar karşısında nasıl direnç gösterdiğini ortaya koymaktadır. Sosyolojik açıdan, Durkheim ve Weber'in kuramları, toplumsal dayanışmanın ve karizmatik liderliğin, bu savaşlar sırasında toplumsal bütünlüğün korunmasındaki rolünü vurgulamaktadır. Aynı zamanda, psikolojik kuramlar, stresle başa çıkma ve karizmatik liderliğin bireyler ve topluluklar üzerindeki etkilerini anlamamıza yardımcı olmuştur.

Böylece bu savaşlar, Müslüman topluluğun sadece askerî birer başarıdan ibaret olmadığını, aynı zamanda toplumsal ve psikolojik yapıların derinlemesine etkilendiği ve yeniden şekillendiği dönemler olduğunu göstermektedir. Bedir, Uhud, Henek ve Huneyn savaşları, Müslümanların liderlik, dayanışma ve psikolojik sağlamlık gibi

alanlarda nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ve bu süreçlerin İslâm'ın yayılmasında nasıl kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, çalışma, tarihsel olayların sosyolojik ve psikolojik açılardan ele alınmasının, geçmişin anlaşılmasına ve günümüz toplumsal dinamiklerine dair değerli içgörüler sunduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abdo, Fawaz Mohammed. “İslam Hukuku ve Uluslararası Hukukta Esir Hakları”. *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4, sy 1 (30 Haziran 2021): 71-96.
- Abdürrezzak Es-Sanani. *Musannef*. Ocak Yayıncılık, 2013.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Kıyas-ı Enbiya ve Tarih-i Hulefa*. Elips Kitap, 2013.
- Akar, Muhlis. “Cihad Kavramı ve Cihadın Çeşitleri”. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Genel Müdürlüğü, 2003.
<https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazProjeleri/Cihad%20Kavram%C4%B1ve%20Cihad%C4%B1n%20%C3%87e%C5%9Fitleri.pdf>.
- Akbulut, Örsan. *Siyaset ve Yönetim İlişkisi: Kurumsal ve Eleştirel Bir Yaklaşım*. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2005.
- Akıncı, Ahmet. “İslam Hukukuna göre savaşta uyulacak kurallar”. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2007.
- Aktan, Ali. *İslam Tarihi Başlangıcından Emevîlerin Sonuna Kadar*. Nobel Akademik Yayıncılık, 2023.
- Allahdad, Abdulhakim. “Perception and Interpretation Problems of Contemporary Approaches of the Concept of Jihad”. *Talim: Journal of Education in Muslim Societies and Communities* III, sy 1 (2019): 7-30.
- Allame Zemahşeri. *El-Keşşaf*. Çeviren Harun Ünal. Ekin Yayınları, 2016.
- Antonakis, John. “Transformational and Charismatic Leadership”, 256-88, 2012.
- Arnkoff, Diane B. “A Comparison of the Coping and Restructuring Components of Cognitive Restructuring”. *Cognitive Therapy and Research* 10, sy 2 (01 Nisan 1986): 147-58.
- Aron, Raymond. *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. Çeviren Korkmaz Alemdar. Kırmızı Yayınları, 2017.
- Arpacı, İşıl. “Terörizm ve Cihad Üzerine Kavramsal Bir Mukayese”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19, sy 34 (31 Ocak 2018): 263-94.

- Aykanat, Zafer. “Karizmatik liderlik ve örgüt kültürü ilişkisi üzerine Bir uygulama”. Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Azimli, Mehmet. “Tarihin Kırılma Noktası; Hudeybiye Antlaşması”. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 3, sy 6 (30 Mart 2021): 35-48.
- Barry, Norman. *Modern Siyaset Teorisi*. Editör Emrah Akkurt. Liberte Yayınları, 2018.
- Bass, Bernard M. “Leadership: Good, better, best”. *Organizational Dynamics* 13, sy 3 (01 Aralık 1985): 26-40.
- Bass, Bernard M., ve Ruth Bass. *The Bass Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications*. Simon and Schuster, 2009.
- Beki, Niyazi. “İslam’da Cihad Kavramının Kapsamı”. *Ekev Akademi Dergisi*, sy 70 (2017): 85-100.
- Beyhaki, İmam. *Delailü'n-Nübüvve*. Çeviren Zekeriya Yıldız, Hüseyin Yıldız, ve Hasan Yıldız. Ocak Yayıncılık, 2017.
- Biggs, Amanda, Paula Brough, ve Suzie Drummond. “Lazarus and Folkman’s Psychological Stress and Coping Theory”. İçinde *The Handbook of Stress and Health*, 349-64. John Wiley & Sons, Ltd, 2017.
- Birsin, Mehmet. “İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11, sy 21 (01 Haziran 2012): 163-94.
- Buğda, Alimcan. “İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihad”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy 37 (30 Nisan 2021): 195-213.
- Buti, M. Said Ramazan el-. *Fıkhu’s Siyre*. Çeviren Atik Aydın. Dönem Yayıncılık, 2024.
- Caetani, Leone. *İslam Tarihi*. Çeviren Hüseyin Cahit Yalçın. Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- Celep, Cevat. *Dönüşümsel Liderlik*. Anı Yayıncılık, 2004.

- Clark, David A. "Cognitive Restructuring". İçinde *The Wiley Handbook of Cognitive Behavioral Therapy*, 1-22. John Wiley & Sons, Ltd, 2013.
- Collins, Randall, ve Michael Makowsky. *Toplumun Keşfi*. Çeviren Nurgün Oktik. Nobel Akademik Yayıncılık, 2014.
- Conger, Jay A., Rabindra N. Kanungo, Sanjay T. Menon, ve Purnima Mathur. "Measuring Charisma: Dimensionality and Validity of the Conger-Kanungo Scale of Charismatic Leadership". *Canadian Journal of Administrative Sciences / Revue Canadienne Des Sciences de l'Administration* 14, sy 3 (1997): 290-301.
- Daryal, Ali Murat. *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili*. 4. bs. M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014.
- DeLongis, Anita, ve Susan Holtzman. "Coping in Context: The Role of Stress, Social Support, and Personality in Coping". *Journal of Personality* 73, sy 6 (2005): 1633-56.
- Demircan, Adnan. *İslam Tarihinin İlk Döneminde Birlikte Yaşama Tecrübesi*. Beyan Yayınları, 2016.
- Dinç, Nurten, Pınar Güzel, ve Selhan Özbey. "Rekreasyonel Fiziksel Aktiviteler ile Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişki". *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 5, sy 4 (31 Aralık 2018): 181-86.
- Durkheim, Emile. "The Division of Labor in Society". İçinde *Social Stratification*, 4. bs. Routledge, 2014.
- . *Toplumsal İşbölümü*. Çeviren Özer Ozankaya. Cem Yayınevi, 2023.
- Ebu Davud. *Sünen-i Ebu Davud*. Çeviren Necati Yeniçel ve Hüseyin Kayapınar. Şamil Yayınları İstanbul, 2023.
- Ebu'l Ala Mevdudi. *İslam ve Cahiliye*. Çeviren İbrahim Ethem Hatiboğlu. Beyan Yayınları, 2018.
- . *İslamda Savaş Hukuku*. Çeviren M. Beşir Eryarsoy. Buruc Yayınları, 2009.
- Elmalılı Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. Azim Dağıtım Ürünleri, 2022.
- Eşki, Hülya. "Bugünü Anlamak İçin Max Weber'i Yeniden Okumak". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* 6, sy 11 (01 Haziran 2010): 187-98.

- Eş-Şerif Er-Radi. *Nehcü'l Belağa*. Çeviren Adnan Demircan. Beyan Yayınları, t.y.
- Fehmi, Bağdatlı Müderriszade Mehmed. *Tarih-i Edebiyyat-ı Arabiyye*. Çeviren İsmail Araz. Fecr Yayınevi, 2023.
- Folkman, Susan, ve Richard S. Lazarus. "An Analysis of Coping in a Middle-Aged Community Sample". *Journal of Health and Social Behavior* 21, sy 3 (1980): 219-39.
- Folkman, Susan, ve Judith Tedlie Moskowitz. "Coping: Pitfalls and Promise". *Annual Review of Psychology* 55, sy Volume 55, 2004 (04 Şubat 2004): 745-74.
- Freyer, Hans. *Sosyoloji Kuramları Tarihi*. Editör Mehmet Rami Ayas. Çeviren Tahir Çağatay. Doğu Batı Yayınları, 2021.
- Gaol, Nasib Tua Lumban. "Teori Stres: Stimulus, Respons, Dan Transaksional". *Buletin Psikologi* 24, sy 1 (01 Haziran 2016): 1-11.
- Gönenç, Levent. "Meşruiyet Kavramı ve Anayasaların Meşruiyeti Problemi". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 50, sy 1 (01 Şubat 2001): 131-52.
- Gözaydın, İştâr, ve Nazlı Ökten Gülsoy. "Durkheim Sosyolojisinde Dinin Tarihsel ve Güncel Olanakları". *İstanbul University Journal of Sociology* 3, sy 21 (20 Ekim 2011): 1-15.
- Gül, Hülya. "Karizmatik liderlik ve örgütsel bağlılık ilişkisi üzerine bir araştırma". Doktora Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Günçavdı, Gizem. "Karizmatik Liderlik: Alan Yazın Taraması". *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi* Ek 1, sy Ek 1 (20 Aralık 2017): 21-34.
- Günel, Mahmut. "Max Weber ve İbn Haldun'da Otorite". Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Güzeş, Raziye Gül. "Bedir esirleri ve Bedir Savaşı sonrası tutum ve tavırları". Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.

- Güzeş, Raziye Gül, ve Ali Dadan. “Bedir Esirlerinin Serbest Bırakılması ve Bedir Savaşı Sonrası İslam’a Karşı Tutumları”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 33 (15 Aralık 2023): 173-203.
- Hakim en-Nisaburi. *El-Müstedrek Ale’s-Sahihayn (11 Cilt)*. Çeviren M. Beşir Eryarsoy. Konevi Yayınları, 2013.
- Halil, İmadüddin. *Muhammed Aleyhisselam*. Yediveren Kitap, 2003.
- Heykel, Muhammed Hüseyin. *Hız Muhammed’in Hayatı*. Kitabevi, 2015.
- House, Robert J. “A 1976 Theory of Charismatic Leadership”, Ekim 1976. <https://eric.ed.gov/?id=ED133827>.
- İbn Hacer el-Askalani. *Fethu’l-Bari*. Polen Yayınları, 2020.
- . *Metalib ul-Aliye*. Ocak Yayıncılık, 2006.
- İbn Hazm. *Cevamiu’s-Sire*. Çeviren Mehmet Salih Arı. Çıra Yayın Grubu-kampanya, 2004.
- İbn Kayyim El-Cevziyye. *Zadu’l Mead*. Çeviren Şükrü Özen. Sağlam Yayınları, 2008.
- İbn Sa’d. *Kitabü’t-Tabakati’l- Kebir (Tabakat)*. Siyer Yayınları, 2020.
- . *Siyer*. Siyer Yayınları, 2019.
- İbn-i Hişam. *es-Siretü’n-Nebeviyye*. Siyer Yayınları, 2023.
- İbn-i Mace. *Sünen-i İbni Mace*. Çeviren Haydar Hatipoğlu. Kahraman Yayınları, 2018.
- İbnu’l-Cevzi. *Sevgili Peygamberimizin Hayatı*. Editör Mehmet Akif Alpaydın. Veciz Yayınları, 2021.
- İbnü’l Esir. *El- Kamil Fi’t-Tarih*. Ravza Yayınları, 2019.
- İbrahim Hasan. *İslam Tarihi*. Çeviren İsmail Yiğit. Kayıhan Yayınları, 1985.
- İbrahimoğlu, Abdulbaset. “Günümüzde Cihad Hadislerinin anlaşılması”. Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2022.
- İmam Ebu Yusuf. *Kitabu’l Asar*. Editör Adem Kuşkulu. Kayıhan Yayınları, 2019.
- İmam Gazali. *Fıkhu’s Sire*. Çeviren Resul Tosun. Risale, 2000.

- . *İhya-u Ulumid'din*. Çeviren Sıtkı Gülle. Huzur Yayınevi, 2021.
- İmam Muhaddis Abdurrahman Es-Süheyli. *er-Ravdü'l Ünüf*. Siyer Yayınları, 2023.
- İmam Müslim. *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*. Çeviren Mehmed Sofuoğlu. İrfan Yayınevi, 2014.
- İmam Suyuti. *Ed-Dürrü'l-Mensur*. Ocak Yayıncılık, 2016.
- İmam Taberani. *El Mücemul Kebir Taberani*. Çeviren Hüseyin Yıldız. Ocak Yayıncılık, 2023.
- İmam-ı Buhari. *Tecrid-i Sarih Sahih-i Buhari Muhtasarı*. Çelik Yayınevi, 2019.
- İslam Ansiklopedisi. “Cihad”. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cihad>.
- Joas, Hans, ve Andreas Pettenkofer. *The Oxford Handbook of Émile Durkheim*. Oxford University Press, 2024.
- Kalberg, Stephen. *Max Weber'i Anlamak*. Çeviren Bedri Gencer. Lotus Yayınevi, 2009.
- Kapar, Mehmet Ali. “Hudeybiye Seferi ve Hz. Muhammed'in Barışçı Siyaseti”. *-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy 16 (2016): 155-75.
- Karaman, Hayrettin, ve İbrahim Kafi Dönmez. *Kur'an Yolu*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Karan, Cuma. *Psiko-Sosyo-Tarih Açısından Bedir Meydan Muharebesi*. İlahiyat Yayınevi, 2021.
- Kaval, Musa. “Büyük Cihad'ı Anlamaya Dair Bir Değerlendirme”. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 49 (01 Mayıs 2015): 1-12.
- Kaya, A. Vahap. *Karizmatik Liderlik ve Toplumsal Değişim*. Hemen Kitap, 2013.
- Kesir, Hafız İbn. *el-Bidaye*. Polen Yayınları, 2022.
- Keskioğlu, Osman, ve Ali Himmet Berki, ed. *Hatemü'l-Enbiya Hazreti Muhammed ve Hayatı*. 8. bs. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1999.
- Khadduri, Majid. *War and Peace in the Law of Islam*. The Lawbook Exchange, Ltd., 2006.
- Köksal, M. Âsım. *İslam Tarihi*. 2. bs. Işık Yayınları, 2008.

- Krohne, Heinz W. *Attention and Avoidance: Strategies in Coping with Aversiveness*. Hogrefe & Huber, 1992.
- Lazarus, R. S. "Coping Theory and Research: Past, Present, and Future". *Psychosomatic Medicine* 55, sy 3 (1993): 234-47.
- Lazarus, Richard S. *Fifty Years of the Research and Theory of R.s. Lazarus: An Analysis of Historical and Perennial Issues*. Psychology Press, 2013.
- Mahmudov, Elşad. *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamberin Savaşları*. İsam Yayınları, 2022.
- Marks, Stephen R. "Durkheim's Theory of Anomie". *American Journal of Sociology* 80, sy 2 (Eylül 1974): 329-63.
- Mevlana Muhammed Ali. *İslam Dini*. Çeviren Ömer Aydın. İşaret Yayınları, 2007.
- Mohammad, Ghaneie, Eslamee Saeed, ve Soleimani Pournalak Fatemeh. "The Concept of Jihad in the Neo-Salafist Doctrine With An Emphasis on Economic Jihad: A Review". *Open Access Journal Of Resistive Economics* 9, sy 1 (2021): 30-41.
- Muhammed Abid El-Cabiri. *Fehmü'l Kur'an*. C. 3. Mana Yayınları, 2023.
- Muhammed Ali Es-Sabuni. *Ahkam Tefsiri*. Şamil Yayınları İstanbul, 2023.
- Muhammed b Cerir Taberi. *Tarih-i Taberi (4 Cilt Takım)*. Çeviren M. Faruk Gürtunca. Sağlam Yayınları, 2023.
- Muhammed b. Ömer el Vakıdi. *Kitabü'l-Meğazi*. Çeviren Ahmet Şen ve Ramazan Önal. Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Muhammed Bin Salih Ed-Dimaşki. *Peygamber Külliyyatı*. Editör Yusuf Özbek. Ocak Yayıncılık, 2004.
- Muhammed Ebu Zehra. *İmam İbn-i Teymiyye Hayatı-Fikirleri-Eserleri*. Çeviren Nusrettin Bolelli. İslamoğlu Yayıncılık, 1988.
- . *Son Peygamber Hz. Muhammed*. Çeviren Mehmet Keskin. İtisam Yayınları, 2018.
- Muhammed Hamidullah. *El-Vesaiku's-Siyasiyye Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*. Çeviren Vecdi Akyüz. Kitabevi, 1997.

- . *Hız. Peygamber'in Savaşları*. Beyan Yayınları, 2002.
- . *İslam Peygamberi*. Çeviren Mehmet Yazgan. Beyan Yayınları, 2019.
- . *İslam'da Devlet İdaresi*. Çeviren Hamdi Aktaş. Beyan Yayınları, 2007.
- Muhammed Hamidullah, ve Casim Avcı. "Uhud Gazvesi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*.
Erişim 08 Ağustos 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/uhud-gazvesi>.
- Muhammed Kutub. *Peygamberimizin Savaşları*. Hisar Yayınları, 1986.
- Naqvi, Ali Raza. "Laws of War in Islam". *Islamic Studies* 13, sy 1 (1974): 25-43.
- Nesai, İmam. *Sünen-i Nesai Tercemesi*. Editör Abdullah Parlıyan. Konya Kitapçılık,
2005.
- Ottaway, A. K. C. "Durkheim on Education". *British Journal of Educational Studies*,
01 Şubat 1968, 5-16.
- Özel, Ahmet. *Darulislam, Darulharb -İslam Hukukunda Ülke Kavramı*. İz
Yayıncılık, 2019.
- . *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*. Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Özyurt, Cevat, İbrahim Mazman, ve Abdulkadir Zorlu. *Sosyal Teoride DİN*. Hece
Yayınları ve Dergileri, t.y.
- Patmore, Angela. *The Truth About Stress*. Atlantic Books Ltd, 2014.
- Pfaff, Steven. "Nationalism, Charisma, and Plebiscitary Leadership: The Problem of
Democratization in Max Weber's Political Sociology". *Sociological Inquiry*
72, sy 1 (2002): 81-107.
- Polat, İsmail. "İslam'a Göre Uluslararası İlişkileri ve Dış Politikayı Düzenleyen
Esaslar". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 4, sy 1 (30 Haziran 2019):
111-25.
- Popper, Micha. "The Development of Charismatic Leaders". *Political Psychology*
21, sy 4 (2000): 729-44.
- Safiyurrahman el Mübarek Furi. *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*. Çeviren Halil
İbrahim Kutlay. Risale, 2019.
- Sallabi, Ali Muhammed. *Siyer-i Nebi*. Çeviren Mustafa Kasadar, Şerafettin Şenaslan,
ve Sadullah Ergin. Ravza Yayınları, 2017.

- Sarıçam, İbrahim. *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.
- Sarıçam, İbrahim. “Hamrâülesed Gazvesi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08 Ağustos 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hamraulesed-gazvesi>.
- Selye, Hans. *The Stress of Life*. McGraw-Hill, 1976.
- Seyyid Sabık. *Fıkhu's-Sünne*. Çeviren Mehmet Yılmaz. C. 2. Pınar Yayınları, 2015.
- Shamir, Boas. “The Charismatic Relationship: Alternative Explanations and Predictions”. *The Leadership Quarterly* 2, sy 2 (Haziran 1991): 81-104.
- Shamir, Boas, Robert J. House, ve Michael B. Arthur. “The Motivational Effects of Charismatic Leadership: A Self-Concept Based Theory”. İçinde *Leadership Now: Reflections on the Legacy of Boas Shamir*, editör Israel Katz, Galit Eilam-Shamir, Ronit Kark, ve Yair Berson, 9:9-29. Monographs in Leadership and Management. Emerald Publishing Limited, 2018.
- Suğur, Serap, ed. *Klasik Sosyoloji Tarihi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Swedberg, Richard. “Major Traditions of Economic Sociology”. *Annual Review of Sociology* 17, sy Volume 17, 1991 (01 Ağustos 1991): 251-76.
- Şakir, Mahmud. *Hız Adem'den Bugüne İslam Tarihi*. Çeviren Ferit Aydın. Kahraman Yayınları, 1993.
- Şulul, Kasım. *Son Peygamber Hız Muhammed'in Hayatı*. Siyer Yayınları, 2023.
- TDK. “Savaş”, 2024. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=savaş>.
- Thoits, Peggy A. “Stress, Coping, and Social Support Processes: Where Are We? What Next?” *Journal of Health and Social Behavior*, 1995, 53-79.
- Tirmizi, İmam. *Sünen Tirmizi*. Çeviren Hüseyin Yıldız ve Arif Özbek. Ocak Yayıncılık, 2022.
- Turner, Jonathan H., Leonard Beeghley, ve Charles H. Powers. *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*. Çeviren Ümit Tatlıcan. Sentez Yayınları, 2013.
- Weber, Max. *Bürokrasi ve Otorite*. Çeviren Bahadır Akın. İstanbul: Adres Yayınları, 2013.
- . *Sosyoloji Yazıları*. Çeviren Taha Parla. Deniz Yayınları, 2017.

Yoldaş, Yunus. “Max Weber’in (Siyasi) Sorumluluk Etiği Anlayışı”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 12, sy 2 (2007).

Zahrin, Syaidatun Nazirah Abu, Radin Anis Adlina Radin Hasbani, ve Mohamad Sabri Haron. “The Relationship between Love for Humanity and Economic Jihad”. *Jurnal Hadhari* 12, sy 2 (2020): 93-105.

Zehebi, İmam. *Tarihül İslam*. Çeviren Muzaffer Can. Cantaş Yayıncılık, 1996.

Zuhayli, Vehbe. *Âsâru’l-harbi fi’l-fıkhi’l-İslâmî*. Risale, 2023.

